

Bevolkingstrends

***Statistisch kwartaalblad over de
demografie van Nederland***

Jaargang 54 – 1e kwartaal 2006

Verklaring der tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
—	= nihil
—	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is minder dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2005–2006	= 2005 tot en met 2006
2005/2006	= het gemiddelde over de jaren 2005 tot en met 2006
2005/'06	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2005 en eindigend in 2006
1995/'96–2005/'06	= boekjaar enzovoort, 1995/'96 tot en met 2005/'06

In geval van afronding kan het voorkomen dat de som van de aantallen afwijkt van het totaal.

Verbeterde cijfers in de staten en tabellen zijn niet als zodanig gekenmerkt.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Prinses Beatrixlaan 428
2273 XZ Voorburg

Druk

Centraal Bureau voor de Statistiek
Facilitair Bedrijf

Ontwerp omslag

WAT Ontwerpers, Utrecht

Inlichtingen

Tel.: 0900 0227 (€ 0,50 p/m)
Fax: (045) 570 62 68
E-mail: infoservice@cbs.nl

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl

Internet

www.cbs.nl

© Centraal Bureau voor de Statistiek
Voorburg/Heerlen, 2006.
Bronvermelding is verplicht.
Vereenvoudiging voor eigen gebruik
of intern gebruik is toegestaan.

Abonnementsprijs: € 48,40
Prijs per los nummer: € 13,30
Prijzen zijn inclusief administratie-
en verzendkosten
ISSN 1571-0998

Centraal Bureau voor de Statistiek

Inhoud

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends	4
Korte berichten	5
Demografie	6
Rangen en standen	7
Bevolking in kaart	8
Nederland en Europa	9
Toen en nu	10
Wijken en buurten	12
Demografie in het nieuws	13
Mededelingen	14

Artikelen

Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	15
Samenwoonrelaties stabiel	32
De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	37
Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	45
Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	48
Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties	54
Bevolkingsprognose 2005-2011: stabiele lage groei	61
Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	67

Tabellen

Maand-, kwartaal- en jaarcijfers	74
----------------------------------	----

Technische toelichting en verklaring van termen	75
---	----

Demografie op het web	78
-----------------------	----

Inhoudsopgave	79
---------------	----

Andere CBS-publicaties	83
------------------------	----

Richtlijnen voor auteurs	84
--------------------------	----

Rubrieken

Actuele bevolkingstrends

Daling bevolkingsgroei houdt aan

Het aantal inwoners van Nederland nam in 2005 met 30 duizend toe, tot 16,34 miljoen op 1 januari 2006. In de afgelopen eeuw is de bevolkingsgroei niet eerder zo laag geweest. Vooral het feit dat emigranten veel talrijker waren dan immigranten, heeft hieraan bijgedragen. Verder daalde in 2005 opnieuw het aantal geboorten. De bevolkingstoename is ten opzichte van het voorgaande jaar met ruim 17 duizend afgenomen. In de afgelopen eeuw was de bevolkingsgroei niet eerder zo laag.

In 2000 nam het inwonertal nog met 123 duizend toe. De dalende bevolkingsgroei sinds 2000 wordt veroorzaakt door ontwikkelingen die elkaar versterken: een oplopende emigratie, een afnemende immigratie en een dalend aantal geboorten.

Het aantal emigranten is verder toegenomen. In 2005 verlieten 121 duizend mensen het land, bijna 11 duizend meer dan in 2004. Nooit eerder waren het er zoveel. Deze toename komt vooral door het oplopende vertrek van mensen die in Nederland geboren zijn. Zij vormen bijna de helft van alle emigranten. Een groot deel van hen vertrok naar België, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Antillen.

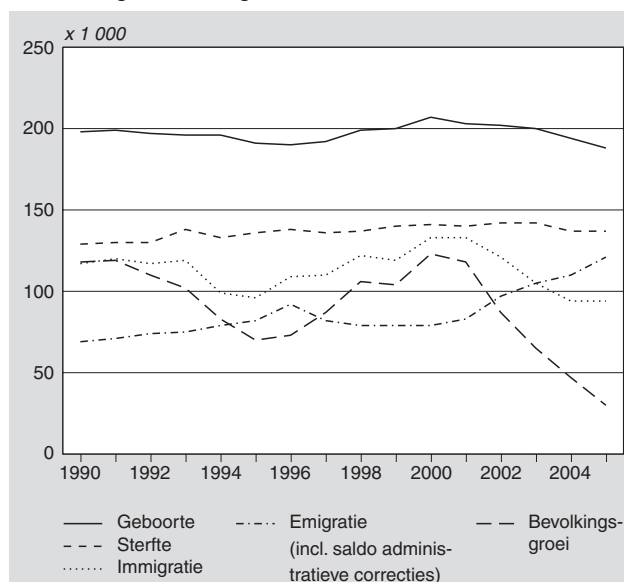
In 2005 zijn 94 duizend immigranten naar Nederland gekomen, iets minder dan in het voorgaande jaar. Het aantal emigranten overtrof het aantal immigranten met 27 duizend. Voor het tweede jaar op rij was sprake van een vertrekoverschot. In 2000 bedroeg de netto instroom door migratie nog 54 duizend.

Het aantal immigranten uit Marokko en Turkije is sterk teruggelopen. Per saldo vestigden zich in 2005 enkele honderden Turken en Marokkanen in Nederland. Het aantal Poolse immigranten nam daarentegen met 2 duizend toe tot 7 duizend. Na de groep van terugkerende Nederlanders vormden zij de grootste groep immigranten.

De daling van het aantal geboorten zet door. In 2005 zijn 188 duizend kinderen geboren, 6 duizend minder dan een jaar eerder. De daling die na 2000 inzette, houdt daarmee aan. Naar verwachting zal nog enkele jaren sprake zijn van een afnemend aantal geboorten, wegens het teruglopende aantal jonge vrouwen in de Nederlandse bevolking.

In 2005 zijn, evenals in 2004, 137 duizend mensen overleden. In de voorgaande vijf jaar lag het aantal overledenen beduidend hoger. Afgezien van een griepgolf in maart hadden externe omstandigheden een gunstige invloed op de sterfte. De relatief koele zomer en het milde najaar oefenden een neerwaarts effect uit op de sterfte onder ouderen. Zie voor de technische toelichting over bevolkingsgroei en correcties 'Technische toelichting en verklaring van termen', toelichting 1, blz. 75.

1. Bevolkingsontwikkeling, 1990-2005

Bevolkingsontwikkeling per kwartaal

	Geboorte	Sterfte	Immigratie	Emigratie ¹⁾	Bevolkingsgroei ¹⁾
x 1 000					
2003					
1 ^e kwartaal	49,5	37,5	25,6	24,0	13,5
2 ^e kwartaal	49,5	34,6	22,1	22,6	14,4
3 ^e kwartaal	52,8	33,8	33,1	31,7	20,5
4 ^e kwartaal	48,5	36,0	23,7	26,5	17,1 ²⁾
2004					
1 ^e kwartaal	47,6	37,0	21,6	27,5	4,7
2 ^e kwartaal	48,0	32,9	19,8	25,2	9,7
3 ^e kwartaal	50,7	32,5	31,0	32,1	17,1
4 ^e kwartaal	47,7	34,2	21,7	25,5	15,9 ²⁾
2005 ³⁾					
1 ^e kwartaal	46,1	38,6	20,7	24,5	3,7
2 ^e kwartaal	46,8	33,7	18,7	29,3	2,6
3 ^e kwartaal	49,3	30,8	30,8	34,7	14,5
4 ^e kwartaal	45,6	33,6	23,4	32,6	9,2 ²⁾

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

²⁾ Inclusief overige correcties.

³⁾ Voorlopige cijfers.

Korte berichten

Meer mensen wonen alleen

De laatste jaren stijgt het aantal mensen dat alleen woont. Inmiddels woont een kwart van de mannen van 18–62 jaar niet samen met een partner. Bij vrouwen is dit een vijfde. Mannen van deze leeftijd wonen vaker alleen dan vrouwen. Dit komt vooral doordat er meer alleenstaande mannen zijn dan alleenstaande vrouwen. Twee op de tien 18–24-jarige mannen die alleenwonen, hebben geen vaste relatie en willen die ook niet hebben. Onder 45–62-jarige mannen is dit aandeel veel groter: van hen willen zes op de tien (voorlopig) geen vaste relatie. Onder vrouwen zijn deze aandelen ongeveer even groot. Mannen die ooit gehuwd zijn geweest, hebben of willen daarentegen vaker een vaste relatie dan vrouwen in dezelfde omstandigheden. Laatstgenoemden willen bijna twee keer zo vaak definitief geen vaste relatie als mannen. Voor degenen die nooit getrouwd zijn geweest, geldt het tegenovergestelde: ongehuwde vrouwen hebben of willen vaker een vaste relatie dan ongehuwde mannen. Bijna de helft heeft echter geen hoge verwachting van een relatie, vooral als ze kinderen hebben. Ruim acht op de tien vrouwen met kinderen zeggen geen vaste relatie meer te willen.

Vrouwen in opmars op arbeidsmarkt

Steeds meer vrouwen zijn actief op de arbeidsmarkt. Waren er in 2001 nog iets minder dan 3 miljoen vrouwen actief, in 2005 was dit aantal toegenomen tot bijna 3,2 miljoen. Het gaat daarbij om vrouwen die een baan hebben voor ten minste twaalf uur per week en om vrouwen die op zoek zijn naar (en beschikbaar voor) zo'n baan. In 2005 behoorde 58,7 procent van de vrouwen tussen de 15 en 65 jaar tot de beroepsbevolking. In 2001 was dit nog 55,9 procent. Ongeveer een kwart van deze toename kwam voor rekening van alleenstaande moeders. Mannen zijn daarentegen minder actief geworden op de arbeidsmarkt. Hun arbeidsparticipatie daalde sinds 2001 met 2 procentpunten, naar 76,5 procent. Deze afname deed zich voor bij mannen tussen 15 en 45 jaar. Bij 45-plussers nam de participatie licht toe. In 2005 waren ruim 4,2 miljoen mannen actief op de arbeidsmarkt. Er zijn nog altijd meer mannen dan vrouwen op de arbeidsmarkt, maar het verschil wordt steeds kleiner.

Aantal echtscheidingen neemt weer toe

Het aantal echtscheidingen is in 2005 ten opzichte van het voorgaande jaar met bijna 2 duizend gestegen, tot 33 duizend. Botsende karakters en 'iemand anders in het spel' worden het vaakst genoemd als redenen voor echtscheiding. Eén op de vijf gescheiden vrouwen noemt lichamelijk geweld als reden om de relatie te verbreken. Ook verslavingsproblemen worden door één op de vijf vrouwen genoemd als reden voor echtscheiding. Vrouwen noemen lichamelijk geweld en/of verslavingsproblemen veel vaker als reden voor echtscheiding dan mannen.

458 gemeenten in 2006

Het afgelopen jaar zijn dertien Nederlandse gemeenten opgeheven en overgegaan in vier nieuwe. Twee nieuwe gemeenten liggen in Zuid-Holland, één in Utrecht en één in Noord-Holland. Doordat per saldo negen gemeenten verdwenen zijn, bedraagt het aantal gemeenten op 1 januari 2006 nog 458. Vooral in het westen van het land is het aantal gemeenten de afgelopen decennia fors afgenomen. In Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht is in veertig jaar tijd bijna de helft van het aantal gemeenten verdwenen. In Zeeland is zelfs minder dan een zesde van het aantal gemeenten overgebleven.

Inwoners Zuid-Holland en Limburg bewegen te weinig

Slechts de helft van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder voldeed in 2004 aan de Nederlandse norm gezond bewegen. In Zuid-Holland en Limburg was het aantal inwoners met voldoende lichamelijke activiteit relatief laag. Rekening houdend met de verschillen in leeftijdsopbouw tussen de provincies, voldeed bijna de helft van de mensen van 12 jaar en ouder in Zuid-Holland aan de norm. Vooral in de GGD-regio's Rotterdam, Nieuwe Waterweg Noord en Den Haag was het aandeel personen met voldoende beweging relatief laag. Ook in Limburg had iets minder dan de helft van de mensen voldoende beweging.

Steeds meer mannen nemen ouderschapsverlof

Ruim een kwart van de werknemers die in 2004 recht hadden op ouderschapsverlof, heeft dit verlof ook opgenomen. Vrouwen namen twee keer zo vaak ouderschapsverlof op als mannen. Wel is het aandeel mannen dat ouderschapsverlof opneemt tussen 2000 en 2004 gestegen, van 9 naar 18 procent. Ook groeide het aandeel dat het ouderschapsverlof betaald krijgt. In 2004 kreeg de meerderheid van de personen met ouderschapsverlof dit geheel of gedeeltelijk betaald. Het doorbetalen van loon tijdens de verlofperiode lijkt een stimulans om gebruik te maken van ouderschapsverlof.

Gemeenten meestal meer dan één bevolkingskern

In 2001 telde Nederland 2026 bevolkingskernen (zie het artikel 'Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen' in deze aflevering van *Bevolkingstrends*). De agglomeratie Groot-Amsterdam was met ruim 975 duizend inwoners de grootste bevolkingskern, Terhofstede (gemeente Sluis-Aardenburg) met 32 inwoners de kleinste. In deze 2026 kernen woont 90 procent van de Nederlandse bevolking. Ze leggen beslag op 10 procent van de oppervlakte land. In de kleinere bevolkingskernen zijn de huishoudens gemiddeld groter dan in de grotere stedelijke centra en de grootste agglomeraties. Het aantal éénpersoonshuishoudens neemt toe van bijna een kwart in de kernen met minder dan 20 duizend inwoners tot bijna de helft in de drie grootste agglomeraties.

Demografiek

Samenwoners van gelijk geslacht

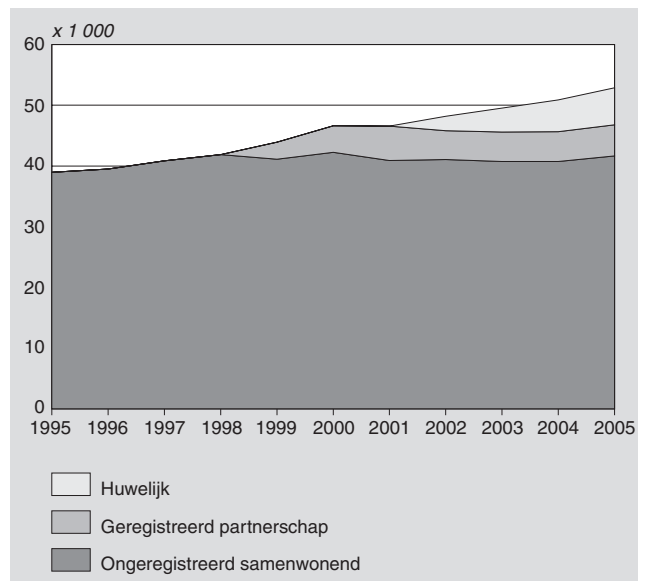
Het aantal paren van gelijk geslacht is de afgelopen jaren blijven toenemen. Op 1 januari 2005 telde Nederland bijna 53 duizend paren van gelijk geslacht. Daarvan bestonden 29 duizend uit twee mannen en 24 duizend uit twee vrouwen. In 1995 waren het er nog geen 39 duizend: een toename van 14 duizend paren. Ondanks deze sterke toename vormen de paren van gelijk geslacht maar iets meer dan 1 procent van het totaal aantal samenwonende paren.

Sinds 1 januari 1998 kunnen paren van gelijk geslacht hun relatie wettelijk laten vastleggen als een geregistreerd partnerschap. Sinds 1 april 2001 is voor hen ook het huwelijk opengesteld. In 2001 had ruim een tiende van alle paren van gelijk geslacht een geregistreerd partnerschap. Dit aandeel is sindsdien nauwelijks veranderd. Op 1 januari 2005 was bijna 12 procent (ruim 6 duizend) van de mannen- en vrouwenparen gehuwd. In totaal heeft dus bijna een kwart van de paren van gelijk geslacht de relatie bij de burgerlijke stand laten vastleggen.

Bij ongeveer 9 procent van de paren van gelijk geslacht wonen een of meer kinderen in huis. Deze kinderen zijn deels afkomstig uit vorige relaties. Mannenparen met kinderen in het huishouden komen weinig voor. Slechts 1 procent van hen woont met een kind, tegen ruim 18 procent van de vrouwenparen.

De mannen- en vrouwenparen hebben een voorkeur voor de grote stad. Dit geldt vooral voor mannenparen. Een derde van hen woont in een van de vier grote steden. Bij de vrouwenparen is dit een vijfde. In totaal woont ruim een kwart van alle paren van gelijk geslacht in een van de vier grote steden. Vooral Amsterdam is in trek als woonplaats. Hier woont 13 procent van alle paren van gelijk geslacht (16 procent van de mannenparen en 9 procent van de vrouwenparen).

Aantal paren van gelijk geslacht naar soort relatie, 1 januari 1995–2005

Staat
Aandeel mannen- en vrouwenparen dat in de vier grote steden woont, 1-1-2005

	Mannen	Vrouwen	Totaal
	%		
Amsterdam	16	9	13
Rotterdam	7	4	5
Den Haag	6	5	6
Utrecht	3	3	3
Totaal 4 grote steden	32	21	27

Het aantal paren van gelijk geslacht wordt geschat op basis van de CBS-huishoudensstatistiek. De gebruikte schattingsmethode wordt uitgebreid beschreven in een eerder verschenen artikel:

Steenhof, L. en C.N. Harmsen, 2002, Samenwoners van gelijk geslacht. Maandstatistiek van de Bevolking (50)5, blz. 4–6. CBS, Voorburg/Heerlen.

Rangen en standen

Populaire huwelijksgemeenten

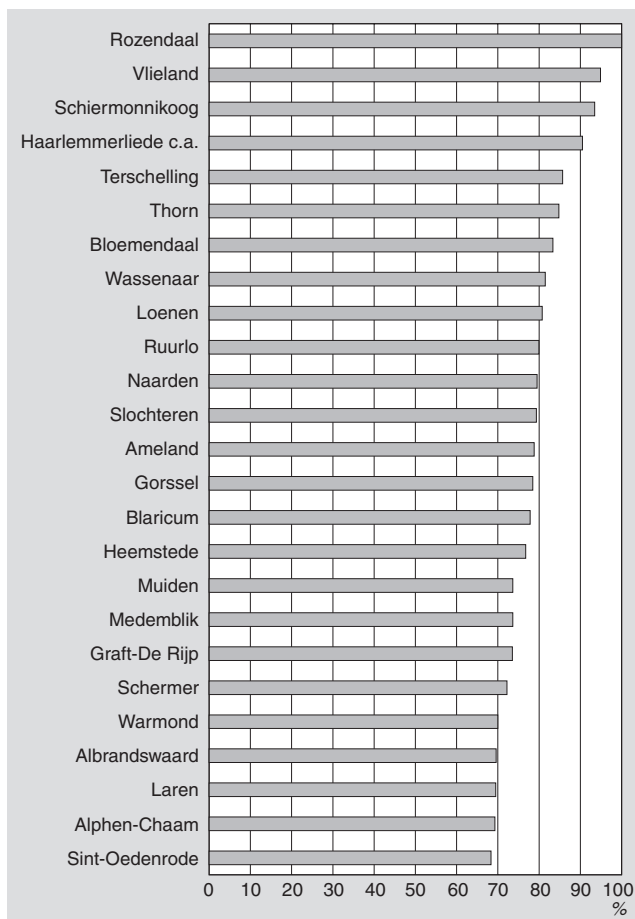
In 2004 werden in Nederland 73 duizend huwelijken gesloten. Van degenen die in het huwelijk traden, deed 65 procent dat in hun woongemeente. Dit aandeel schommelt al jaren tussen de 64 en 67 procent. Bij ruim een derde van de huwelijken woonde minstens een partner niet in de huwelijksgemeente.

In Rozendaal, nabij Arnhem, was het aandeel huwendes van buiten de huwelijksgemeente 100 procent (*grafiek 1*): daar trouwden uitsluitend inwoners van andere gemeenten. Dit hing deels samen met het feit dat Rozendaal een kleine en sterk vergrijsde gemeente is, met relatief weinig mensen in de huwbare leeftijd en veel ouderen. Deze ge-

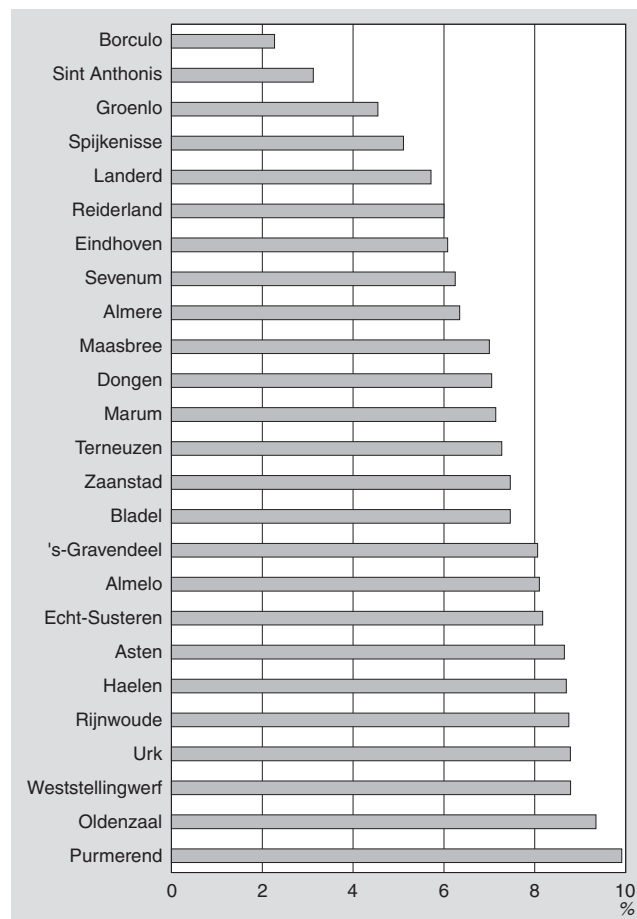
meente beschikt bovendien over drie mooie trouwlocaties, waaronder kasteel Rosendaal, en is daarmee aantrekkelijk voor paren uit het hele land. Verder valt op dat de meeste waddeneilanden in trek zijn als huwelijksgemeente. Op Vlieland kwam 95 procent van elders, op Schiermonnikoog 94 procent, op Terschelling 86 procent en op Ameland 79 procent.

In Borculo was het aandeel huwendes van elders het laagst, met 2 procent (*grafiek 2*). Ook in Sint Anthonis, Groenlo, Spijkenisse en Landerd was het aandeel zeer laag, met minder dan 6 procent. Op de lijst van minder populaire huwelijksgemeenten komen ook een aantal steden voor, zoals Eindhoven en Almere. Het aandeel huwendes van elders bedroeg daar ruim 6 procent.

1. 25 gemeenten met hoogste aandeel huwendes van buiten de gemeente, 2004

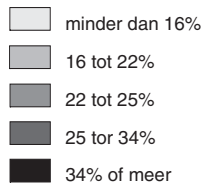

2. 25 gemeenten met laagste aandeel huwendes van buiten de gemeente, 2004

Bevolking in kaart

Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder, 2004

In 2004 werden in Nederland 194 duizend kinderen geboren. Van hen hadden 46 duizend (23,8 procent) een moeder van 35 jaar of ouder. Slechts 1,1 procent van de moeders was jonger dan 20 jaar. De grootste groep werd gevormd door moeders die bij de bevalling tussen de 30 en 35 jaar oud waren (40,7 procent).

Het aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder is in een kwart eeuw tijd ongeveer verviervoudigd, van 6,0 procent in 1980 naar 23,8 procent in 2004. In de jaren vijftig en zestig was het aandeel levendgeborenen met een moeder van deze leeftijd eveneens hoog, met 26,8 procent in 1950 en 21,4 procent in 1960. Destijds betrof het echter veelal een geboorte van een vierde of volgende kind, terwijl het in 2004 in bijna de helft van de gevallen om een eerstgeborene ging (45,6 procent). Terwijl het gemiddeld kindertal de afgelopen decennia sterk is afgenomen, is de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen een

kind krijgen toegenomen. Hierdoor krijgen vrouwen van 35 jaar of ouder opnieuw relatief vaak een kind.

In de gemeente Muiden was het aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder het hoogst, met 59,5 procent. Ook in Bloemendaal had meer dan de helft van alle levendgeborenen een moeder van deze leeftijd (54,3 procent). In Blaricum, Laren, Naarden en Wassenaar lag het aandeel eveneens relatief hoog, met meer dan 40 procent. Dit zijn oudere, welvarende gemeenten. Voorts wordt onder meer in Bloemendaal en Wassenaar vaker dan gemiddeld een derde of volgende kind geboren. Uiteraard zijn de betreffende moeders doorgaans al iets ouder.

In de gemeente Renswoude was het aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder het laagst, met 8,9 procent. Ook in Valkenburg (Zuid-Holland), Zwartewaterland, Noord-Beveland en Hardinxveld-Giessendam was het aandeel laag, met minder dan 12 procent.

Nederland en Europa

Daling van het eerste huwelijkscijfer

De afgelopen decennia hebben zich in Europa grote veranderingen voorgedaan in de vorming van relaties en gezinnen en in de ontbinding ervan. Het aantal huwelijken is afgenomen, het aantal echtscheidingen en ongehuwd samenwonenden is toegenomen, en de leeftijd bij het eerste huwelijk is gestegen.

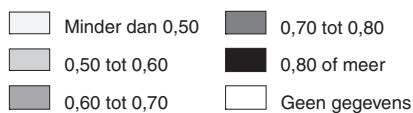
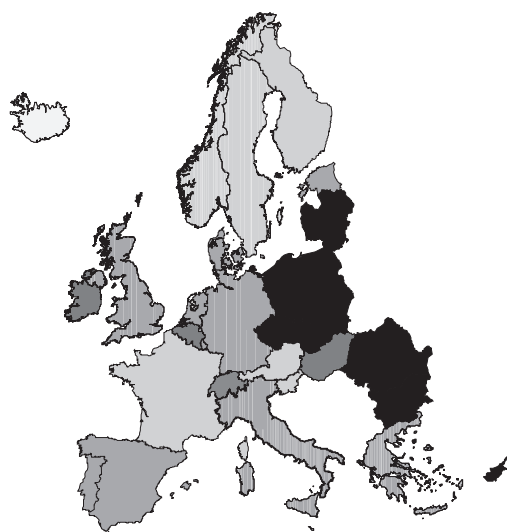
Deze ontwikkelingen zijn van invloed op het eerste huwelijkscijfer. Dit cijfer geeft een indruk van de kans die iemand loopt om ooit te trouwen. In 2002, het meest recente jaar waarvoor van vrijwel alle Europese landen gegevens beschikbaar zijn, bedroeg het totaal eerste huwelijkscijfer in Europa voor vrouwen tot 50 jaar gemiddeld 0,62. Dit cijfer is beduidend lager dan dat voor 1990 (0,77). De verschillen tussen de landen zijn echter groot.

Van de Europese landen die in de kaart zijn weergegeven, was het eerste huwelijkscijfer het hoogst voor Cyprus en Malta, met respectievelijk 1,55 en 1,07. Dat dit cijfer hoger

was dan 1, komt doordat er in beide landen een sterke concentratie van huwelijken plaatsvond in het jaar van waarneming. Voor de andere landen geldt dat het eerste huwelijkscijfer uiteenliep van 0,42 (Estland) tot 0,73 (Denemarken). Nederland nam met 0,59 een middenpositie in.

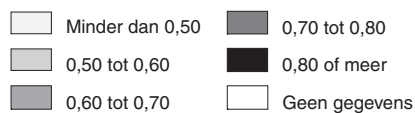
In de periode 1990–2002 is het eerste huwelijkscijfer in vrijwel alle Europese landen afgenomen. De afname was het sterkst in Tsjechië en Litouwen. In Noorwegen was de afname het geringst. In Cyprus, IJsland, Denemarken, Finland en Frankrijk nam het eerste huwelijkscijfer in deze periode zelfs toe. De toename was het grootst in Cyprus. In algemeen geldt dat het eerste huwelijkscijfer tussen 1990 en 2002 in de Oost-Europese landen het sterkst is afgenomen. Anno 2002 was dit cijfer voor de meeste Oost-Europese landen dan ook relatief laag. Alleen in Polen en Litouwen lag het eerste huwelijkscijfer nog nabij het Europees gemiddelde. In Zuid-Europa lagen de eerste huwelijkscijfers vaak iets boven het Europees gemiddelde.

Eerste huwelijkscijfer van vrouwen jonger dan 50 jaar in Europa, 1990

Bron: Eurostat.

Eerste huwelijkscijfer van vrouwen jonger dan 50 jaar in Europa, 2002

Bron: Eurostat.

Gezonde en ongezonde beroepen

Een eeuw geleden vermeldde het doodsoorzakenformulier nog het beroep van de overledene. Op basis daarvan heeft het CBS sindsdien enkele keren een 'beroepssterfstatistiek' samengesteld. Deze beroepssterfstatistiek was een betwiste statistiek, om meer dan één reden. Het grootste probleem was dat de vereiste nauwkeurigheid bij het invullen van de beroepsgegevens ontbrak. Lijkbezorgers interesseerde het nauwelijks wat voor beroep de overledene had en ook de gemeentelijke bevolkingsadministraties registreerden het beroep van hun bevolking niet altijd adequaat. De relatieve sterfte werd in de beroepssterfstatistiek berekend door de sterftecijfers per beroepsgroep te delen op het aantal beroepsbeoefenaren in de dichtstbijliggende beroepstelling. Mensen wisselden echter gemakkelijk van beroep, soms van seizoen tot seizoen, maar zeker na verloop van jaren. Als tussen het moment van de volkstelling en het sterftejaar enige jaren lagen, was de kans groot dat de koopman inmiddels een dagloner was (of omgekeerd) en de barbier een cafébaas. Het CBS heeft dan ook voortdurend geworsteld met de statistiek en in 1917 verscheen al de laatste over dit onderwerp.

Dr. Rudolph Saltet was in ons land de eerste die over beroepssterfte publiceerde. Hij was op dat moment de eerste directeur van de GGD te Amsterdam, en kersvers hoogleeraar hygiëne en medische politie. Hoewel hij een van de grondleggers mag worden genoemd van de officiële beroepssterfstatistiek, was Saltet toch sceptisch over de mogelijkheden ervan. Het aantal sterfgevallen was vaak te klein om alle leeftijdsklassen voor elk beroep behoorlijk te vullen, zeker voor de oudste leeftijdsgroepen. Het was volgens hem dan ook verstandig de analyse van de sterftecijfers naar het beroep te beperken tot de leeftijdsgroepen tot 45 jaar. Zelfs met die beperking durfde hij uit de statistiek niet meer te halen dan enkele oppervlakkige constatering. Zo waren de verschillen in beroepssterfte in het algemeen niet groot. Ook was de sterfte van mannen mét een beroep gunstiger dan van mannen zonder beroep, waarschijnlijk omdat onder deze laatste groep veel 'minderwaardigen' schuilgingen. Ten slotte zag hij dat tuberculose voor mannen van 18–44 jaar de voornaamste doodsoorzaak was. Die zorgde voor de helft van de sterfte van de 18–24-jarigen, voor 44 procent van de sterfte van 25–34-jarigen en voor 30 procent van de sterfte van 35–44-jarigen. Hij had daarvoor ook een verklaring. Hij constateerde dat 'aan het betrekkelijk hoge sterftecijfer der eerste leeftijdsklasse (18–24 jaar) der tabel te zien [is] dat boekdrukkers, kleermakers, schoenmakers, tabaksbewerders, spoor- en tramwegwerkers en wachters zich recruteerden uit minder krachtige jongelieden dan b.v. bakkers, vleeschhouders, kooplieden, agenten, voerlieden, magazijnbedienden en onderwijzers' (Saltet, 1913). Saltet hanteerde wel een indicator voor de ongezondheid van een beroep. Ongezonder waren beroepen die een geringe sterfte lieten zien op jonge leeftijd en een hoge sterfte op oudere leeftijd. Aldus gedefinieerd waren schilder, meubelmaker, smid, slager, boer, agent (ambulant hande-

laar), bootwerker en militair ongezonde beroepen. Gezonde beroepen waren boekdrukker, grondwerker, timmerman, kleermaker, scheepsbouwer, zeevisser en ambtenaar.

Hoe ambivalent de onderzoeksresultaten waren, bleek twintig jaar later. De beroepssterftecijfers voor 1908/1911 waren tot op zekere hoogte vergelijkbaar met eerdere onderzoeken. Schilders en metselaars behoorden nog steeds tot de ongezonde beroepen. Maar ook boeren hoorden tot deze groep, predikanten en pastoors, behangers, kooplieden, jeneverstokers, tabaksbewerders, en rijksambtenaren. De belangrijkste verklarende factor was evenwel niet het beroep, maar leeftijd: in beroepen waar relatief veel ouderen werkten, was de sterfte hoger dan in beroepen waar veel jongeren werkten. Het beeld veranderde als de sterftecijfers werden gestandaardiseerd, gecorrigeerd voor verschillen in leeftijdsopbouw. Beroepen met een relatief hoog percentage ouderen (55–64 jaar), zoals predikant en advocaat, maar ook boer en rijksambtenaar, waren dan geen riskante beroepen meer. Koetsier wel, en kroeghouder, jeneverstoker, zeevarende, militair en loodgieter, en katholiek geestelijke. Het meest riskant was het beroep van steenhouwer (14 per duizend werkenden van 18–65 jaar) en mijnwerker (13 per duizend; *staat*). Steenhouders stierven vooral door tuberculose en ademhalingsziekten, als gevolg van het inademen van het zware poedervormige zandsteenstof dat de longen beschadigde.

Het CBS heeft in 1965 nog één keer een geïmproviseerde beroepssterfstatistiek samengesteld. Gegevens daarvoor kwamen uit het onderzoek *Sterfte naar beroep 1959–1961*, waarvan de uitkomsten overigens nooit volledig zijn gepubliceerd. Twee tabellen zijn er verschenen, van de sterfte door een aandoening aan de coronairvaten en van de sterfte door longkanker. Dat waren volgens het CBS de 'beruchte killers' onder de mannen van 40 tot 65 jaar, en bovendien de doodsoorzaken waaraan de laatste jaren steeds meer mannen overleden. Deze 'oversterfte' gaf het vermoeden dat 'bij de genese van deze beide ernstige aandoeningen bepaalde, o.m. met het beroep samenhangende omstandigheden, een rol zouden kunnen hebben gespeeld' (CBS 1965b). Voorzichtiger kon het CBS het niet formuleren. De tabellen gaven de ongestandaardiseerde sterfte per beroep en beroepsgroep met ten minste 100 sterfgevallen, en als aandeel in de totale sterfte. Publicatie vond het Bureau relevant als 'een eerste signalering van de soms opmerkelijke verschillen in het aandeel van de sterfte ten gevolge van coronairaandoeningen in de totale sterfte onder de mannen van afzonderlijke beroepen en beroepsgroepen' (CBS 1965a). Het aandeel van de sterfte aan coronairaandoeningen berekende het CBS op 23 procent van de totale sterfte. Bedrijfshoofden scoorden hoger (aandeel coronairsterfte 25 procent), ambtenaren en employés, alsmede de vrijeberoepsbeoefenaren zelfs opmerkelijk veel hoger (aandeel 30 procent of hoger). Van boeren en mijnwerkers, en bovenal landarbeiders, lagen de aandelen coronairsterfte (ver) onder de 20 procent. De sterfte aan longkanker – 12,5 procent van de totale sterfte – bleek het hoogst onder bouwvakkers (aandeel 16 pro-

Gestandaardiseerde sterfte naar zes belangrijke doodsoorzaken en beroep, 1908/1911

	Kanker	Hersen- en ruggenmergziekten, hersenbloeding	Keel- en longtering	Ziekten van de ademhalingsorganen	Hart- en vaatziekten, reuma en aneurysma	Ziekten van de spijsverteringsorganen	Totaal
<i>per 1 000 mannen per beroep (18–65 jaar)</i>							
Steenhouwers	0,58	0,68	8,26	1,99	1,56	0,76	13,83
Mijnwerkers	1,36	1,16	2,47	4,23	3,39	0,32	12,93
Porseleinmakers	0,66	0,72	5,35	2,27	1,81	1,12	11,93
Kappers	3,31	1,96	2,55	1,78	2,06	0,18	11,84
Instrumentenmakers	1,42	1,07	4,75	1,11	1,59	0,16	10,10
Behangers	1,35	0,41	5,39	0,85	0,87	0,45	9,32
Papierbewerkers	1,02	0,77	4,02	1,07	1,66	0,73	9,27
Jeneverstokers	2,45	0,59	2,62	1,80	1,15	0,65	9,26
Kroeghouders	1,60	0,77	3,52	1,17	1,54	0,61	9,21
Militairen	0,53	1,97	1,79	1,63	2,32	0,92	9,16
Conducteurs	3,85	1,39	1,00	0,56	1,14	0,59	8,53
Leer- en schoenmakers	0,95	0,66	3,30	1,47	1,27	0,56	8,21
Journalisten	1,76	0,89	2,46	0,42	1,67	0,81	8,01
Tabaksbewerkers	0,60	0,61	3,08	1,54	1,37	0,59	7,79
Scheepsvolk (zeevaart)	1,22	0,38	2,34	0,80	2,00	0,92	7,66
Loodgieters	1,73	0,92	2,12	1,76	0,56	0,23	7,32
Smeden	0,95	0,97	2,63	1,32	0,78	0,47	7,12
Kleermakers	1,00	0,72	2,87	1,17	1,02	0,22	7,00
Schilders	1,13	0,66	2,63	1,24	0,78	0,35	6,79
Koetsiers	1,35	0,71	1,95	1,18	1,14	0,43	6,76
Boekdrukkers	0,84	0,86	2,75	0,89	0,75	0,45	6,54
Vleeshouwers	1,61	0,78	1,53	1,29	1,06	0,22	6,49
Lijsten- en meubelmakers	1,35	0,62	2,46	0,98	0,81	0,22	6,44
Postbodes	1,10	0,48	2,37	0,83	1,04	0,57	6,39
Banklieden	1,17	0,80	1,87	0,91	1,02	0,41	6,18
Landbouw	1,15	0,57	1,64	1,62	0,69	0,46	6,13
Boekhouders, stenografen	0,99	0,96	1,90	0,76	1,02	0,45	6,08
Timmermannen	0,80	0,74	2,32	1,05	0,73	0,41	6,05
Rijwiel- en automobielmakers		0,58	3,38	0,64	1,17	0,12	5,89
Pastors etc.	1,38	0,70	1,30	1,05	0,88	0,40	5,71
Broodbakkers	0,80	0,45	1,23	1,28	1,15	0,45	5,36
Openbare reinigers	0,45	0,45	1,78	1,48	0,82	0,36	5,34
Artsen	0,86	1,62	0,41	1,06	0,79	0,38	5,12
Ambtenaren (Rijks- etc.)	0,93	0,69	1,22	0,70	0,94	0,39	4,87
Onderwijs	0,89	0,82	1,40	0,61	0,77	0,30	4,79
Predikanten	1,12	0,69	0,40	0,63	0,87	1,08	4,79
Politie	0,88	0,75	1,23	0,67	0,68	0,57	4,78
Architecten, aannemers	0,75	0,67	1,45	0,98	0,68	0,24	4,77
Zuivelbereiders	0,70	0,17	1,18	1,11	0,67	0,70	4,53
Scheepsbouwers	0,84	0,62	1,10	0,94	0,56	0,38	4,44
Metselaars	0,93	0,57	1,65	1,02	0,08	0,02	4,27
Stratenmakers	0,83	0,23	1,45	0,80	0,40	0,39	4,10
Huisbedienden	0,64	0,58	1,17	0,47	0,36	0,27	3,49
Machinisten	0,80	0,36	0,75	0,51	0,74	0,29	3,45
Kooplieden	0,45	0,44	1,10	0,61	0,43	0,14	3,17
Rangeerders	0,38	0,05	1,15	0,19	0,34	0,47	2,58
Jagers	0,20	0,31	0,41	0,51	0,61		2,04
Werkers in elektriciteitsfabrieken	0,86	0,55			0,55		1,96
Totaal	0,93	0,60	1,69	1,09	0,75	0,41	5,47

Bron: CBS, 1917, Statistiek van de sterfte 1908–1911. CBS, 's-Gravenhage.

cent) en bedrijfshoofden (uitgezonderd de landbouw), het laagst onder mijnwerkers (6 procent), landarbeiders (8 procent), boeren (9 procent) en vrije beroepen (9 procent). Verklaringen voor deze hoge of lage scores had het CBS niet. Verschillen in leeftijdsopbouw konden een rol spelen, maar ook een hogere of lagere sterfte door andere doodsoorzaken.

Beroep blijkt dus een lastige sterfte-indicator te zijn. Zonder nader onderzoek zal het nooit duidelijk zijn in welke mate met het effect van beroep op de sterfte ook de effecten van opleiding en inkomen worden gemeten. Inkomen is een meer gebruikte variabele om de sociaal-economische status te bepalen. Over dit onderwerp publiceerden twee CBS-medewerkers in 1995 een uitvoerige studie (Kardaun en Glerum, 1995).

CBS, 1917, Statistiek van de sterfte onder de mannen van 18–65 jaar met onderscheiding naar het beroep en de positie daarin bekleed in verband met leeftijden en doodsoorza-

ken in de jaren 1908–1911. Bijdragen tot den Statistiek van Nederland. Nieuwe volgrees nr. 247. CBS, 's-Gravenhage.

CBS, 1965a, Kwantitatieve betekenis van longkanker in het doodsoorzakenpatroon der in de leeftijd van 40–64 jaar overleden mannen naar beroep 1959–1961. Maandstatistiek van de bevolking en de volksgezondheid 13(4), blz. 112–117. CBS, 's-Gravenhage.

CBS, 1965b, Kwantitatieve betekenis van de ziekten der coronairvaten in het doodsoorzakenpatroon der in de leeftijd van 40–64 jaar overleden mannen, naar beroep 1959–1961. Maandstatistiek van de bevolking en de volksgezondheid 13(1), blz. 19–22. CBS, 's-Gravenhage.

Kardaun, J.W.P.J. en J.J. Glerum, 1995, Sterfte, doodsoorzaak en inkomen. CBS, Voorburg/Heerlen.

Saltet, R.H., 1913, Voordrachten over gezondheidsleer. Erven F. Bohn, Haarlem.

Wijken en buurten

Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam

In 2002 bedroeg het gemiddeld inkomen per inwoner van Nederland 12,9 duizend euro. Dit gemiddelde is gebaseerd op het totale inkomen, exclusief premies en belastingen (het besteedbare inkomen). In drie van de vier grote steden lag het gemiddeld inkomen per inwoner boven het landelijk gemiddelde: in Amsterdam bedroeg het 13,7 duizend, in Utrecht 13,5 duizend en in Den Haag 13,4 duizend euro. In Rotterdam lag het gemiddelde aanzienlijk lager, met 12,2 duizend euro. Dit hangt onder meer samen met het feit dat Rotterdam een havenstad is met van oudsher een relatief grote industriële werkgelegenheid. In 2002 betrof 9,1 procent van de banen in Rotterdam werk in de industrie. In Den Haag was dit bij slechts 3,5 procent van de banen het geval. In Amsterdam en Utrecht bedroegen deze aandelen respectievelijk 5,1 en 5,2 procent. Het gaat hierbij veelal om relatief laagbetaalde arbeid. Het gemiddeld lage inkomen in Rotterdam hangt ook deels samen met het iets grotere aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking. Zij hebben gemiddeld een lager inkomen dan autochtonen. Het aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam bedraagt 33,9 procent, iets hoger dan in Amsterdam (33,5 procent) en Den Haag (30,4 procent), maar veel hoger dan in Utrecht (20,1 procent).

Van alle Amsterdamse buurten is het gemiddeld inkomen per inwoner het laagst in De Kolenkit, met 8,8 duizend euro (*staat 1*). Ook in Geuzenveld en IJplein en Vogelbuurt is het hoofdelijk inkomen laag, met 10,1 duizend euro. In buurten waar veel mensen met een laag inkomen wonen, bevinden zich doorgaans veel niet-westerse allochtonen. Dit geldt in het bijzonder voor Bijlmer-Centrum D, F en H

en de Kolenkit, waar respectievelijk 79 en 78 procent van de inwoners van niet-westerse herkomst is. Het aandeel niet-westerse allochtonen is in beide buurten ruim twee keer zo hoog als gemiddeld voor Amsterdam. Ook gaat het vaak om kinderrijke buurten, zoals Geuzenveld en de Bijlmer.

Het gemiddeld inkomen per inwoner is het hoogst in de Amsterdamse buurt Station-Zuid WTC en omgeving, met 27,0 duizend euro. Ook in Apollobuurt is het hoog, met 24,2 duizend euro. In de meeste buurten met een hoog inkomen is het aandeel eenpersoonshuishoudens relatief hoog: in sommige buurten bedraagt dit aandeel zelfs ongeveer 70 procent (Grachtengordel-West en Grachtengordel-Zuid).

In Rotterdam is het gemiddeld inkomen per inwoner het laagst in Spangen, met 8,2 duizend euro (*staat 2*). Ook in Hillesluis is het laag, met 8,9 duizend euro. Het aandeel niet-westerse allochtonen in deze buurten bedraagt respectievelijk 79 en 72 procent. Dit is meer dan twee keer zo hoog als gemiddeld voor Rotterdam. In beide buurten wonen relatief veel huishoudens met kinderen (ongeveer 40 procent, tegen 28 procent gemiddeld voor Rotterdam).

In de Rotterdamse buurt Kralingen-Oost is het gemiddeld inkomen per inwoner het hoogst, met 19,8 duizend euro. Op de tweede plaats komt het Molenlaankwartier, met 19,6 duizend euro. In deze buurten wonen weinig niet-westerse allochtonen (respectievelijk 9 en 4 procent). In het Molenlaankwartier wonen twee keer zo veel 65-plussers als gemiddeld in Rotterdam. Evenals in Amsterdam is ook in Rotterdam het aandeel eenpersoonshuishoudens vaak relatief hoog in buurten met een hoog gemiddeld inkomen. Dat is onder meer het geval in Stadsdriehoek en C.S. kwartier, met beide 64 procent alleenstaanden.

Staat 1
Top-10 Amsterdamse buurten¹⁾ naar gemiddeld inkomen per inwoner, 2002

Laagste		Hoogste	
	x 1 000 euro		x 1 000 euro
De Kolenkit	8,8	Station-Zuid WTC en omgeving	27,0
Geuzenveld	10,1	Apollobuurt	24,2
IJplein en Vogelbuurt	10,1	Grachtengordel-Zuid	21,7
Overtoomse Veld	10,3	Museumkwartier	20,9
Osdorp-Midden	10,3	De Omval	20,7
Indische Buurt West	10,5	Willemspark	20,5
Bijlmer-Centrum D, F en H	10,6	Grachtengordel-West	20,2
Nieuwendam-Noord	10,9	Buitenveldert-Oost	20,1
Bijlmer-Oost E, G en K	11,0	Houthavens	19,9
Landlust	11,0	De Weteringschans	18,7

¹⁾ Uitsluitend buurten met minstens 200 inwoners.

Staat 2
Top-10 Rotterdamse buurten¹⁾ naar gemiddeld inkomen per inwoner, 2002

Laagste		Hoogste	
	x 1 000 euro		x 1 000 euro
Spangen	8,2	Kralingen-Oost	19,8
Hillesluis	8,9	Molenlaankwartier	19,6
Afrikaanderwijk	9,1	Nieuwe Werk	18,8
Bloemhof	9,1	Strand en Duin	18,8
Tussendijken	9,3	Stadsdriehoek	18,1
Feijenoord	9,5	C.S. kwartier	17,7
Schiemond	9,5	Zuidplein	17,6
Tarwewijk	9,9	Blijdorp	16,3
Bospolder	9,9	's-Gravenland	15,8
Oud-Crooswijk	10,0	Hillegersberg-Noord	15,6

¹⁾ Uitsluitend buurten met minstens 200 inwoners.

Demografie in het nieuws

Frankrijk doet grens op slot

Buitenlandse huwelijken worden in Frankrijk voortaan minder snel erkend en buitenlandse studenten worden strenger geselecteerd. In 2006 zullen bovendien 25 duizend illegalen worden uitgezet, een verdubbeling in drie jaar tijd. De meeste immigranten komen naar Frankrijk voor gezinshereniging (25 duizend per jaar) of voor een huwelijk met een in Frankrijk wonende allochtoon (34 duizend). Zo'n huwelijk geeft automatisch recht op een verblijfsstatus voor de partner. Een buitenlands huwelijk wordt straks gecontroleerd op echtheid voor het wordt erkend. Een immigrant die familie wil laten overkomen, moet eerst twee jaar in Frankrijk wonen. Dit is nu nog één jaar. Per jaar komen verder 50 duizend buitenlandse studenten tijdelijk naar Frankrijk. Deze instroom wordt niet beperkt, maar er vindt wel selectie plaats. Voorts wordt strenger gecontroleerd of nieuwkomers die verblijfspapieren aanvragen de Franse taal wel voldoende beheersen

Bron: AD, 30 november 2005

Zware tijden uitvaartbranche

Binnen de uitvaartbranche dreigen harde klappen te vallen nu het aantal sterfgevallen in ons land onverwacht laag uitvalt. Ondernemers en werknemers in deze sector hebben voor hun omzetcijfers nu de hoop gevestigd op een griepgolf of onverwachte koudeperiode in 2006. Al jaren zien ze naar de komende decennia uit. Dat zijn immers de jaren waarin de babyboomers massaal zullen komen te overlijden. Door de dalende sterfte in 2004 en 2005, daalden de winsten in deze branche.

Bron: De Telegraaf, 2 december 2005

Waarom emigreren Nederlanders?

In 2004 vertrokken 110 duizend landgenoten om elders een bestaan op te bouwen. Voor het eerst sinds de jaren vijftig was sprake van een vertrekoverschot. Het CBS verwacht niet dat de emigratietrend in 2005 wijzigt (zie rubriek *Actuele trends*). Waarom vertrekken Nederlanders? Het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) deed begin 2005 onderzoek naar de beweegredenen van emigrerende Nederlanders. Daaruit bleek dat veruit de meesten hier de ruimte, de stilte en de natuur missen. Van de mensen met emigratieplannen vond 80 procent de bevolkingsdichtheid te hoog. Maar ook de negatieve mentaliteit werd als reden genoemd. Volgens het NIDI zou 2 procent van alle Nederlanders nadenken over emigratie en heeft 10 procent van hen serieuze plannen. Van degenen die vertrekken, zijn de meesten relatief hoog opgeleid. Ze zijn tussen de 35 en 45 jaar en hebben vaak een partner of gezin.

Bron: De Volkskrant, 16 december 2005

6,5 miljardste wereldburger

Eind december is de 6,5 miljardste wereldburger geboren. Dagelijks groeit de wereldbevolking met 210 duizend mensen: 356 duizend geboorten min 155 duizend sterfgeval-

len. Per seconde komen er twee wereldburgers bij. De groei vindt plaats in alle werelddelen, behalve in Europa. Daar is het aantal inwoners aan het dalen. De afnemende invloed van religies en de groeiende populariteit van voorbehoedsmiddelen zijn hier debet aan. De grootste stijgers zijn Afrika en Azië. De 6,5 miljardste wereldburger is waarschijnlijk daar geboren. De groei is nog niet ten einde: de hoogste prognoses gaan nu uit van 10 tot 10,5 miljard wereldburgers, ergens halverwege deze eeuw.

Bron: AD, 20 december 2005

Poolse vrouwen krijgen bonus voor kinderen

Poolse vrouwen krijgen 258 euro van hun regering bij de geboorte van een kind. Met deze beloning moet het dalend geboortecijfer in het katholieke land worden opgekrikt. Vrouwen uit arme gezinnen zullen tweemaal zoveel geld ontvangen. Polen heeft een van de laagste geboortecijfers van Europa. De bevolking is de afgelopen zes jaar met bijna een half miljoen afgenomen. Het land telt nu 38 miljoen inwoners. De Polen hebben weinig vertrouwen in de maatregel en zien liever dat er meer faciliteiten komen voor kinderopvang.

Bron: Trouw, 30 december 2005

Vergrijzing

Japan is het eerste land in de rijke geïndustrialiseerde wereld dat geconfronteerd wordt met een krimpende bevolking. In die zin is het land een voorbode van wat andere rijke landen te wachten staat. De combinatie van een naoorlogse babyboomgeneratie die aan pensioen toe is, een steeds geavanceerdere medische sector die mensen ouder laat worden en een grotere welvaart met dalende vruchtbaarheidscijfers tot gevolg, zorgt ervoor dat economie en welvaart in het rijke Westen onder druk komen te staan. Analyses tonen aan dat de vergrijzing in Europa het eerst toeslaat in zuidelijke landen als Italië, Spanje, Portugal en Griekenland. Het effect van de vergrijzing wordt in Europa het eerst gevoeld in Italië. Daar daalt de bevolking al in 2012. Het aantal huishoudens met mensen boven de 65 is er tussen 1986 en 2003 met niet minder dan 55 procent gestegen.

Bron: Financieel Dagblad, 3 januari 2006

Griepvirus verwoestend

Als Nederland wordt getroffen door een griep пандemie, een wereldwijde uitbraak van een nieuw virus, zullen ongeveer 40 duizend inwoners sterven. Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu heeft dit bekend gemaakt. Deskundigen denken dat in drie maanden een kwart van de bevolking, ongeveer vier miljoen mensen, ziek wordt. Een op de honderd zieken zal mogelijk overlijden. Een normale griepgolf kost jaarlijks het leven aan circa negenhonderd Nederlanders. Het RIVM wijst erop dat het cijfer van 40 duizend een hoge schatting is bij een nieuw virus met een relatief hoge sterfte.

Bron: AD, 18 januari 2006

Mededelingen

Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL: naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose

Uit 'Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL: naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose' blijkt dat na autochtonen nu ook steeds meer allochtonen van de grote stad verhuizen naar de omliggende gemeenten. Deze ontwikkeling voltrekt zich vooral in Amsterdam. Opvallend bij deze verhuisbeweging is dat de allochtonen die uit Amsterdam vertrekken, zich meestal in andere randgemeenten vestigen dan autochtonen die de stad verlaten. Zo trokken in 2003 meer allochtone Amsterdammers – vooral Amsterdammers van Surinaamse afkomst – dan autochtone Amsterdammers naar Almere. Daarentegen is onder autochtone Amsterdammers Haarlemmermeer het meest in trek, gevolgd door Amstelveen. Dit zijn enkele bevindingen van het Ruimtelijk Planbureau en het CBS in een gezamenlijk onderzoek naar de regionale ontwikkelingen van bevolking, allochtonen en huishoudens.

Ruimtelijk Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek, 2006, Achtergronden en veronderstellingen bij het model PEARL: naar een nieuwe regionale bevolkings- en allochtonenprognose. Ruimtelijk Planbureau en Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Voorburg. ISBN 90 566 2501 2; verkoopprijs € 22,50. Te bestellen bij de boekhandel of via NAI Boekverkopers, telefoon 010-4401203.

Regions: Statistical Yearbook 2005

'Regions: Statistical Yearbook 2005' bevat informatie over de 254 regio's van de 25 lidstaten van de Europese Unie. In deze publicatie is onder meer een hoofdstuk opgenomen over de bevolking. De regionale verscheidenheid van Europa wordt geïllustreerd aan de hand van kaarten en grafieken.

Eurostat, 2005, Regions: Statistical Yearbook 2005. Eurostat, Luxemburg. ISBN 92 894 9029 2; verkoopprijs € 30,-.

Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden: de balans opgemaakt

De 'Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden: de balans opgemaakt' behandelt de positie van deze vrouwen op een groot aantal terreinen in de Nederlandse samenleving: onderwijs, arbeid, combinatie van arbeid en zorg, inkomen, gezondheid, politieke participatie, vrijetijdsbesteding en geweld tegen vrouwen. Zij levert een beschrijving en verklaring, maar ook wordt nagegaan of de

emancipatiedoelen van de overheid wel gerealiseerd gaan worden.

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006, Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden: de balans opgemaakt. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag. ISBN 90 377 0251 1; verkoopprijs ca. € 9,90.

Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden

Een uitgebreidere publicatie dan de bovenstaande, inclusief analyses en beschouwingen.

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006, Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag. ISBN 90 377 0269 4; verkoopprijs ca. € 19,90.

Rapportage ouderen 2006

'Rapportage ouderen 2006' geeft een breed overzicht van de leefsituatie van ouderen en van veranderingen die zich de afgelopen vijftien jaar hebben voorgedaan in hun maatschappelijke positie en hun participatie. Bijzondere aandacht gaat uit naar ouderen die als kwetsbaar kunnen worden beschouwd.

In een afzonderlijk deel wordt ingegaan op de levensloop op hogere leeftijd. De hoofdvraag daarbij is wat de gevolgen zijn van ingrijpende levensgebeurtenissen op hogere leeftijd, zoals gezondheidsachteruitgang, stoppen met werk en verlies van de partner.

Deze publicatie is tot stand gekomen in samenwerking met de Longitudinal Aging Study Amsterdam van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006, Rapportage ouderen 2006. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag. ISBN 90 377 0256 2; verkoopprijs ca. € 29,90. Verschijnt mei 2006.

First demographic estimates for 2005

Uit de meest recente gegevens voor de lidstaten van de Europese Unie (EU) blijkt dat de bevolking van de EU in 2005 opnieuw licht is toegenomen, met ongeveer 2 miljoen personen. Hiermee komt het inwonertal van de EU op 461,5 miljoen op 1 januari 2006. De toename van de EU-bevolking is vooral toe te schrijven aan de netto instroom door migratie. Deze was het hoogst in Italië en Spanje.

Eurostat, 2006, First demographic estimates for 2005. Issue 2006/1. Eurostat, Luxemburg.

Artikelen

Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen

Joop Garssen en Han Nicolaas

Jaarcijfers met betrekking tot de vruchtbaarheid van Turkse en Marokkaanse vrouwen laten zien dat de sterke daling die tot medio jaren negentig optrad, sindsdien is overgegaan in een lichte daling of stagnatie. In dit artikel wordt met behulp van cohortgegevens naar generatie voor de belangrijkste niet-westerse herkomstgroepen aangetoond dat de eerste generatie haar vruchtbaarheid maar langzaam aanpast aan die van de autochtone vrouwen. De eerste generatie Turken en Marokkanen heeft zelfs een hogere vruchtbaarheid dan de vrouwen in de herkomstlanden. De tweede generatie heeft daarentegen een gerealiseerde vruchtbaarheid die maar weinig verschilt van die van autochtone vrouwen. Turkse en Marokkaanse jonge dertigers hebben zelfs een iets lager kindertal dan autochtone vrouwen van deze leeftijd. Zij nemen niet langer een tussenpositie in tussen de eerste generatie en de autochtonen, maar lijken wat betreft hun vruchtbaarheid meer op autochtonen dan op hun moeders.

1. Inleiding

Dat niet-westers allochtone vrouwen hun kindertal steeds meer beperken, wordt vaak beschouwd als één van de bewijzen voor hun aanpassing aan de Nederlandse samenleving. Toenmalig staatssecretaris Verstand-Bogaert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid formuleerde het, tijdens een toespraak in Düsseldorf, als volgt: "In Nederland zien we dat immigranten zich wat betreft kindertal snel aanpassen aan hun nieuwe omgeving. Het gemiddeld aantal kinderen van allochtonen blijkt binnen korte tijd terug te lopen tot het aantal dat in Nederland onder de autochtone bevolking gangbaar is" (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2000).

Inderdaad is de vruchtbaarheid van met name Marokkaanse en Turkse vrouwen in de afgelopen decennia fors teruggelopen, al is er nog lang geen sprake van een vruchtbaarheids-cijfer dat vergelijkbaar is met dat van autochtonen. Een dergelijk laag cijfer wordt ook op de langere termijn niet door het CBS verwacht (Alders, 2005). Het is bovendien onduidelijk of de eerder gesignaleerde sterke convergentie van de allochtone en autochtone vruchtbaarheid in het afgelopen decennium heeft doorgezet. Onder Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie lijkt het vruchtbaarheids-cijfer sinds 1995 te stagneren, en ook onder Turkse vrouwen lijkt geen sprake meer te zijn van een snelle daling (grafiek 1).

De vruchtbaarheid van de tweede generatie ligt in het algemeen beduidend lager dan die van de eerste generatie. Deze lagere vruchtbaarheid, vooral onder de allerjongste vrouwen, en de veelal stijgende huwelijksleeftijd worden beschouwd als tekenen dat allochtonen in dit opzicht het

Periode- en cohortgegevens

De in dit artikel gepresenteerde vruchtbaarheidscijfers hebben betrekking op levendgeboren kinderen. Onder vruchtbaarheid wordt hier niet verstaan het fysiologisch vermogen om kinderen voort te brengen.

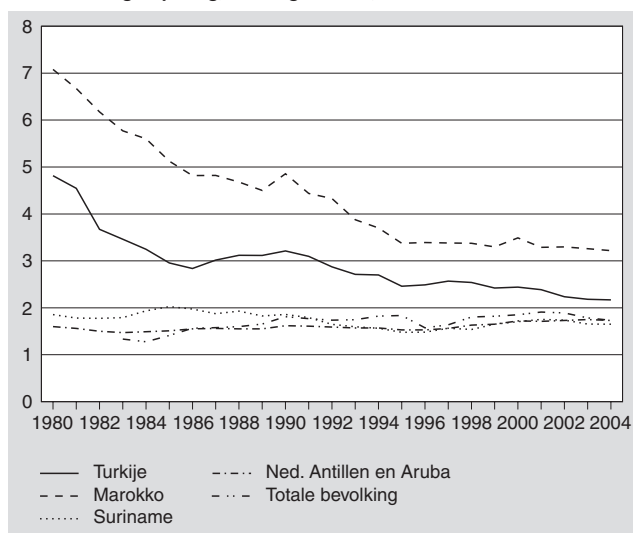
Analyse van ontwikkelingen in de vruchtbaarheid zijn doorgaans gebaseerd op periodegegevens. De bekendste periodemaat waarvan gebruik wordt gemaakt, is het totaal leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfer (Total Fertility Rate, TFR). Op basis van de vruchtbaarheidsgegevens voor een kalenderjaar of een periode van enkele jaren, kan met deze maat worden uitgedrukt hoeveel kinderen een vrouw gemiddeld zou voortbrengen als de in de betreffende periode waargenomen vruchtbaarheidscijfers per leeftijdsjaar gedurende haar hele vruchtbare leven (15-49 jaar) zouden hebben gegolden en/of nog zullen gelden. De TFR wordt dan ook vaak opgevat als het gemiddeld aantal kinderen per vrouw. Het grote voordeel van deze maat is dat de vruchtbaarheid van een (fictief) cohort vrouwen in één getal kan worden uitgedrukt. De maat heeft bovendien betrekking op een specifieke periode en vereist dan ook alleen gegevens over die periode. In een situatie waarin het vruchtbaarheidsgedrag maar weinig fluctuaties van jaar op jaar laat zien, geeft de TFR een goede globale beschrijving van de ontwikkelingen. Vindt daarentegen veel inhaal of uitstel plaats, dan geeft de TFR een verkeerde indruk van de ontwikkelingen, en vooral een verkeerde indruk van de vruchtbaarheid die uiteindelijk gerealiseerd zal worden.

Een betere beschrijving van de vruchtbaarheid is mogelijk aan de hand van cohortgegevens. Voor een (bestaand) cohort vrouwen geboren in een bepaalde periode wordt daarmee nagegaan hoe de cumulatieve vruchtbaarheid zich gedurende hun vruchtbare leven heeft ontwikkeld. Een zwaarwegend nadeel van de cohortbenadering is echter dat de jongere vrouwen, die doorgaans het meest van belang zijn voor analyse en prognose, slechts onvolledig beschreven kunnen worden. Zij hebben hun vruchtbare periode immers nog niet afgesloten. Daarnaast kan niet met één samenvattende maat worden volstaan en is het vereiste aantal gegevens veel groter.

Juist omdat niet-westerse vrouwen in Nederland een snel groeiende groep vormen en omdat hun vruchtbaarheidscijfers sterk veranderen, is de hier gepresenteerde analyse grotendeels gebaseerd op cohortgegevens, waar mogelijk uitgesplitst naar generatie. Voor het aanduiden van globale trends zal daarnaast gebruik worden gemaakt van periodegegevens.

‘voorbeeld’ van de autochtonen volgen (Garssen et al., 2005). Het zou echter te ver voeren om de afnemende verschillen in vruchtbaarheid toe te schrijven aan hechtere sociale contacten tussen allochtonen en autochtonen, of aan een toegenomen assimilatie van allochtonen (Coleman, 1994). Bovendien is het onduidelijk of autochtonen in dit opzicht wel een voorbeeldfunctie vervullen. Ook in de herkomstlanden is de vruchtbaarheid in de afgelopen jaren immers gedaald (Huisman en Van Wissen, 1997; Schoenmaeckers et al., 1998; Eltigani, 2001; Council of Europe, 2005). Zo is, blijkens gegevens van het World Resources Institute, in de afgelopen twintig jaar de TFR (zie kader) in Marokko gedaald van 5,40 naar 2,75, en in Turkije van 4,15 naar 2,43. Inmiddels ligt overal in Turkije, met uitzondering van Zuid- en Oost-Anatolië, de vruchtbaarheid onder vervangingsniveau (Koç en Özdemir, 2004). De vruchtbaarheid zou er zelfs nog aanzienlijk lager zijn als meer ongewenste zwangerschappen konden worden voorkomen (Ünalán et al., 2004).

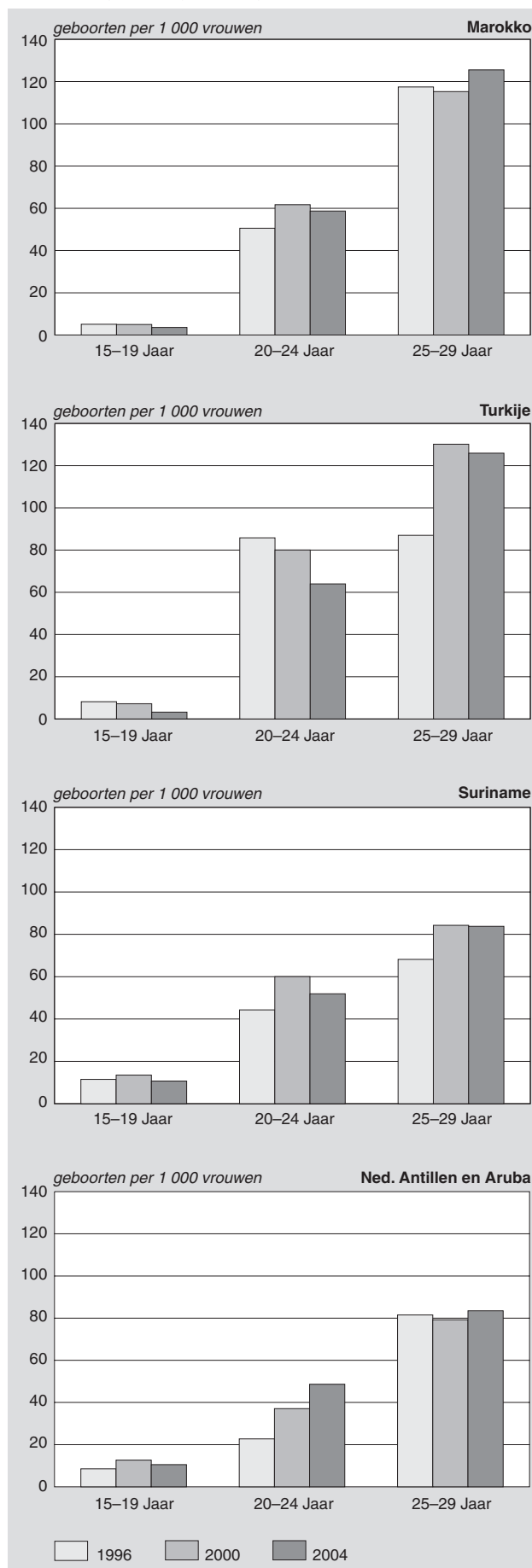
1. Totaal leeftijdsspecifiek geboortecijfer (TFR) naar herkomstgroepering, eerste generatie, 1980–2004

Bron gegevens 1980–1995: De Jong, 2003.

Ook onder de tweede generatie lijkt de vruchtbaarheidsdaling niet meer in alle groepen op te treden, althans niet in het veronderstelde tempo (grafiek 2). De stagnatie in de vruchtbaarheidsdaling van Marokkaanse vrouwen die zichtbaar is in grafiek 1, blijkt ook op te treden onder de Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie. Deze ontwikkeling is opmerkelijk, gezien het enkele jaren geleden geconstateerde uitstel van het eerste kind, in het bijzonder onder Marokkanen (Alders, 2000a). Onder Turkse vrouwen van de tweede generatie is wel een daling zichtbaar tot ongeveer 25-jarige leeftijd. Onder jonge Antilliaanse vrouwen neemt de vruchtbaarheid zelfs toe. Deze herkomstgroep wijkt wat betreft het niveau van de vruchtbaarheid overigens maar weinig af van de autochtonen. Deze grafieken geven de vruchtbaarheid weer in een bepaald jaar en zijn op hogere leeftijd, vanwege relatief kleine aantallen, onvoldoende betrouwbaar voor de berekening van een TFR per herkomstgroepering. Een dergelijke transversale maat heeft bovendien als ernstig nadeel dat uitgestelde vruchtbaarheid tot lagere cijfers leidt, maar geen

2. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers per 1 000 vrouwen naar herkomstgroepering, tweede generatie, 1996, 2000 en 2004

conclusies toelaat over een al dan niet dalende vruchtbaarheid. Een cohortbenadering kan hier meer inzicht bieden, maar heeft als beperking dat de geboortecohorten van de tweede generatie nog relatief klein zijn, vooral wat betreft de wat oudere vrouwen. Zo telde het geboortecohort van 35–39-jarige niet-westerse allochtonen op 1 januari 1999, het tijdstip waarop het laatste cohortonderzoek van Alders (2000a) betrekking heeft, slechts 1,7 duizend vrouwen. Een uitsplitsing naar de belangrijkste herkomstgroeperingen leidde al snel tot zeer kleine aantallen voor interessante leeftijdscategorieën en herkomstgroeperingen. Zo waren er op 1 januari 1999 slechts 13 tweede generatie Turkse vrouwen van 35–39 jaar. Uiteraard kon voor deze deelpopulatie geen betrouwbaar vruchtbaarheidscijfer worden berekend.

In de afgelopen jaren is vooral de niet-westerse tweede generatie fors in omvang toegenomen. De aantallen in de leeftijdsgroepen van 20 tot 40 jaar zijn globaal verdubbeld. In enkele – wat betreft aantal en vruchtbaarheidsgedrag belangwekkende – herkomstgroeperingen is de toename nog sterker geweest. Zo groeide in vijf jaar tijd het aantal tweede generatie 35–39-jarige Turkse vrouwen van 13 naar 294. Door deze groei is het inmiddels mogelijk om ook voor de wat oudere vrouwen binnen de vruchtbare leeftijdscategorie redelijk betrouwbare schattingen te maken van hun cohortvruchtbaarheid. Deze cohortstudie heeft betrekking op de vrouwen naar leeftijd en herkomst volgens de telling uit de gemeentelijke bevolkingsregisters op 1 januari 2005. Voor een zo volledig mogelijk beeld zullen de cohortgegevens worden aangevuld met periodegegevens.

2. Uitkomsten van eerder onderzoek en onderzoeksvragen

Uit verschillende onderzoeken is naar voren gekomen dat niet-westers allochtone vrouwen steeds minder kinderen krijgen. Ruim twee decennia geleden werd al geconstateerd dat de vruchtbaarheid van Turkse vrouwen in snel tempo daalde (Schoorl, 1985). Deze bevinding bleek later ook van toepassing op Marokkaanse vrouwen (Schoorl, 1988; 1990) en niet-westers allochtone vrouwen in het algemeen (Schoorl, 1995; Huisman en Van Wissen, 1997; Sprangers, 1998; Alders, 2000a; Alders en Schapendonk-Maas, 2001; De Valk et al., 2001; De Jong, 2003).

Het meest recente uitgebreide cohortonderzoek naar de vruchtbaarheid van eerste generatie allochtone vrouwen concludeerde, op basis van gegevens tot 1999, dat de vruchtbaarheidsniveaus van allochtone en autochtone vrouwen convergeerden (Alders, 2000a). Wel was daarbij sprake van enkele uitzonderingen en grote verschillen naar herkomst.

Turkse vrouwen bleken het jongst voor het eerst moeder te worden. Bij hen was geen uitstel waarneembaar van het eerste kind: vrouwen geboren tussen 1965 en 1970 bleken net zo jong moeder te worden als vrouwen geboren tussen 1945 en 1950. Het aandeel kinderloze Turkse vrouwen bleek eveneens onveranderd laag te blijven. De daling van het gemiddeld kindertal onder Turken hing volledig samen met de daling van de gemiddelde gezinsgrootte.

De vruchtbaarheid van Marokkaanse vrouwen bleek, evenals die van Turkse vrouwen, sterk te zijn gedaald. Zij realiseerden nog wel het hoogste aantal kinderen, maar bleken vooral hun eerste kind uit te stellen. Ook het aantal derde en volgende kinderen daalde snel.

Een sterke daling van het gerealiseerde kindertal werd waargenomen onder Surinaamse vrouwen. Zij stelden hun eerste kind steeds vaker uit en kregen ook veel minder vaak dan voorheen een derde of volgende kind. Surinaamse vrouwen bleven veel vaker dan Turkse of Marokkaanse vrouwen, maar minder vaak dan autochtone vrouwen, zonder kinderen.

Antilliaanse vrouwen lieten, evenals Turkse vrouwen, geen verandering zien in de leeftijd bij geboorte van het eerste kind. Wel werden ze gemiddeld vijf jaar later moeder dan Turkse vrouwen. De oudere generaties Antilliaanse vrouwen waren vaker kinderloos gebleven dan de andere herkomstgroeperingen, en zelfs vaker dan autochtonen. Zij kregen, van de vier belangrijke herkomstgroeperingen, het laagste aantal kinderen.

Door de verschillen in uitstel bleken de verschillen tussen de herkomstgroeperingen in de loop der tijd groter te zijn geworden. Ook bleek het vruchtbaarheidsgedrag van de nog zeer kleine tweede generatie duidelijk anders te zijn dan dat van hun moeders. Met name Turken en Marokkanen leken wat betreft hun vruchtbaarheid een positie in te nemen tussen de eerste generatie en de autochtonen. Tweede generatie Marokkaanse vrouwen kregen wel veel eerder kinderen dan autochtone vrouwen, maar hadden tegen hun dertigste desondanks geen groter gerealiseerd kindertal. Verondersteld werd dat zij uiteindelijk ongeveer evenveel kinderen zouden krijgen als autochtone vrouwen.

De verschillen in niveau en trend tussen de herkomstgroeperingen zijn, blijkens de periodegegevens vanaf 1999, groot gebleven. Zo was in 2004 de TFR van Marokkaanse vrouwen (3,22) bijna twee keer zo hoog als die van Surinaamse vrouwen (1,65); en terwijl de vruchtbaarheid van Turkse en Marokkaanse vrouwen per saldo sterk daalde in de afgelopen twintig jaar, vond een lichte stijging plaats onder Antilliaanse en Arubaanse vrouwen. Voor een zinnige beschrijving van de ontwikkelingen onder niet-westers allochtone vrouwen is een afzonderlijke beschouwing van de belangrijkste herkomstgroeperingen daarom onontbeerlijk. In dit artikel zal daarnaast worden ingegaan op de volgende vragen, die in eerder onderzoek nog niet, of minder volledig, konden worden beantwoord:

- Welke trends zijn waarneembaar naar geboortecohort onder de vier omvangrijkste herkomstgroeperingen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen) en onder een aantal kleinere herkomstgroeperingen van gemiddeld recentere vestigingsdatum (Afghanen, Iraniërs, Irakezen, Somaliërs en Chinezen)? Is er nog sprake van convergentie van de vruchtbaarheidsniveaus naar het niveau van autochtonen?
- Welke rol spelen uitstel en kinderloosheid in de dalende vruchtbaarheidscijfers? Leidt het eerder geconstateerde uitstel van het eerste kind onder Marokkaanse vrouwen tot een toename van hun uiteindelijke kinderloosheid, zoals verondersteld door Alders (2000a)? Worden nog

steeds vrijwel alle Turkse vrouwen moeder, en zijn ze nog steeds veel jonger dan de andere herkomstgroeperingen?

- Welke rol speelt een eventuele afname van de gemiddelde gezinsgrootte? Is de eerder gesignaleerde afname onder Turken ook waarneembaar onder andere herkomstgroeperingen?
- Is de stagnatie van de vruchtbaarheid onder de tweede generatie Marokkaanse vrouwen, zoals gesuggereerd door de periodecijfers in grafiek 2, ook zichtbaar in de cohortcijfers? Neemt de tweede generatie, wat betreft vruchtbaarheid, nog steeds een tussenpositie in tussen de eerste generatie en de autochtonen, zoals geconstateerd voor Turken en Marokkanen door Alders (2000a)?

3. Gegevens en methode

De cohortvruchtbaarheid is berekend op basis van gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA) voor een bepaald kalenderjaar. In dit artikel is gebruik gemaakt van gegevens uit de GBA-structuurtelling van 1 januari 2005. In de structuurtelling zijn van elke vrouw diverse gegevens geregistreerd, zoals de geboortedatum, de eventuele vestigingsdatum in Nederland, het geboorteland, het geboorteland van haar ouders en de geboortedata van haar kinderen. De cohortvruchtbaarheid van vrouwen die nu in Nederland wonen, wordt berekend door het aantal kinderen geboren uit deze vrouwen te delen op het totaal aantal vrouwen dat in een bepaald jaar is geboren. Het resultaat van deze berekening is de cohortvruchtbaarheid van alle vrouwen die op dit moment in Nederland wonen. Vrouwen die inmiddels zijn geëmigreerd of overleden, worden niet meegerekend. De vruchtbaarheidscijfers kunnen onder meer worden onderscheiden naar geboorteland, generatie, leeftijd bij geboorte, vestigingsdatum en rangnummer van het kind.

De berekening van de cohortvruchtbaarheid op basis van de structuurtelling verschilt dus van de berekening op basis van de jaarlijkse geboortestatistieken (zie kader). Verschillen kunnen ontstaan als er sprake zou zijn van selectieve migratie, bijvoorbeeld als kinderloze vrouwen meer geneigd zouden zijn om te emigreren dan vrouwen met kinderen. Bij het gebruik van de jaarlijkse geboortestatistieken wordt daarentegen geen rekening gehouden met kinderen die migrantenvrouwen hebben gekregen vóórdat ze naar Nederland kwamen.

Voor vrouwen geboren na 1945 blijken de verschillen tussen beide vruchtbaarheidsmaten minimaal te zijn. Voor vrouwen geboren vóór 1945 wordt de cohortvruchtbaarheid sterk onderschat als cijfers uit de structuurtelling worden gebruikt. De reden hiervan is dat tijdens de conversie van de papieren geboortekaarten naar het geautomatiseerde bevolkingsregister werd besloten dat kinderen zowel op de persoonslijst van de vader als op die van de moeder moesten worden vermeld. Om praktische redenen werd dit verplicht gesteld voor kinderen geboren na 1965. Voor kinderen geboren vóór 1966 gold deze verplichting dus niet. Het is daarom mogelijk dat deze kinderen wel op de persoonslijst van de vader voorkomen, maar niet op die van de moeder. Deze beperking speelt in de hier gepresenteerde analyse alleen bij het oudste geboortecohort (1945–

1945–1949) een kleine rol. Het gaat daarbij om een klein aantal vrouwen die destijds vóór hun twintigste moeder werden.

In dit artikel wordt de vruchtbaarheid van autochtone vrouwen vergeleken met die van allochtone vrouwen van de eerste en – waar relevant – de tweede generatie. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de vier omvangrijkste herkomstgroeperingen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen) en een aantal kleine groeperingen die over het algemeen meer recent naar Nederland zijn gekomen (Afghanen, Irakezen, Iraniërs, Somaliërs en Chinezen).

Met autochtone vrouwen worden bedoeld alle vrouwen waarvan beide ouders in Nederland zijn geboren, dus exclusief de tweede generatie allochtonen.

4. Ontwikkelingen in de vruchtbaarheid naar herkomst

Autochtone vrouwen

In de afgelopen jaren is het aantal autochtone vrouwen in de vruchtbare leeftijdsgroep (15–49 jaar) sterk afgenomen. Deze daling, die naar verwachting nog tot 2025 zal aanhouden, hangt samen met de forse daling in vruchtbaarheid die zich vooral in de eerste helft van de jaren zeventig in Nederland voordeed. Tussen 1996 – het eerste jaar waarvoor gedetailleerde cijfers naar herkomst beschikbaar zijn – en 2005 daalde het aantal autochtone vrouwen met ruim een kwart miljoen (*staat 1*). Hun aandeel in het totaal van de 15–49-jarige vrouwen is in deze periode gedaald van 82,7 naar 77,8 procent.

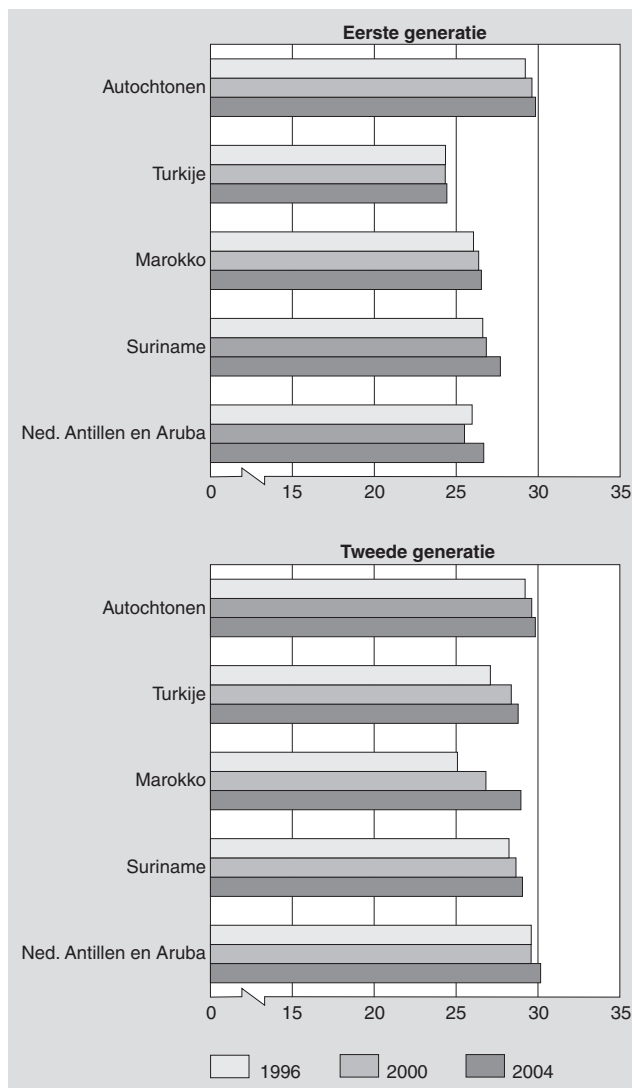
Moeders in Nederland, en in het bijzonder autochtone moeders in Nederland, behoren al lange tijd tot de oudste moeders ter wereld (Coleman en Garssen, 2002). Ze naderen echter de grenzen van laat moederschap. Autochtone vrouwen waren in 2004 gemiddeld 29,8 jaar bij de geboorte van het eerste kind, 0,2 jaar ouder dan in 2000 (*grafiek 3*). De jongere geboortecohorten worden uiteraard later moeder dan de oudere cohorten. Vrouwen geboren in de periode 1965–1969 werden gemiddeld op de leeftijd van 28,5 jaar voor het eerst moeder, bijna vier jaar later dan vrouwen die twintig jaar eerder zijn geboren. De gemiddelde leeftijd van het jongste geboortecohort zal nog iets toenemen, omdat sommige kinderloze vrouwen in deze groep in de komende jaren een kind zullen krijgen. Ook bij de belangrijkste niet-westerse herkomstgroeperingen is in meerdere of mindere mate uitstel waarneembaar, met uitzondering van de Antillianen (*grafiek 4*).

Van de autochtone vrouwen geboren in 1945–1949 is 12,2 procent kinderloos gebleven (*staat 2*). Dit aandeel is groter dan dat van de in dezelfde periode geboren vrouwen van de belangrijkste niet-westerse herkomstgroepen, met uitzondering van de Antillianen (18,7 procent). In het jongere cohort 1955–1959 zijn Antilliaanse vrouwen echter iets minder vaak kinderloos dan autochtone vrouwen (resp. 14,3 en 17,1 procent). De kinderloosheid onder autochtone vrouwen neemt dus duidelijk toe, een ontwikkeling die deels samenhangt met het uitstel van moederschap.

Staat 1
Aantal vrouwen van 15–49 jaar, naar herkomstgroepering en generatie, 1996 en 2005

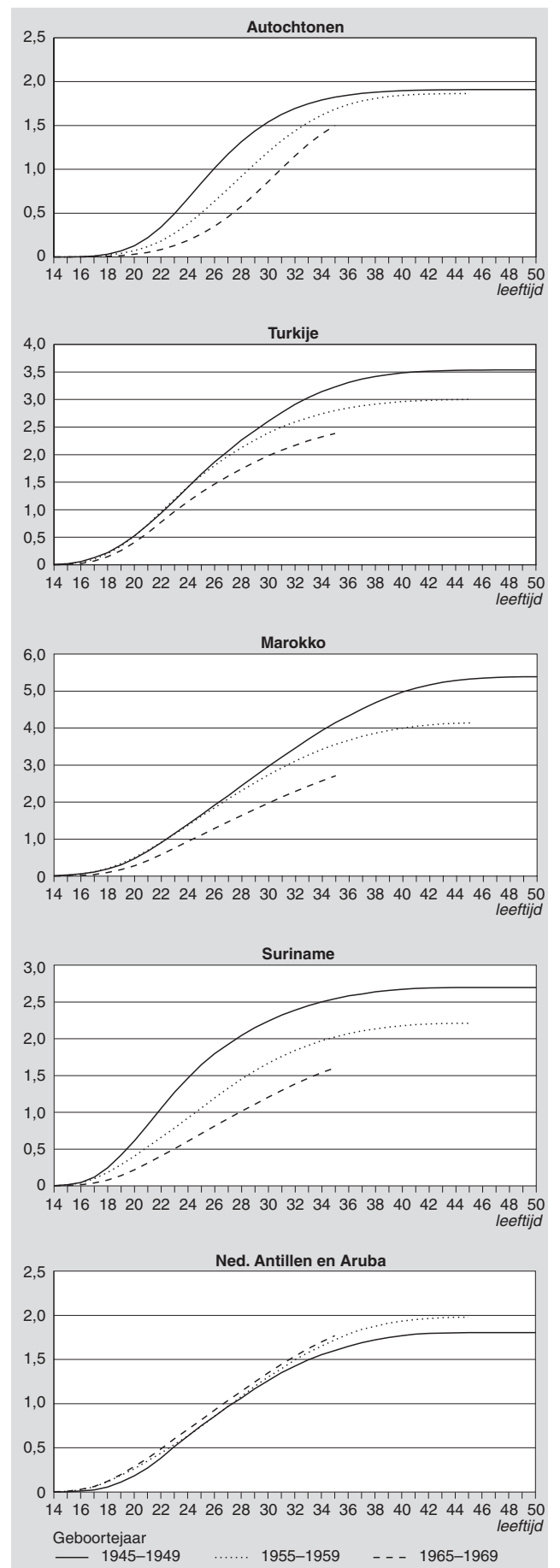
	Totaal		waarvan			
			eerste generatie		tweede generatie	
	1996	2005	1996	2005	1996	2005
	<i>x 1 000</i>					
Autochtoon	3 332,4	3 062,2				
Westers allochtoon	368,8	372,3	150,0	170,0	218,8	202,3
Niet-westers allochtoon w.o.	326,4	499,3	279,2	377,3	47,2	121,9
Surinamers	88,6	104,9	73,2	70,4	15,4	34,5
Turken	72,5	102,6	61,9	72,5	10,7	30,2
Marokkanen	54,6	85,8	47,8	61,5	6,8	24,3
Antillianen/Arubanen	26,3	39,4	21,0	29,1	5,3	10,3
Chinezen	7,0	14,9	5,8	12,9	1,2	2,0
Irakezen	2,3	10,6	2,2	10,4	0,1	0,2
Afghanen	1,1	9,4	1,1	9,4	0,0	0,0
Iraniërs	4,1	8,5	3,9	8,1	0,2	0,3
Somaliërs	4,7	5,6	4,7	5,6	0,0	0,0
Totaal	4 027,6	3 933,8	429,2	547,3	266,0	324,3

3. Gemiddelde leeftijd¹⁾ vrouw bij geboorte van het eerste kind naar herkomstgroepering, 1996, 2000 en 2004

¹⁾ Gestandaardiseerd naar autochtone vrouwelijke bevolking.

4. Gerealiseerd kindertal van vrouwen naar herkomstgroepering (eerste generatie) en geboortjaar vrouw, 2005

Staat 2
Aandeel kinderloze vrouwen naar geboortjaar en herkomstgroepering, eerste generatie, 2005

Geboortjaar vrouw	Leeftijd bij waarneming	Turkije	Marokko	Suriname	Ned. Antillen en Aruba	Afghanistan	Irak	Iran	Somalië	China	Autochtoon
		%									
1945–1949	55 jaar	5,2	6,2	10,1	18,7	26,0	31,3	26,5	32,7	16,7	12,2
1950–1954	50 jaar	5,4	6,6	10,8	16,4	17,5	19,7	15,7	27,8	12,9	15,2
1955–1959	45 jaar	5,8	8,5	12,0	14,3	11,9	12,2	15,3	15,2	13,6	17,1
1960–1964	40 jaar	5,2	9,2	13,8	15,1	8,9	10,5	14,8	19,8	15,7	18,4
1965–1969	35 jaar	7,0	11,5	20,7	20,1	11,3	14,7	24,2	15,5	26,3	24,5
1970–1974	30 jaar	12,8	20,7	37,8	32,4	20,3	22,2	45,8	21,9	49,0	50,7

Van de autochtone vrouwen geboren in 1955–1959 – die op het moment van waarneming 45 jaar oud waren – had 69,9 procent een tweede kind gekregen; van het tien jaar oudere cohort was dit 73,3 procent (*grafiek 5*). Opmerkelijk is dat derde en vierde kinderen in het jongere cohort juist iets vaker lijken voor te komen: 25,0 procent van de vrouwen geboren in 1955–1959 kreeg drie kinderen, en 6,0 procent vier kinderen. Van het tien jaar oudere cohort kreeg 21,8 procent drie kinderen en 5,2 procent vier kinderen. Deze toename is ook waargenomen in het CBS-Onderzoek Gezinsvorming 1998 (De Beer en De Graaf, 1998).

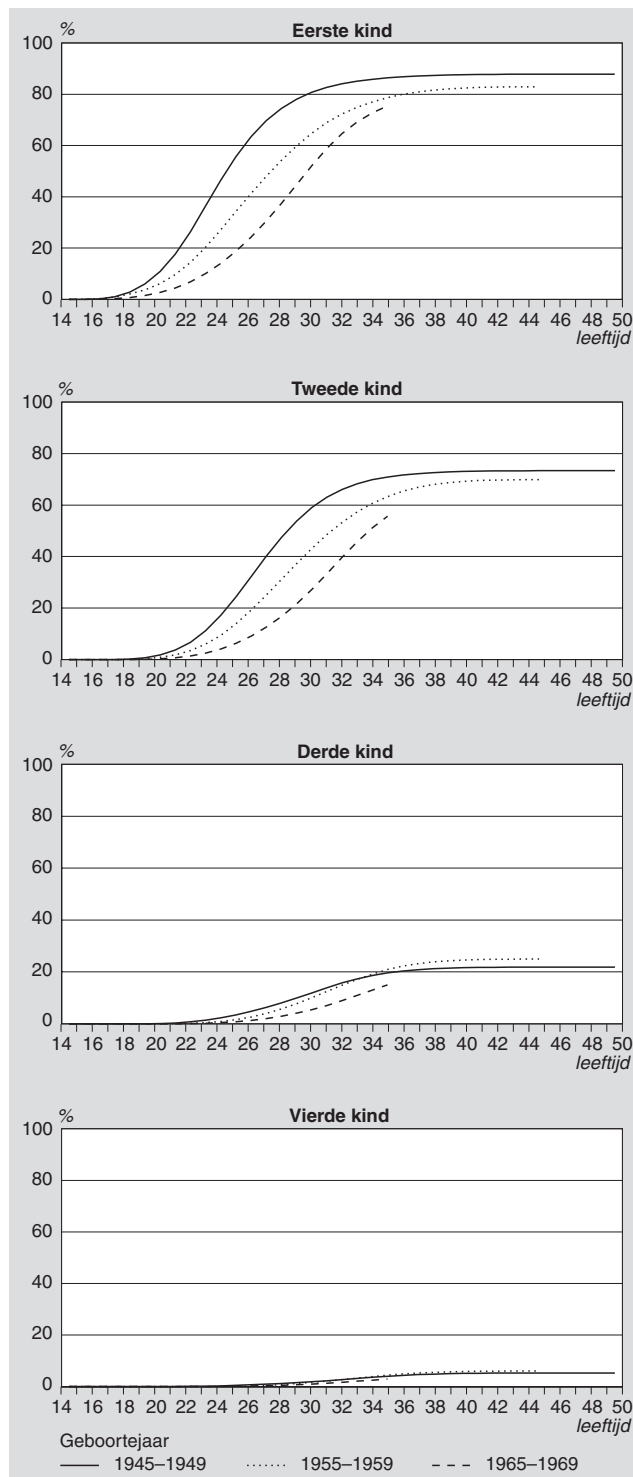
Tiernermoeders zijn onder autochtone vrouwen, anders dan in de jaren zestig, relatief zeldzaam. Jaarlijks krijgen nog maar ongeveer 4 op de duizend autochtone meisjes van 15–19 jaar een kind. Gelet op de omvang van de groep autochtone meisjes, is tiernermoederschap echter geen ‘allochtoon probleem’: bijna de helft van alle tiernermoeders is autochtoon (Garssen, 2005a).

De daling van het aantal autochtone vrouwen in de vruchtbare leeftijden in het afgelopen decennium is grotendeels gecompenseerd door een toename van het aantal niet-westers allochtone vrouwen. Het aantal westers allochtone vrouwen is vrijwel onveranderd gebleven. De totale groep niet-westers allochtone vrouwen van 15–49 jaar groeide in de periode 1996–2005 daarentegen van 326 duizend naar 499 duizend. Zij vormen inmiddels 12,7 procent van alle 15–49-jarige vrouwen in Nederland, en oefenen door hun aantal steeds meer invloed uit op de Nederlandse vruchtbaarheidscijfers. De omvangrijkste herkomstgroepen worden hieronder besproken.

Surinaamse vrouwen

Onder de niet-westerse vrouwen van 15–49 jaar vormen Surinaamse vrouwen met 105 duizend (op 1 januari 2005) de grootste afzonderlijke herkomstgroep. Het aandeel van de eerste generatie binnen de Surinaamse herkomstgroepering neemt geleidelijk af, terwijl de tweede generatie fors toeneemt (staat 1). Deze ontwikkeling hangt samen met het feit dat het merendeel van de Surinamers al lange tijd in Nederland verblijft. Belangrijke pieken in de immigratie vanuit Suriname deden zich medio en eind jaren zeventig voor. In de afgelopen decennia is de vruchtbaarheid van Surinaamse vrouwen eerst toegenomen tot een niveau dat, begin jaren tachtig, ongeveer 20 procent boven het Nederlandse gemiddelde lag (De Jong, 2003; Tas, 1983).

5. Aandeel autochtone vrouwen met kinderen, 2005

Daarna is het niveau gedaald tot waarden die rond het landelijk gemiddelde lagen. Surinaamse vrouwen in Nederland hebben altijd een lagere vruchtbaarheid gehad dan vrouwen in Suriname, al is het verschil afgenomen door een forse vruchtbaarheidsdaling in Suriname. In recente jaren bedroeg de TFR in Suriname 2,45, tegen 3,70 begin jaren tachtig (World Resources Institute).

In de afgelopen jaren is de gemiddelde leeftijd waarop Surinaamse vrouwen hun eerste kind krijgen onder zowel de eerste als de tweede generatie licht toegenomen. Inmiddels doet de tweede generatie, met 29,1 jaar, nauwelijks onder voor autochtonen (29,8 jaar; grafiek 3). Van alle niet-westerse herkomstgroeperingen van de eerste generatie zijn Surinaamse vrouwen het oudst wanneer ze voor het eerst moeder worden. De gemiddelde leeftijd bij eerste geboorte neemt onder zowel de eerste als de tweede generatie toe.

Ondanks deze gemiddeld hoge leeftijd bij de geboorte van het eerste kind, komen onder Surinaamse vrouwen relatief veel tienermoeders voor. Onder allochtone meisjes van de tweede generatie komt tienermoederschap onder Surinamers zelfs het vaakst voor: in 2004 werden bijna 15 op de duizend tweede generatie Surinaamse tienermeisjes moeder (Garssen, 2005b).

Van het Surinaamse geboortecohort 1955–1959, dat op 1 januari 2005 tussen de 45 en 50 jaar oud was, is 12 procent kinderloos gebleven; 72 procent kreeg ten minste twee kinderen, 39 procent drie kinderen en 15 procent vier kinderen. Ruim een derde van de kinderen die uit cohort 1955–1959 werden geboren, kwam in Suriname ter wereld. Dit verklaart waarom de cohortvruchtbaarheid van in Suriname geboren vrouwen, weergegeven in *grafiek 6*, hoger is dan de TFR van Surinaamse vrouwen zoals berekend op basis van periodegegevens. Deze grafiek toont een opmerkelijke ontwikkeling in het vruchtbaarheidsgedrag van Surinaamse vrouwen. De gerealiseerde vruchtbaarheid van de eerste generatie vrouwen van het geboortecohort 1955–1959 ligt op alle leeftijden, maar vooral onder twintigers, ruim boven die van de in dezelfde periode geboren autochtone vrouwen. Kinderloosheid komt onder hen op alle leeftijden minder vaak voor dan onder autochtonen (staat 2). De gerealiseerde vruchtbaarheid van het cohort 1965–1969 is daarentegen niet alleen lager dan die van de oudere vrouwen, maar benadert zelfs de vruchtbaarheid van autochtone vrouwen van hetzelfde geboortecohort. Het meest opvallend is echter dat de gerealiseerde vruchtbaarheid van de tweede generatie vanaf ongeveer 30-jarige leeftijd lager is dan die van de autoch-

tone vrouwen (*grafiek 7*). Tweede generatie Surinaamse vrouwen van medio dertig zijn beduidend vaker kinderloos dan autochtone vrouwen (*staat 3*). Hoewel het uiteindelijke gemiddelde kindertal van de tweede generatie Surinaamse vrouwen nog iets zal toenemen, zal het waarschijnlijk ongeveer 20 procent lager uitvallen dan dat van de autochtone vrouwen. De vruchtbaarheid van Surinaamse vrouwen oefent dus een neerwaartse invloed uit op het Nederlandse vruchtbaarheidscijfer. Naar verwachting zal dit neerwaartse effect in de toekomst nog versterken, omdat de tweede generatie een snel groeiend aandeel heeft in de Surinaamse herkomstgroepering.

Turkse vrouwen

Met 103 duizend vrouwen van 15–49 jaar op 1 januari 2005 vormen Turkse vrouwen naar aantal de tweede niet-westers allochtone herkomstgroepering. Anders dan het geval is bij Surinaamse vrouwen, is bij hen zowel de eerste als de tweede generatie in omvang toegenomen. De groei van de tweede generatie is zeer sterk geweest, van 10,7 duizend 15–49-jarige vrouwen in 1996 naar 30,2 duizend in 2005.

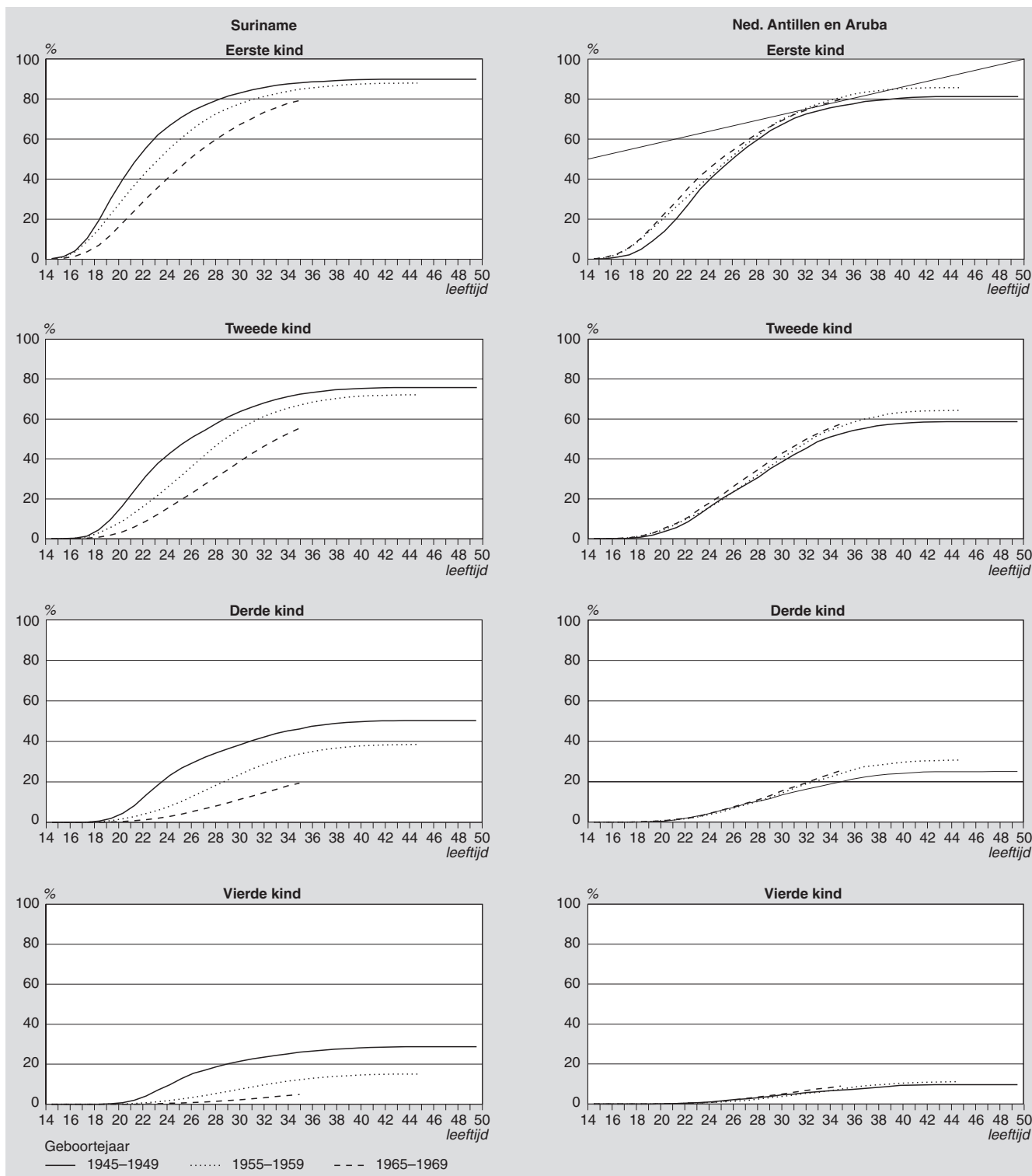
De TFR van Turkse vrouwen in Nederland lag in 1996 op 2,49 en neemt de laatste jaren in langzaam tempo af. In 1980 bedroeg hun TFR nog 4,8 (De Jong, 2003). De TFR van de Turkse vrouwen beweegt zich dus in de richting van die van de autochtone vrouwen, maar het is onzeker of dit duidt op assimilatie: in dezelfde periode van twintig jaar daalde de TFR in Turkije immers in vergelijkbare mate. In het afgelopen decennium nam de daling van de TFR in Nederland bovendien af, waardoor de TFRs van vrouwen in Turkije en Turkse vrouwen in Nederland nog maar weinig verschillen. Tien jaar geleden hadden Turkse vrouwen in Nederland nog een beduidend lagere TFR dan in het herkomstland (Huisman en Van Wissen, 1997).

Uit eerder onderzoek is geconcludeerd dat vrijwel alle Turkse vrouwen kinderen krijgen en relatief jong moeder worden (Alders, 2000a). Deze conclusie geldt voor de eerste generatie nog steeds. De leeftijd bij geboorte van het eerste kind is onder de eerste generatie nauwelijks toegenomen, maar is tussen 1996 en 2004 onder de tweede generatie met 1,7 jaar gestegen (*grafiek 3*). Wordt rekening gehouden met de verschillen in leeftijdsopbouw, dan blijken Turkse vrouwen van de tweede generatie in dit opzicht nog maar weinig te verschillen van autochtone vrouwen. Tiernmoederschap komt onder Turkse vrouwen van de eerste generatie vaker voor dan onder de andere her-

Staat 3
Aandeel kinderloze vrouwen naar geboortjaar en herkomstgroepering, eerste en tweede generatie, 2005

Geboortjaar vrouw	Leeftijd bij waarneming	Turkije		Marokko		Suriname		Ned. Antillen en Aruba		Autochtoon
		eerste generatie	tweede generatie	eerste generatie	tweede generatie	eerste generatie	tweede generatie	eerste generatie	tweede generatie	
%										
1965–1969	35 jaar	7,0	26,7	11,5	28,5	20,7	34,6	20,1	32,1	24,5
1970–1974	30 jaar	12,8	29,5	20,7	40,3	37,8	50,8	32,4	57,9	50,7
1975–1979	25 jaar	30,8	55,4	46,1	69,0	62,3	70,2	55,8	81,5	85,5

6. Aandeel Surinaamse en Antilliaanse/Arubaanse vrouwen met kinderen, 2005

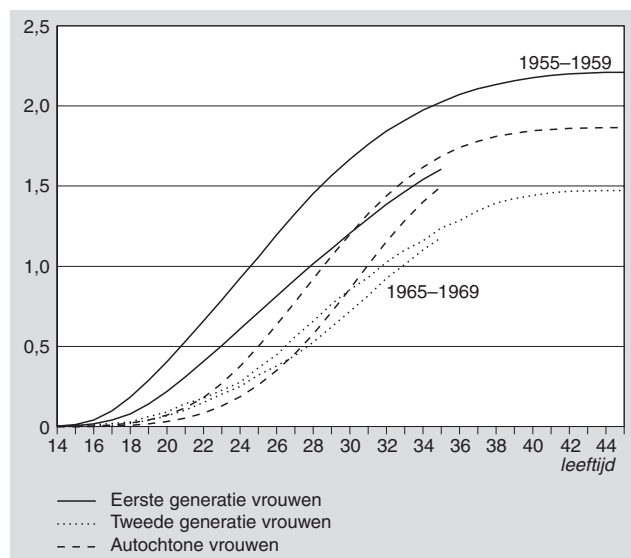

komstgroeperingen, met uitzondering van de Antillianen. Het verschil tussen de eerste en de tweede generatie is echter zeer groot. In 2004 kregen 42 per duizend 15–19-jarige vrouwen van de eerste generatie een kind, tegen minder dan 6 per duizend tweede generatie Turkse vrouwen. Een grote meerderheid van deze tienermoeders is bij de geboorte 19 jaar en gehuwd (Garssen, 2005b).

Slechts 5 à 6 procent van alle eerste generatie Turkse vrouwen blijft kinderloos (staat 2). Ook wat betreft de gere-

aliseerde vruchtbaarheid naar leeftijd laten de jongere geboortecohorten van de eerste generatie een patroon zien dat maar weinig afwijkt van dat van de oudere cohorten. Ongeveer negen op de tien Turkse vrouwen krijgen een tweede kind. Het verschil tussen de geboortecohorten is ook in dit opzicht gering. Turkse vrouwen krijgen wel vaker dan de andere belangrijke herkomstgroeperingen, uitgezonderd de Marokkanen, een derde en vierde kind. Onder de jongere geboortecohorten neemt het aandeel vrouwen met een derde of vierde kind echter duidelijk af. Deze voor-

7. Gerealiseerd kindertal van Surinaamse vrouwen naar geboortecohort vrouw, 2005

keur voor een kleiner gezin is ook in België aangetoond (Schoenmaeckers et al., 1998). Van het geboortecohort 1955–1959 had 60 procent van de 35-jarige vrouwen een derde kind, tegen 45 procent van het geboortecohort 1965–1969 (grafiek 8). Voor het vierde kind bedroegen deze aandelen respectievelijk 13 en 29 procent.

Eerste generatie vrouwen in de oudere geboortecohorten realiseerden een aanzienlijk deel van hun vruchtbaarheid in het herkomstland. Ruim twee derde van de kinderen van vrouwen van cohort 1945–1949 werd buiten Nederland geboren. Dit aandeel is snel gedaald. Vrouwen die tien jaar later zijn geboren, realiseerden minder dan een derde van hun vruchtbaarheid buiten Nederland. Deze jongere vrouwen hebben uiteraard een groter deel van hun vruchtbare levensperiode in Nederland doorgebracht. Deels speelt ook het veranderende motief van immigranten uit Turkije, van gezinshereniging naar gezinsvorming, een rol.

Uit grafiek 9 blijkt duidelijk dat de dalende vruchtbaarheid van Turkse vrouwen van 30–39 jaar vrijwel volledig voor rekening komt van de tweede generatie. De gerealiseerde vruchtbaarheid van de eerste generatie neemt slechts zeer langzaam af. De forse gezinsvormende migratie in het afgelopen decennium, met een hoogtepunt in 2003, verklaart dan ook waarom de TFR van Turkse vrouwen sinds medio jaren negentig nog maar langzaam daalt. Veel Turkse huwelijksmigranten komen bovendien uit delen van Turkije waar de vruchtbaarheid boven het landelijk gemiddelde ligt (Esveldt et al., 1995; Koç en Özdemir, 2004). Momenteel bevindt de vruchtbaarheid in Turkije zich overal, behalve in Zuid- en Oost-Anatolië, onder het vervangingsniveau. Het opmerkelijke verschijnsel doet zich daarmee voor dat het vruchtbaarheidspatroon van de eerste generatie Turkse vrouwen in Nederland traditioneler is dan dat voor Turkije als geheel. Gezien de sterke afname van de gezinsvormende migratie uit Turkije en de verschuivende verhouding tussen de eerste en de tweede generatie, zal de TFR voor de totale groep Turkse vrouwen in de komende jaren echter weer verder gaan dalen.

Dat Turkse vrouwen van de tweede generatie een grote rol in deze daling zullen spelen, is zichtbaar in grafiek 6. De gerealiseerde vruchtbaarheid van het geboortecohort 1965–1969 (tweede generatie) ligt vanaf 32-jarige leeftijd zelf iets onder die van autochtone vrouwen. De tweede generatie is veel vaker kinderloos dan de eerste generatie (staat 3). Intrigerend is het feit dat het jongere geboortecohort van de tweede generatie weliswaar minder vruchtbaar is dan de eerste generatie, maar vruchtbaarder dan de wat oudere vrouwen. Zij worden ook jonger moeder, niet alleen in vergelijking met de wat oudere vrouwen, maar ook in vergelijking met de andere belangrijke herkomstgroeperingen.

Het eerder door Alders (2000a) beschreven vruchtbaarheidspatroon van Turkse vrouwen is daarmee nog steeds van kracht: Turkse vrouwen worden vrijwel allemaal moeder en krijgen hun kind op jonge leeftijd. De daling van het Turkse vruchtbaarheidscijfer hangt vooral samen met een dalend aantal geboorten van derde en vierde kinderen.

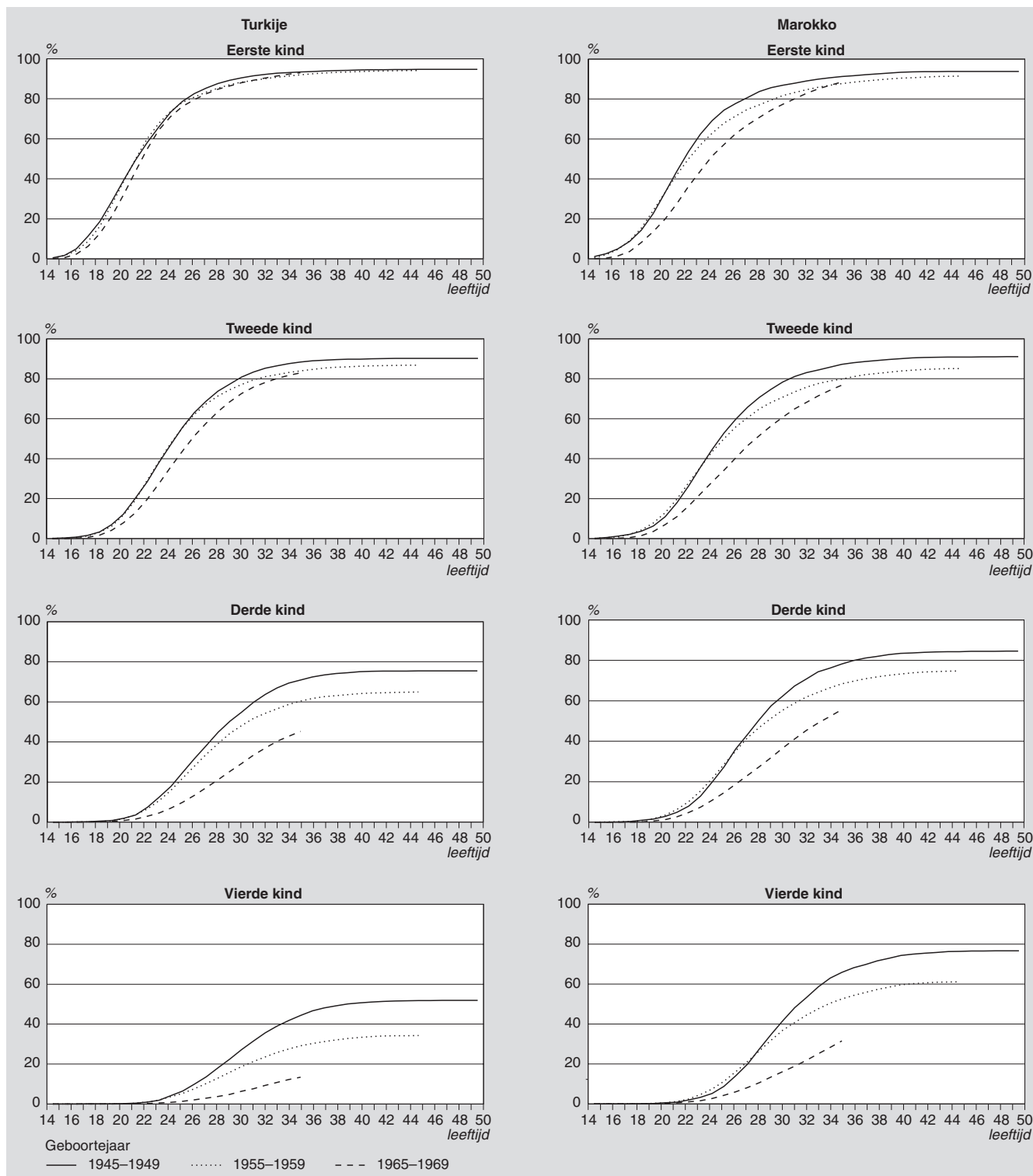
Marokkaanse vrouwen

Het aantal 15–49-jarige Marokkaanse vrouwen is in de periode 1996–2005 toegenomen van 54,6 duizend naar 85,8 duizend (staat 1). Zowel de eerste als de tweede generatie groeide in omvang. De toename van de tweede generatie was echter het sterkst, met bijna een verviervoudiging in de genoemde periode. Sterker dan bij de Turkse vrouwen, die nog een lichte daling van hun TFR realiseerden sinds medio jaren negentig, overheerst bij Marokkaanse vrouwen de indruk van stagnatie (grafiek 1). Opmerkelijk is dat de TFR voor alle Marokkanen in Nederland, met 3,22 in 2004, op een hoger niveau ligt dan die voor Marokko, met 2,73 in 2005 (World Resources Institute). Onder voorbehoud van de onzekere aard van de schattingen, was de TFR van Marokkaanse vrouwen in Nederland in 1980 met 7,1 (De Jong, 2003) ook al fors hoger dan die van vrouwen in Marokko (5,4 in de periode 1980–1984). Een combinatie van factoren is hiervoor verantwoordelijk: niet alleen draagt het migratiedoel (overwegend gezinsvorming, met een hoogtepunt in 2002–2003) bij aan een hoge TFR, maar ook het feit dat het merendeel van de Marokkaanse huwelijksmigranten afkomstig is uit streken met een bovengemiddelde vruchtbaarheid (het noorden en oosten van Marokko).

Volgens Eltigani (2001) stellen vrouwen in Marokko hun kinderen steeds vaker uit en beperken ze hun gezinsgrootte. Het Marokkaanse geboortebeperkingsprogramma geldt als zeer succesvol, met een anticonceptiegebruik dat ongeëvenaard is in de Arabische wereld. Als mogelijke verklaring voor deze ontwikkeling noemt Eltigani het feit dat jonge stellen gedwongen zijn om steeds langer bij hun ouders te blijven wonen, vanwege de gestegen kosten van huisvesting. Steeds meer vrouwen blijven in Marokko langere tijd kinderloos.

Ook in Nederland neemt, anders dan onder Turkse vrouwen, de kinderloosheid onder eerste generatie Marokkaanse vrouwen langzaam toe (staat 2). Het aandeel kinderloze vrouwen is onder hen echter nog steeds beduidend kleiner dan onder autochtonen.

8. Aandeel Turkse en Marokkaanse vrouwen met kinderen, 2005

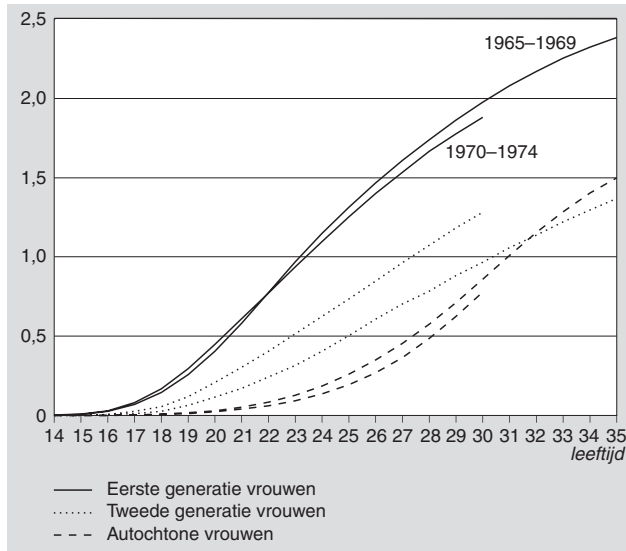

Evenals in Marokko, vindt in Nederland uitstel van het eerste kind plaats, al is het niet aannemelijk dat huisvestingsproblemen hierin een hoofdrol spelen. Bij de eerste generatie Turkse vrouwen, die in een vergelijkbare sociaal-economische positie verkeren, is immers nauwelijks sprake van uitstel. Ook in België is dit verschil tussen Turken en Marokkanen gevonden (Schoenmaeckers et al., 1998). Gecorrigeerd voor verschillen in leeftijdsopbouw, krijgen Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie hun eerste kind ruim 2 jaar later dan Turkse vrouwen van de eerste generatie (grafiek 3). Hierdoor daalt ook in deze groep het

aantal moeders jonger dan 20 jaar. Onder de eerste generatie Marokkaanse vrouwen is het tienermoedercijfer desondanks, met 32 geboorten per duizend 15-19-jarige meisjes, nog acht keer zo hoog als onder autochtone meisjes. De tweede generatie verschilt echter maar betrekkelijk weinig van autochtone meisjes (respectievelijk 5,5 en 3,9 geboorten per duizend 15-19-jarigen; Garsen, 2005b). Ook de leeftijd waarop de tweede generatie voor het eerst moeder wordt, is in de afgelopen jaren sterk opgeschoven in de richting van die van autochtone vrouwen.

9. Gerealiseerd kindertal van Turkse vrouwen naar geboortear vrouw, 2005

Vooral de leeftijd waarop Marokkaanse vrouwen een tweede of volgende kind krijgen, schuift op (grafiek 8). Niettemin krijgt een grote meerderheid van alle Marokkaansen een tweede kind, en zal naar schatting 70 procent van de vrouwen die nu 35 jaar zijn uiteindelijk een derde kind krijgen. Wel zal naar verwachting het aandeel Marokkaanse vrouwen met een vierde kind aanzienlijk gaan dalen. Ruim 60 procent van het geboortecohort 1955–1959 krijgt een vierde kind. De jongere cohorten zullen hier beduidend onder liggen, maar het uiteindelijke niveau kan nog niet goed worden geschat.

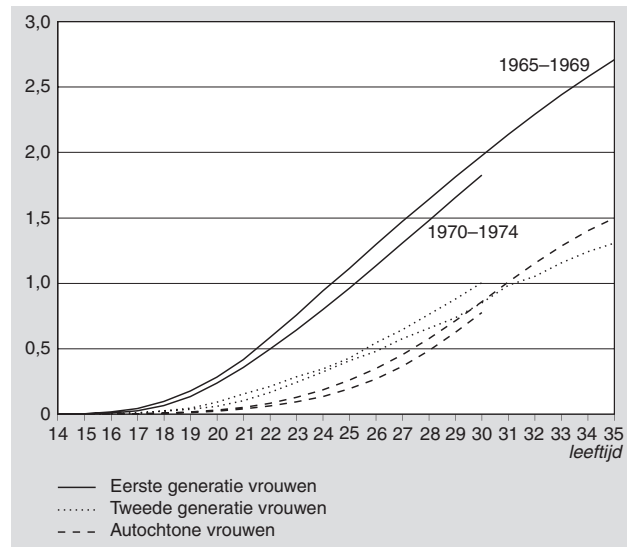
Evenals het geval was bij Turkse vrouwen, realiseren de jongste geboortecohorten het overgrote deel van hun vruchtbaarheid in Nederland. Van de vruchtbaarheid van cohort 1945–1949 werd twee derde gerealiseerd in Marokko; voor het cohort 1955–1959 is dit minder dan een derde.

Grafiek 10 toont de gerealiseerde vruchtbaarheid van de eerste en tweede generatie Marokkaanse vrouwen en autochtonen, voor de geboortecohorten 1965–1969 en 1970–1974. Evenals bij Turkse vrouwen daalt de vruchtbaarheid van de eerste generatie maar weinig. Veel sterker dan het geval is bij Turkse vrouwen, daalt daarentegen de vruchtbaarheid onder de tweede generatie Marokkaanse vrouwen. Opnieuw valt op dat het jongere cohort van de tweede generatie iets hogere vruchtbaarheidscijfers kent dan het oudere cohort, maar in het algemeen verschillen de cijfers van tweede generatie Marokkaanse en autochtone vrouwen maar weinig. Kinderloosheid komt onder Marokkaanse dertigers ook relatief vaak voor (staat 3). Gelet op de sterke toename van de tweede generatie, zullen deze ontwikkelingen in de komende jaren een sterk neerwaarts effect hebben op de Marokkaanse geboortecijfers.

Antilliaanse en Arubaanse vrouwen

Van de vier belangrijkste herkomstgroepen is die van de Antillianen (inclusief Arubanen) verreweg het kleinst. Deze groep vertoont bovendien de grootste relatieve schomme-

10. Gerealiseerd kindertal van Marokkaanse vrouwen naar geboortear vrouw, 2005

lingen in aantal, door de sterk wisselende omvang en richting van de migratie tussen Nederland en de Nederlandse Antillen. Op 1 januari 2005 telde Nederland 39,4 duizend 15–49-jarige Antilliaanse vrouwen (staat 1). Van hen behoorde ruim een kwart tot de tweede generatie. Deze in Nederland geboren groep Antilliaanse vrouwen groeit veel sneller dan de eerste generatie, met bijna een verdubbeling in de periode 1996–2005.

Het vruchtbaarheidsniveau van Antilliaanse vrouwen is doorgaans maar weinig hoger geweest dan dat van autochtone vrouwen (grafiek 1). Transversale gegevens over de vruchtbaarheid zijn pas vanaf 1983 beschikbaar. In dat jaar lag de TFR met 1,3 zelfs duidelijk onder het Nederlands gemiddelde. De TFR voor de Nederlandse Antillen is eveneens relatief laag, althans ten opzichte van de meeste andere eilanden in het Caribisch gebied. Begin jaren tachtig was de TFR voor de Antillen met 2,36 desondanks zo'n 80 procent hoger dan de TFR van Antilliaanse vrouwen in Nederland (World Resources Institute). Tegenwoordig is de TFR in het herkomstgebied nog maar minder dan 20 procent hoger.

Antilliaanse vrouwen worden laat moeder, zij het minder laat dan autochtone en Surinaamse vrouwen. Dit leeftijds patroon bestaat al lange tijd. Per saldo is de gemiddelde leeftijd bij geboorte van het eerste kind sinds medio jaren negentig licht toegenomen (grafiek 3). Eerste generatie Antilliaanse vrouwen geboren in 1945–1949 werden zelfs later moeder dan autochtone vrouwen (staat 4). Inmiddels worden ook Antilliaanse vrouwen van de tweede generatie iets later moeder dan autochtone vrouwen. Binnen de Antilliaanse herkomstgroepering bestaan desondanks zeer grote verschillen. Deze verklaren ook waarom Antilliaanse vrouwen, vaker dan enige andere (omvangrijke) herkomstgroepering, al vóór hun twintigste verjaardag moeder zijn. Onder de eerste generatie is het tienergeboortecijfer vergelijkbaar met dat van Turkse vrouwen, maar onder de tweede generatie is het cijfer veel hoger. Ze zijn bovendien veel vaker al zeer jong moeder: bijna een op de drie Antilliaanse tienermoeders is bij de

geboorte 17 jaar of jonger. Onder Antilliaanse vrouwen is ook veel vaker sprake van sociale problematiek. In tegenstelling tot Turkse en Marokkaanse tienermoeders, heeft de meerderheid (ruim zeven op de tien) geen vaste partner. Zij hebben ook de grootste kans op langdurig alleenstaand ouderschap (Garssen en Harmsen, 2005).

Antilliaanse vrouwen zijn, van alle belangrijke herkomstgroeperingen, het vaakst kinderloos gebleven. Het aandeel kinderloze Antilliaanse vrouwen is onder de oudere cohorten zelfs hoger dan onder de autochtone vrouwen (staat 2). Onder de jongere geboortecohorten komt kinderloosheid daarentegen minder vaak voor dan onder autochtonen. Dit komt hoofdzakelijk door de verhoudingsgewijs hoge vruchtbaarheid van de jongere eerste generatie, vooral onder vrouwen tot medio twintig. Het leeftijds patroon van kinderloosheid van de tweede generatie ligt namelijk op een niveau dat vergelijkbaar is met dat van autochtone vrouwen (staat 3). Op 35-jarige leeftijd is de kinderloosheid van de tweede generatie Antilliaanse vrouwen zelfs beduidend hoger dan onder autochtone vrouwen van dezelfde leeftijd.

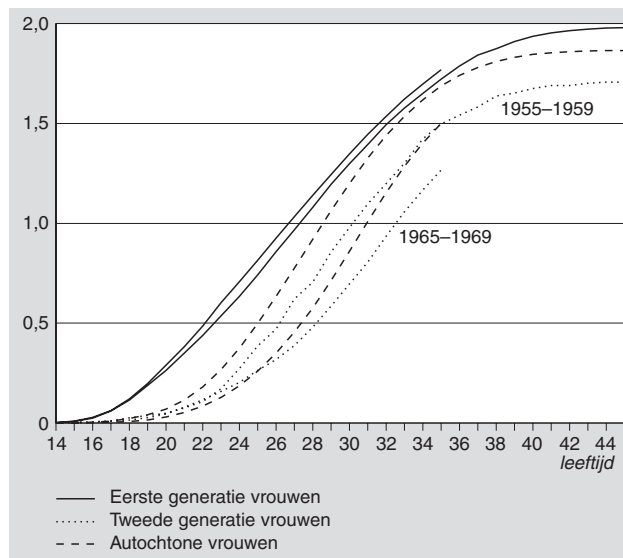
Van het Antilliaanse cohort 1945–1949 heeft slechts 59 procent een tweede kind gekregen (grafiek 6). Dit aandeel zal onder zowel cohort 1955–1959 als cohort 1965–1969 ongeveer 5 procentpunten hoger liggen.

Relatief veel Antilliaanse vrouwen zijn met een of meer kinderen naar Nederland gekomen. Anders dan voor de eerder beschreven herkomstgroeperingen geldt dit ook voor de jongste cohorten. Antilliaanse vrouwen geboren in 1960–1964 realiseerden 55 procent van hun vruchtbaarheid buiten Nederland. Onder Surinaamse vrouwen van deze leeftijd is dit aandeel minder dan een kwart. Het vrije verkeer tussen Nederland en de Nederlandse Antillen speelt hierbij uiteraard een belangrijke rol.

De eerste generatie Antilliaanse vrouwen is vruchtbaarder dan de tweede generatie, maar de verschillen tussen de generaties zijn kleiner dan bij de andere herkomstgroeperingen (grafiek 11). Het uiteindelijke kindertal van het eerste generatie geboortecohort 1955–1959 ligt 6 procent boven dat van autochtone vrouwen, terwijl de tweede generatie van hetzelfde cohort bijna 9 procent lager uitkomt. Het jongere geboortecohort (1965–1969) van de eerste generatie bevindt zich wat betreft cumulatieve vruchtbaarheid iets boven het oudere geboortecohort, maar het omgekeerde geldt, in sterkere mate, voor de tweede generatie: de cumulatieve vruchtbaarheid van de tweede generatie Antilliaanse vrouwen geboren in 1965–1969 is ongeveer 15 procent lager dan die van de tweede generatie uit 1955–1959.

Gezien het feit dat de tweede generatie ongeveer een kwart uitmaakt van de Antilliaanse vrouwen, betekent dit dat Antilliaanse vrouwen in de nabije toekomst geen noemenswaardig op- of neerwaarts effect zullen uitoefenen op de Nederlandse vruchtbaarheidscijfers.

11. Gerealiseerd kindertal van Antilliaanse/Arubaanse vrouwen naar geboortjaar vrouw, 2005

Chinese vrouwen

Binnen de groep niet-westerse vrouwen van 15–49 jaar vormen Chinese vrouwen met 14,9 duizend in 2004 de grootste groep. In het afgelopen decennium is deze groep ruim verdubbeld in omvang (staat 1). Anders dan bij de andere kleinere niet-westerse herkomstgroeperingen het geval was, nam de immigratie van Chinese vrouwen ook na 2000 nog fors toe. Alleen in 2004 immigrerden iets minder Chinese vrouwen (2,2 duizend) dan in het voorgaande jaar (2,4 duizend). Twee derde tot driekwart van de vrouwelijke immigranten was tussen de 15 en 50 jaar oud. Van hen waren, ten tijde van de immigratie, in het afgelopen decennium acht op de tien ongehuwd. Voor velen van hen was studie het migratiemotief.

Hoewel veel Chinezen nog maar relatief kort in Nederland verblijven, heeft deze bevolkingsgroep een lange migratiehistorie. De eerste Chinezen arriveerden aan het eind van de 19^e eeuw, en sinds de jaren vijftig is deze groep, vooral met de opkomst van Chinese restaurants, geleidelijk gegroeid. Van de kleinere niet-westerse herkomstgroeperingen is dit dan ook de enige groep met een tweede

Staat 4 Gemiddelde leeftijd bij geboorte van het eerste kind naar geboortjaar vrouw en herkomstgroepering, eerste generatie

Geboortjaar vrouw	Turkije	Marokko	Suriname	Ned. Antillen en Aruba	Afghanistan	Irak	Iran	Somalië	China	Autochtoon
1945–1949	22,0	22,7	22,3	25,4	28,3	29,1	27,3	28,2	23,8	24,7
1950–1954	21,9	22,5	22,9	25,5	27,0	27,7	26,5	26,4	24,3	25,5
1955–1959	22,2	23,2	23,6	25,2	25,2	26,4	25,9	24,6	25,9	26,9
1960–1964	22,1	24,5	24,5	24,8	24,0	25,5	25,0	25,3	26,7	28,0
1965–1969	22,6	24,6	25,0	24,4	23,0	24,9	25,6	25,2	26,9	28,5

generatie die getalsmatig van enige betekenis is. De aantallen zijn echter te klein om het vruchtbaarheidsgedrag van de eerste en de tweede generatie goed te kunnen vergelijken. Dit geldt in nog sterkere mate voor de hierna te beschrijven herkomstgroeperingen.

Chinese vrouwen van het geboortecohort 1965–1969 waren, van de kleinere groepen, gemiddeld het oudst bij de geboorte van hun eerste kind (staat 4). De kinderloosheid ligt in deze groep op een niveau dat vergelijkbaar is met dat van autochtone vrouwen (staat 2). Ongeveer 13 procent van de Chinese vrouwen geboren in 1955–1959 blijft kinderloos. Iets minder dan twee derde heeft ten minste twee kinderen, en een derde drie of meer kinderen. Van het tien jaar jongere cohort (1965–1969) was 26,3 procent op 35-jarige leeftijd nog kinderloos. Dit aandeel is iets hoger dan dat onder autochtone vrouwen (24,5 procent). Anders dan de eerder genoemde herkomstgroeperingen, met uitzondering van de Antillianen, realiseerden ook de jongere cohorten nog een aanzienlijk deel van hun vruchtbaarheid buiten Nederland. Van de kinderen van het cohort 1960–1964 is ongeveer een derde buiten Nederland geboren.

Een overzicht van de gerealiseerde vruchtbaarheid van in China geboren vrouwen wordt geboden in *grafiek 12*. Uit deze grafiek blijkt dat het oudste cohort met gemiddeld 2,37 kinderen meer kinderen heeft gekregen dan de in dezelfde periode geboren autochtone vrouwen (1,91 kinderen), maar dat het jongste cohort een iets lagere gerealiseerde vruchtbaarheid heeft (1,41 kinderen op 35-jarige leeftijd; autochtonen 1,50).

Irakese vrouwen

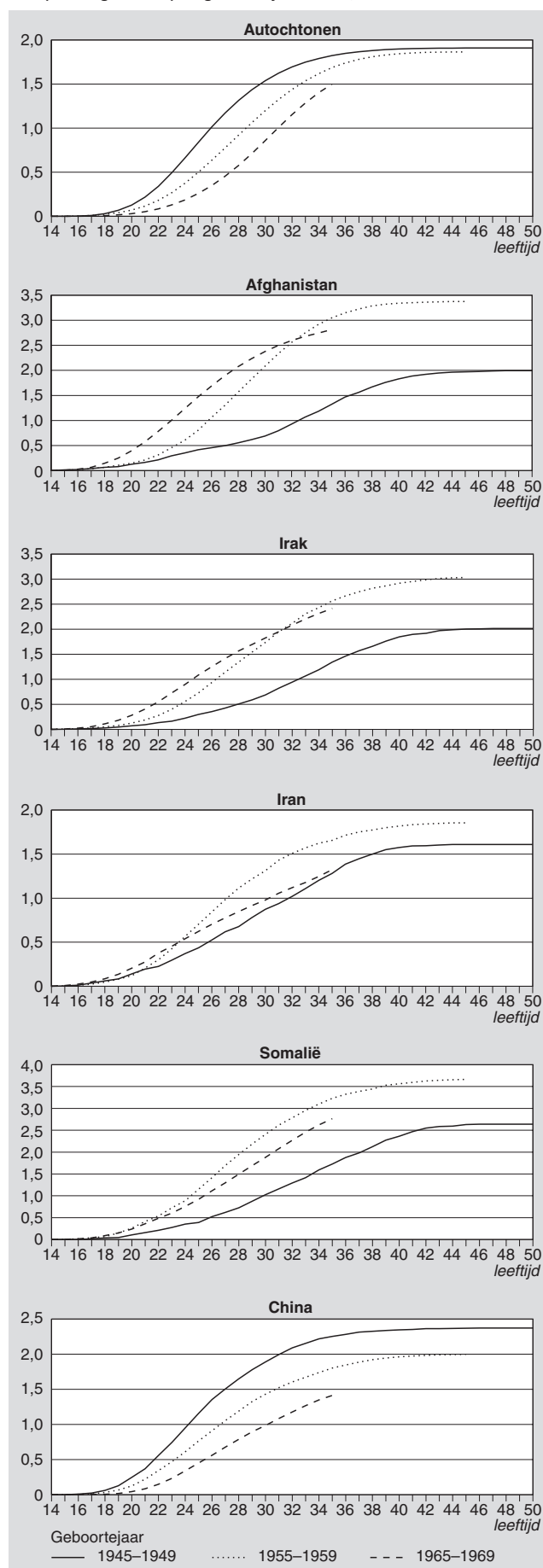
Het aantal Irakese vrouwen van 15–49 jaar is tussen 1996 en 2004 zeer sterk gegroeid, van 2,3 duizend naar 10,6 duizend (staat 1). De grootste aantallen vrouwelijke immigranten werden waargenomen in 1997 en 1998 (beide jaren 2,3 duizend). Sinds 2000 is de immigratie uit Irak sterk afgenomen. In 2004 immigrerden minder dan vijfhonderd Irakese vrouwen, van wie ruim zes op de tien tussen de 15 en 50 jaar oud waren. Ruim de helft van hen was ongehuwd.

Irakese vrouwen geboren in 1965–1969 waren gemiddeld 24,9 jaar bij de geboorte van het eerste kind. De in staat 4 getoonde leeftijden vertonen echter een merkwaardig patroon, dat ook zichtbaar is in grafiek 12. Het oudste cohort zou veel later dan de jongere cohorten voor het eerst moeder zijn geworden en een veel lager kindertal hebben gerealiseerd. Bijna een derde van de 55-jarige Irakese vrouwen zou kinderloos zijn (staat 2).

Deze cijfers zijn onwaarschijnlijk, alleen al gezien de veel hogere vruchtbaarheid in Irak. De TFR lag daar in recente jaren op 4,77 en bedroeg twintig jaar geleden zelfs nog 6,35 (World Resources Institute). Vermoedelijk zijn lang niet alle kinderen van de oudere Irakese vrouwen die in het buitenland zijn geboren, opgenomen in de gemeentelijke bevolkingsadministraties.

De cijfers voor de jongere cohorten zijn waarschijnlijk betrouwbaarder. Deze duiden op een relatief hoog kindertal

12. Gerealiseerd kindertal van vrouwen naar herkomstgroepering (eerste generatie) en geboortjaar vrouw, 2005

(3,03 voor 45-jarige vrouwen van het cohort 1955–1959), dat niettemin duidelijk lager is dan dat van de vrouwen in het herkomstland.

Afghaanse vrouwen

De naar verhouding sterkste groei heeft de groep Afghaanse vrouwen doorgemaakt, van 1,1 duizend in 1996 naar 9,4 duizend in 2004 (staat 1). Het grootste aantal vrouwelijke immigranten uit Afghanistan werd geregistreerd in 1999, met 2,3 duizend. Sindsdien is het aantal afgenomen tot ruim vijfhonderd in 2004. Ruim de helft van deze vrouwen was tussen de 15 en 50 jaar oud, en ongeveer twee derde van hen was bij immigratie ongehuwd.

Wat voor de hierboven beschreven Irakese vrouwen geldt, is ook van toepassing op de Afghaanse vrouwen. Bij de Afghaanse vrouwen is het verschil in vruchtbaarheid tussen cohort 1945–1949 en cohort 1955–1959 zelfs nog groter: op 45-jarige leeftijd was de gerealiseerde vruchtbaarheid van het jongere cohort meer dan 70 procent hoger dan die van het oudere cohort.

Opnieuw zijn alleen de gegevens voor de jongste cohorten bruikbaar voor een globale indruk van de vruchtbaarheid van deze groep. Uit de verschillende gegevens kan worden geconcludeerd dat Afghaanse vrouwen – die nageenog allen tot de eerste generatie behoren – relatief zelden kinderloos blijven: het percentage kinderloze vrouwen op 35-jarige leeftijd bedraagt 11,3 (staat 2), iets lager dan dat van de Marokkaanse vrouwen van deze leeftijd. Het werkelijke percentage is wellicht nog iets lager, gezien de mogelijke onvolledigheid van de registratie.

Ook de leeftijd bij geboorte van het eerste kind is laag (vergelijkbaar met dat van Turkse vrouwen). De gerealiseerde vruchtbaarheid van Afghaanse vrouwen behoort tot de hoogste onder de niet-westerse vrouwen, met 3,38 kinderen per vrouw voor 45-jarige vrouwen van cohort 1955–1959 (grafiek 12).

Iraanse vrouwen

Het aantal Iraanse vrouwen van 15–49 jaar is tussen 1996 en 2004 ruim verdubbeld, van 4,1 naar 8,5 duizend (staat 1). Het hoogtepunt van de immigratie uit Iran viel in 1996, met 1,2 duizend vrouwen van 15–49 jaar. De laatste jaren is de immigratie vanuit Iran nog maar bescheiden van omvang. Ruim zes op de tien 15–49-jarige vrouwelijke immigranten uit Iran was in het afgelopen decennium, ten tijde van de immigratie, ongehuwd.

Ook bij oudere Iraanse vrouwen lijkt van onderregistratie van in het buitenland geboren kinderen sprake te zijn, zij het in minder sterke mate dan onder Afghaanse en Irakese vrouwen. De vruchtbaarheid van alle cohorten Iraanse vrouwen ligt ook op een lager niveau, en de leeftijd bij geboorte van het eerste kind is hoger. De lagere vruchtbaarheid hangt deels samen met de opmerkelijk lage vruchtbaarheid in Iran. Twintig jaar geleden was de TFR daar met 6,63 nog hoger dan in Irak, maar inmiddels is deze waarde gedaald naar 2,33 (tegen 4,77 in Irak; World Resources Institute). Van belang is verder dat Iraniërs van alle recente herkomst-

groeperingen het hoogst zijn opgeleid, hoger zelfs dan autochtonen (Zorlu en Traag, 2005).

De kinderloosheid van Iraanse vrouwen ligt op een niveau dat vergelijkbaar is met dat van autochtone vrouwen (staat 2). Ook de gerealiseerde vruchtbaarheid op 45-jarige leeftijd van Iraanse vrouwen (cohort 1955–1959) is met 1,86 vergelijkbaar met die van autochtone vrouwen. De vruchtbaarheid van de jongere generaties zal waarschijnlijk op een nog lager niveau uitkomen (grafiek 12).

Somalische vrouwen

Van alle hier besproken groepen is onder Somalische vrouwen van 15–49 jaar de toename in het afgelopen decennium het geringst geweest. Medio jaren negentig en in 2000 immigrerden nog aanzienlijke aantallen Somalische vrouwen van wie, in de leeftijdsgroep 15–49 jaar, ongeveer acht op de tien ongehuwd waren. Bovendien is, anders dan bij de meeste andere niet-westerse herkomstgroeperingen, ook een aanzienlijke emigratie vanuit Nederland op gang gekomen. Deze emigratie (inclusief het saldo van de administratieve correcties) bedraagt sinds 2000 ruim duizend Somalische vrouwen per jaar. Velen van hen vertrekken naar het Verenigd Koninkrijk.

Ook voor Somalische vrouwen geldt dat de in staat 4 gepresenteerde gegevens over de gemiddelde leeftijd bij geboorte van het eerste kind, door een onvolledige registratie van eerdere geboorten buiten Nederland, onbetrouwbaar is. Hetzelfde geldt voor de cijfers met betrekking tot kinderloosheid in deze groep (staat 2). Volgens gegevens uit de bevolkingsregistratie zou maar liefst een derde van alle Somalische vrouwen geboren in 1945–1949 geen kinderen hebben gehad. Wel blijken jongere Somalische vrouwen veel minder vaak kinderloos te zijn dan even oude autochtone vrouwen.

De TFR van Somalische vrouwen in het herkomstland is met 7,25 hoger dan die in enig ander herkomstland van de hier beschreven niet-westerse herkomstgroeperingen (World Resources Institute). Ook in Nederland realiseren Somalische vrouwen het hoogste kindertal. Op 45-jarige leeftijd hebben Somalische vrouwen van het geboortecohort 1955–1959 gemiddeld 3,66 kinderen, tegen 2,50 voor alle niet-westerse vrouwen tezamen. Ook de jongere cohorten zullen naar verwachting een hoge vruchtbaarheid realiseren (grafiek 12). Naast de hoge vruchtbaarheid in het herkomstland, speelt het feit dat Somalische vrouwen het laagste onderwijsniveau hebben van alle nieuwe herkomstgroeperingen (Zorlu en Traag, 2005) hierin een rol.

5. Samenvatting en conclusies

In de ontwikkeling van de Nederlandse vruchtbaarheid spelen niet-westers allochtone vrouwen een steeds grotere rol. Tussen 1996 en 2005 daalde het aantal autochtone vrouwen in de vruchtbare leeftijdsgroep (15–49 jaar) met 270 duizend, terwijl het aantal niet-westers allochtone vrouwen van deze leeftijd met 173 duizend toenam. De omvang van de groep westers allochtone vrouwen bleef

vrijwel onveranderd. Het aandeel van de niet-westers allochtone vrouwen in het totaal van de vrouwen van 15–49 jaar nam in de genoemde periode toe van 8,1 naar 12,7 procent.

Door hun doorgaans hogere vruchtbaarheid oefenen niet-westers allochtone vrouwen in het algemeen een opwaartse invloed uit op het Nederlandse geboortecijfer. Dat cijfer ligt al sinds 1973 onder vervangingsniveau, maar is desondanks iets hoger dan het gemiddelde voor de Europese Unie. Dit relatief hoge Nederlandse niveau is overigens niet alleen toe te schrijven aan de aanwezigheid van niet-westerse allochtonen, maar ook aan een relatief hoge vruchtbaarheid van de autochtone vrouwen zelf.

Periodecijfers laten weliswaar in het algemeen een convergentie zien van de niet-westers allochtone en autochtone vruchtbaarheid, maar deze convergentie lijkt sinds medio jaren negentig veel langzamer te verlopen dan voorheen. In het geval van Marokkaanse vrouwen is zelfs sprake van stagnatie. Voor een betere duiding van de ontwikkelingen rond de vruchtbaarheid van niet-westers allochtone vrouwen zijn in dit artikel daarom tevens de ontwikkelingen in de gerealiseerde vruchtbaarheid per geboortecohort beschreven, uitgesplitst naar herkomstgroepering en generatie. Uit de combinatie van periode- en cohortgegevens komt het hieronder beschreven beeld naar voren.

Autochtone vrouwen geboren in de tweede helft van de jaren vijftig hadden in 2005 gemiddeld 1,87 kinderen ter wereld gebracht. De vruchtbaarheid van jongere autochtone vrouwen zal waarschijnlijk maar weinig lager liggen, al is het uiteindelijke niveau nog lastig te bepalen vanwege hun nog betrekkelijk lage leeftijd en de grote mate van uitgestelde vruchtbaarheid. De gemiddelde leeftijd van autochtone vrouwen bij de geboorte van het eerste kind (29,8 jaar in 2004) neemt nog iets toe, maar minder snel dan voorheen. Autochtone vrouwen lijken de grenzen van laat moederschap te naderen. Mede hierdoor neemt de kinderloosheid onder hen duidelijk toe. Van de autochtone vrouwen van geboortecohort 1945–1949 had 73,3 procent op 45-jarige leeftijd een tweede kind gekregen. Van het tien jaar jongere geboortecohort had 69,9 procent op deze leeftijd een tweede kind. Opmerkelijk is dat de kinderloosheid toeneemt, maar tegelijkertijd ook het aandeel autochtone vrouwen dat een derde of vierde kind krijgt. Van het cohort 1955–1959 kreeg 25,0 procent drie kinderen, tegen 21,8 procent van het tien jaar oudere cohort.

Surinamers vormen binnen de leeftijdscategorie 15–49 jaar met 105 duizend vrouwen op 1 januari 2005 de grootste niet-westerse herkomstgroepering. Ook binnen deze groep is een grote diversiteit in vruchtbaarheidsgedrag waarneembaar. Surinaamse vrouwen van beide generaties worden gemiddeld laat voor het eerst moeder. De tweede generatie stelt het moederschap uit tot gemiddeld 29,1 jaar, en zijn daarmee slechts 0,8 jaar jonger dan autochtone vrouwen. Tegelijkertijd komt (zeer) jeugdig moederschap onder Surinamers relatief vaak voor. Van alle niet-westerse meisjes van de tweede generatie zijn Surinaamse meisjes het vaakst nog tiener als ze moeder worden. De kinderloosheid van Surinaamse vrouwen ligt op een niveau dat vergelijkbaar is met dat van autochtone vrouwen.

De vruchtbaarheid van jonge Surinaamse vrouwen is beduidend lager dan die van de ouderen. De gerealiseerde vruchtbaarheid van cohort 1965–1969 benadert inmiddels de vruchtbaarheid van autochtone vrouwen van hetzelfde geboortecohort. De vruchtbaarheid van de tweede generatie is op ongeveer 35-jarige leeftijd zelfs lager dan die van de autochtone vrouwen; zij zijn ook beduidend vaker kinderloos. Het uiteindelijk kindertal van deze vrouwen zal waarschijnlijk ongeveer 20 procent lager uitvallen dan dat van autochtone vrouwen.

Al met al oefent deze herkomstgroepering een (licht) neerwaartse invloed uit op het Nederlandse vruchtbaarheidscijfer. Dit neerwaartse effect zal, naar verwachting, in de toekomst nog sterker worden.

De groep *Turkse vrouwen* van 15–49 jaar is maar weinig kleiner dan die van de Surinaamse vrouwen. Bij Turkse vrouwen is niet alleen de tweede, maar ook de eerste generatie in omvang toegenomen. De TFR van Turkse vrouwen is in de afgelopen decennia afgenomen, maar deze afname verliep minder snel dan de vruchtbaarheidsdaling die in Turkije zelf plaatsvond. Tien jaar geleden hadden Turkse vrouwen in Nederland nog een beduidend lagere TFR dan vrouwen in Turkije, maar inmiddels liggen beide cijfers op ongeveer hetzelfde niveau. Turkse vrouwen van de eerste generatie worden nog steeds in overgrote meerderheid (circa 95 procent) moeder, en krijgen hun eerste kind nog steeds op jonge leeftijd. Bij de tweede generatie is daarentegen sprake van een stijgende leeftijd bij geboorte van het eerste kind. De tweede generatie verschilt in dit opzicht nog maar weinig van autochtone vrouwen.

Relatief veel Turkse vrouwen van de eerste generatie krijgen op 19-jarige leeftijd een eerste kind, waardoor ook het tienermoedercijfer voor deze generatie hoog is. Een grote meerderheid van deze tienermoeders is gehuwd. Onder de tweede generatie Turkse meisjes zijn tienermoeders daarentegen betrekkelijk zeldzaam.

Wat betreft de gerealiseerde vruchtbaarheid laten de jongere cohorten Turkse vrouwen van de eerste generatie een patroon zien dat sterk lijkt op dat van de oudere cohorten. Een verschil is waarneembaar in het aantal Turkse vrouwen dat een derde of volgende kind krijgt. Daarin treedt een daling op, al is het aandeel Turkse vrouwen met een derde of volgende kind hoger dan onder de andere herkomstgroeperingen, uitgezonderd de Marokkanen.

Vooraf de forse gezinsvormende migratie in de afgelopen decennia verklaart waarom de TFR van Turkse vrouwen sinds medio jaren negentig nog maar langzaam daalt. De eerste generatie is immers vooral wegens gezinsvorming naar Nederland gekomen. Opmerkelijk is dat deze vrouwen, wat betreft vruchtbaarheidsgedrag, traditioneler blijken te zijn dan de gemiddelde vrouw in Turkije. Gezien de sterke afname van de gezinsvormende migratie en de veranderende verhouding tussen de eerste en de tweede generatie, zal de TFR van de totale groep Turkse vrouwen in de komende jaren weer verder gaan dalen. De tweede generatie zal een grote rol gaan spelen in deze daling.

Ook onder *Marokkaanse vrouwen* is de eerste en vooral de tweede generatie in omvang toegenomen. De TFR van deze herkomstgroepering stagneert sinds medio jaren negentig, en bevindt zich zelfs op een hoger niveau dan de TFR van Marokko. Opnieuw spelen het migratiedoel (ge-

zinsvorming) en de hoge vruchtbaarheid in de herkomstgebieden in Marokko hierbij een belangrijke rol. Anders dan onder Turkse vrouwen neemt de kinderloosheid onder Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie (langzaam) toe. Evenals in Marokko vindt in Nederland uitstel van het eerste kind plaats. Van het eerder door Alders (2000b) gevonden uitstel is dus nog steeds sprake. Hierdoor daalt ook onder de eerste generatie het aantal tienermoeders. De tweede generatie verschilt in dit opzicht nog maar weinig van de autochtonen.

Voor de leeftijd waarop Marokkaanse vrouwen een tweede kind krijgen, schuift op. Van alle herkomstgroeperingen krijgen Marokkaanse vrouwen niettemin het vaakst een derde kind. Onder de jongere geboortecohorten lijkt het aandeel vrouwen met een vierde kind wel sterk te dalen.

De cohortvruchtbaarheid van de eerste generatie Marokkaanse vrouwen is in de loop der tijd maar weinig gedaald. Veel sterker dan bij Turkse vrouwen daalt daarentegen de vruchtbaarheid van de tweede generatie. De vruchtbaarheidscijfers van de tweede generatie en de autochtone vrouwen verschillen nog maar weinig van elkaar. Evenals autochtone dertigers zijn Marokkaanse dertigers van de tweede generatie relatief vaak kinderloos. Gelet op de sterke toename van de tweede generatie, zullen de Marokkaanse vruchtbaarheidscijfers in de komende jaren fors gaan dalen.

Het vruchtbaarheidsniveau van *Antilliaanse vrouwen* heeft lange tijd op een vergelijkbaar of zelfs lager niveau gelegen dan dat van autochtone vrouwen. In 2004 viel de TFR van Antilliaanse vrouwen samen met die voor Nederland als geheel (1,73).

Antilliaanse vrouwen worden betrekkelijk laat moeder. De tweede generatie is bij de geboorte van het eerste kind inmiddels zelfs iets ouder dan autochtone vrouwen. De verschillen binnen de Antilliaanse groep zijn echter groot. Evenals Surinaamse vrouwen, worden Antilliaanse vrouwen vrij laat voor het eerst moeder, maar zijn ze desondanks oververtegenwoordigd onder de tienermoeders.

Kinderloosheid komt veel voor onder Antillianen, in het bijzonder onder de oudere geboortecohorten. Ook de tweede generatie is betrekkelijk vaak kinderloos. Op 35-jarige leeftijd komt kinderloosheid onder de tweede generatie zelfs vaker voor dan onder autochtonen. De verschillen in cohortvruchtbaarheid tussen de eerste en de tweede generatie zijn bij Antillianen kleiner dan bij de andere herkomstgroeperingen. Het gerealiseerde kindertal van de eerste generatie is iets hoger dan dat van autochtonen, en dat van de tweede generatie iets lager. Antilliaanse vrouwen zullen in de nabije toekomst dan ook geen noemenswaardige invloed uitoefenen op het Nederlandse vruchtbaarheidscijfer.

De hier beschreven kleinere herkomstgroeperingen hebben doorgaans een veel recentere migratiegeschiedenis. Deze groepen vertonen grote verschillen in vruchtbaarheidsgedrag. *Chinese vrouwen* van het geboortecohort 1965–1969 hebben op 35-jarige leeftijd iets minder kinderen dan autochtone vrouwen (respectievelijk 1,41 en 1,50). Voor *Iraanse vrouwen* van deze leeftijd is dit cijfer nog lager (1,32). Duidelijk vruchtbaarder zijn de vrouwen uit *Irak* (2,42 kinderen op 35-jarige leeftijd), *Somalië* (2,76) en *Afghanistan* (2,82).

Tezamen maken 15–49-jarige vrouwen van deze herkomstgroeperingen slechts 1,2 procent uit van alle vrouwen van deze leeftijd in Nederland. Hierdoor, en door het feit dat deze groepen in de toekomst minder snel zullen groeien en bovendien soms relatief lage vruchtbaarheidscijfers laten zien, hebben deze nieuwe herkomstgroeperingen in de toekomst maar weinig invloed op het Nederlandse vruchtbaarheidscijfer.

De vruchtbaarheidsniveau's van niet-westerse allochtonen en autochtonen convergeren dus nog steeds, maar de verschillen tussen en binnen de herkomstgroeperingen zijn groot. De eerste generatie van de belangrijkste herkomstgroeperingen (Turken en Marokkanen) heeft nog een hoge vruchtbaarheid, hoger zelfs dan die van de vrouwen in de herkomstlanden. De cohortcijfers laten slechts een langzaam dalende vruchtbaarheid zien. De tweede generatie heeft daarentegen een gerealiseerde vruchtbaarheid en een leeftijd bij de geboorte van het eerste kind die maar weinig verschilt van die van autochtone vrouwen. Turkse en Marokkaanse jonge dertigers hebben zelfs een iets lager kindertal dan autochtone vrouwen van deze leeftijd. Zij blijken niet langer een tussenpositie in te nemen tussen de eerste generatie en de autochtonen, zoals geconcludeerd door Alders (2000a), maar lijken wat betreft hun vruchtbaarheid meer op autochtonen dan op hun moeders.

Literatuur

Alders, M., 2000a, Allochtone moeders in Nederland. Ontwikkelingen in de longitudinale vruchtbaarheid van vrouwen uit Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba. Maandstatistiek van de Bevolking 48(11), blz. 12–21. CBS, Voorburg/Heerlen.

Alders, 2000b, Vruchtbaarheid van allochtone vrouwen: longitudinale gegevens uit de structuurtelling. Maandstatistiek van de Bevolking 48(11), blz. 9–11. CBS, Voorburg/Heerlen.

Alders, M., 2005, Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten. Bevolkingstrends 53(1), blz. 32–41.

Alders, M. en H. Schapendonk-Maas, 2001, Allochtonenprognose 2000–2050: veronderstellingen over het toekomstige kindertal van allochtone vrouwen. Maandstatistiek van de Bevolking 49(3), blz. 23–30. CBS, Voorburg/Heerlen.

Beer, J. de, en A. de Graaf, 1998, Meer vrouwen krijgen maar één kind. Maandstatistiek van de Bevolking 47(11), blz. 8–11. CBS, Voorburg/Heerlen.

Coleman D., 1994, Trends in fertility and intermarriage among immigrant populations in Western Europe as measures of integration. *Journal of Biosocial Science* 26, blz. 107–136.

Coleman, D. en J. Garssen, 2002, The Netherlands: paradigm or exception in Western Europe's demography? *Demographic Research* 7(12), blz. 433–468.

- Council of Europe, 2005, Recent demographic developments in Europe. Council of Europe Publishing, Straatsburg.
- Eltigani, E.E., 2001, Childbearing in five Arab countries. *Studies in Family Planning* 32(1), blz. 1724.
- Esveldt, I., I. Kulu-Glasgow, J. Schoorl en H. van Solinge, 1995, Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland. Rapport no. 43. NIDI, Den Haag.
- Garssen, J., 2005a, Helpt tienermoeders autochtoon. *Demos* 21(7), blz. 49–53. NIDI, Den Haag.
- Garssen, J., 2005b, Jonge moeders in statistisch perspectief. Historie, internationale aspecten, etnische achtergronden en toekomstverwachtingen. In: Offerman, H. (red.), *Andere tijden, andere meiden...?*, blz. 39–52. Uitgeverij SWP, Amsterdam.
- Garssen, J. en C. Harmsen, 2005, Tienermoeders vaak langdurig alleenstaand. CBS-webmagazine, 19 september 2005. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Garssen, J., H. Nicolaas en A.H. Sprangers, 2005, Demografie van de allochtonen in Nederland. *Bevolkingstrends* 53(3), blz. 96–117.
- Huisman, C. en L. van Wissen, 1997, Allochtonen en kindertal. *Demos*, februari 1997. NIDI, Den Haag.
- Jong, A. de, 2003, Demografie van vijf niet-westerse herkomstgroepen vanaf 1972. *Bevolkingstrends* 51(3), blz. 54–60.
- Koç, I. en E. Özdemir, 2004, Fertility. In: Hacettepe University, Turkey. *Demographic and Health Survey 2003*. Hacettepe University, Ankara.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2000, Persbericht SZW 00/225: Toespraak van staatssecretaris A.E. Verstand-Bogaerts op het congres Arbeidsmarktpolitiek im Zentrum Europas – ein Ländervergleich, op 14 december 2000 in Düsseldorf.
- Schoenmaeckers, R.C., E. Lodewijckx en S. Gadeyne, 1998, Vruchtbaarheid bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in België: resultaten van de volkstellingen. In: Erf, R. van der, A. Kuijsten, P. Raymakers en R.C. Schoenmaeckers (red.), *Tussen twee culturen. Naturalisatie en integratie in Nederland en Vlaanderen*. *Bevolking en Gezin* 27(3), blz. 127–154.
- Schoorl, J.J., 1984, Fertility and age at marriage of Turkish women in the Netherlands. *Nüfusbilim Dergisi; Turkish Journal of Population Studies* 6, blz. 27–47.
- Schoorl, J.J., 1988, Kindertal en geboorteregeling bij vrouwen uit Turkije en Marokko in Nederland: ‘assimilatie’? In: Heeren, H.J. (red.), *Migranten en minderheden* (5), blz. 32–47. NIDI, Den Haag.
- Schoorl, J.J., 1990, Fertility adaptation of Turkish and Moroccan women in the Netherlands. *International Migration* 28(4), blz. 477–95.
- Schoorl, J., 1995, Fertility trends of immigrant populations. In: Voets, S., J. Schoorl en B. de Bruijn (red.), *Demographic consequences of international migration*, blz. 97–121. Rapport no. 44. NIDI, Den Haag.
- Sprangers, A., 1998, Vruchtbaarheid van in het buitenland geboren vrouwen. *Maandstatistiek van de Bevolking* 46(7), blz. 8–10. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Tas, R.F.J., 1983, Vruchtbaarheid van Surinaamse vrouwen in Nederland. *Maandstatistiek van de Bevolking* 31(1), blz. 19–23. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Ünalán, T., I. Koç en S. Tezcan, Family planning. In: Hacettepe University, Turkey. *Demographic and Health Survey 2003*. Hacettepe University, Ankara.
- Valk, H.A.G. de, I. Esveldt, K. Henkens en A.C. Liefbroer, 2001, Oude en nieuwe allochtonen in Nederland. Een demografisch profiel. Werkdocument W123. WRR, Den Haag.
- World Resources Institute, Factsheet EarthTrends, www.earthtrends.wri.org.
- Zorlu, A. en T. Traag, 2005, Opleidingsniveau en taalvaardigheid. In: SCP/WODC/CBS, *Jaarrapport Integratie 2005*. SCP/WODC/CBS, Den Haag.

Samenwoonrelaties stabiel

Anouschka van der Meulen en Arie de Graaf

Op 1 januari 2005 telde Nederland bijna 750 duizend paren die niet-gehuwd samenwonen. Ten opzichte van 1995 is dit aantal met bijna 45 procent toegenomen. Van de paren die in het begin van deze eeuw ongehuwd zijn gaan samenwonen, verwacht bijna de helft niet te gaan trouwen. Voor vrouwen die in de jaren zeventig zijn gaan samenwonen en vervolgens met deze partner zijn getrouwd, was de scheidingskans maar liefst twee keer zo hoog als voor vrouwen die direct met de partner zijn getrouwd. Bij paren die in de jaren negentig zijn getrouwd, zijn de scheidingskansen van deze twee groepen naar elkaar toe gegroeid. Naarmate het samenwonen gebruikelijker is geworden, neemt de echtscheidingskans van paren die hebben samengewoond af.

Inleiding

Vroeger ging men in de regel pas na het huwelijk samenwonen. Ongehuwd samenwonen, al dan niet gevolgd door een huwelijk, was een zeldzaamheid. Begin jaren zeventig had van elke tien 20–24-jarige vrouwen die gingen trouwen, maar één ooit ongehuwd samengewoond. Het kwam slechts voor onder een kleine groep hoogopgeleide, progressieve en niet-religieuze jongeren (Latten, 2004). Tegenwoordig is het ongehuwd samenwonen niet meer weg te denken uit onze maatschappij. In de jaren negentig had al circa driekwart van de 20–24-jarige vrouwen die gingen trouwen eerder samengewoond. Het ongehuwd samenwonen wordt tegenwoordig meer en meer beschouwd als een manier om vorm te geven aan een ‘volwaardige’ relatie. Het kan de rol van het huwelijk (deels) vervangen.

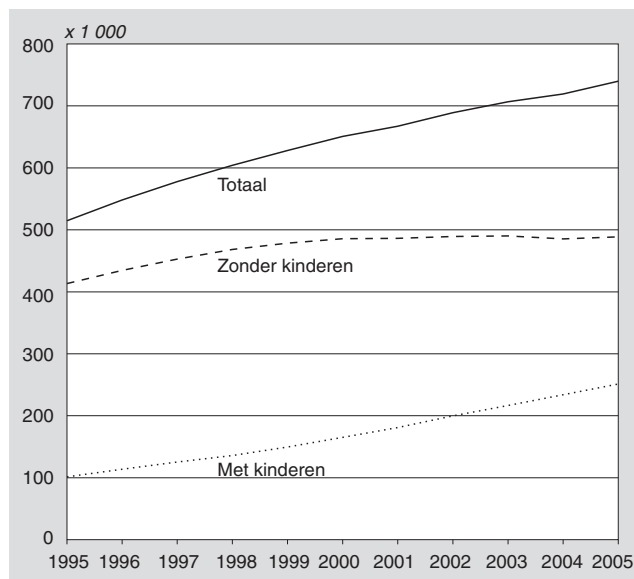
In dit artikel wordt de ontwikkeling van het ongehuwd samenwonen onderzocht. Dit wordt gedaan vanuit het gezichtspunt van de vrouw. Voor de vergelijkbaarheid van opeenvolgende generaties vrouwen is alleen gekeken naar de eerste relatie die een vrouw aangaat. Met relatie wordt in dit artikel bedoeld dat de vrouw gehuwd of ongehuwd gaat samenwonen. Lat-relaties worden buiten beschouwing gelaten.

Niet-gehuwd samenwonen

Niet-gehuwd samenwonen heeft de afgelopen decennia steeds meer terrein gewonnen. Het totaal aantal gehuwde paren is in de periode 1995–2005 vrijwel stabiel gebleven, op ruim 3,4 miljoen. Het aantal samenwonende niet-gehuwde paren is in dezelfde periode echter toegenomen met bijna 45 procent, van ruim 500 duizend naar 750 duizend (grafiek 1). Deze forse stijging houdt verband met het feit dat er tegenwoordig niet alleen vaker, maar ook langer dan vroeger niet-gehuwd wordt samengewoond. De stijging van het aantal niet-gehuwd samenwonende paren wordt de laatste jaren voornamelijk bepaald door paren

met kinderen. Dit hangt samen met het feit dat er langer niet-gehuwd wordt samengewoond. Niet-gehuwde paren trouwen steeds minder vaak wanneer er kinderen komen. De niet-gehuwde paren maken inmiddels 18 procent uit van alle paren.

1. Niet-gehuwd samenwonende paren, 1995–2005

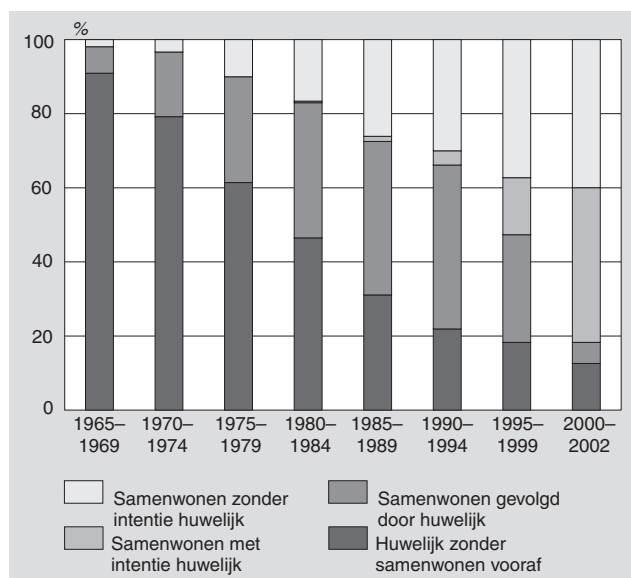
Huwelijk na samenwoonrelatie

Met behulp van informatie uit het Onderzoek Gezinsvorming zijn eerste relaties op te splitsen in drie verschillende groepen, te weten: samenwonen zonder plannen om te trouwen, samenwonen gevolgd door een huwelijk of plannen daartoe, en huwelijken zonder samenwonen vooraf. Eind jaren zestig trouwden negen op de tien vrouwen zonder eerst te hebben samengewoond (grafiek 2). Dit aandeel is sindsdien sterk gedaald. Tegenwoordig trouwt nog maar één op de tien vrouwen zonder vooraf te hebben samengewoond. Het merendeel gaat eerst ongehuwd samenwonen. Een deel van hen treedt later alsnog in het huwelijk of geeft aan dat in de toekomst te willen gaan doen. Een steeds groter wordend deel wenst echter ongehuwd te blijven samenwonen. Van de paren die eind jaren negentig ongehuwd zijn gaan samenwonen, heeft bijna de helft niet de intentie om (ooit) te gaan trouwen. Bij de ‘jonge’ samenwoonrelaties moet wel rekening worden gehouden met een grotere onzekerheid voor de toekomst dan bij de ‘oudere’ samenwoonrelaties. Intenties om wel of niet te gaan trouwen, kunnen bij deze jonge relaties immers nog veranderen.

Het aandeel ongehuwde samenwoners is onder hoogopgeleide vrouwen die voor het eerst een relatie aangaan hoger dan onder laagopgeleide vrouwen (grafiek 3). Begin

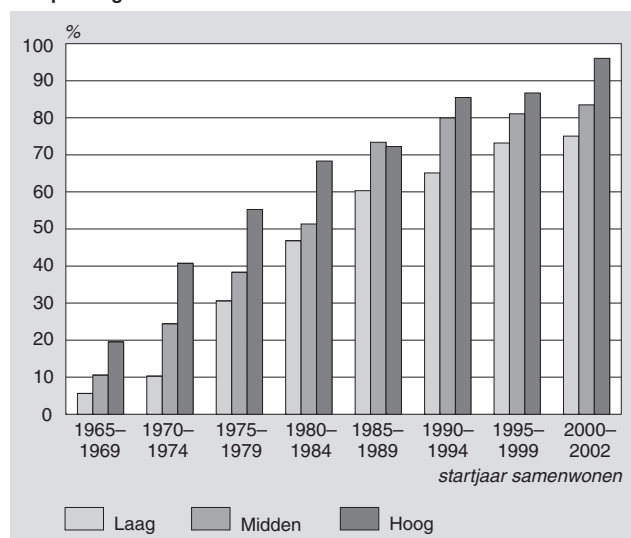

2. Eerste relatievorm van vrouwen naar startjaar samenwonen

jaren zeventig zijn vier op de tien hoogopgeleide vrouwen gaan samenwonen, tegen slechts één op de tien laagopgeleide vrouwen. De verschillen tussen de aandelen ongehuwd samenwonenden naar opleidingsniveau zijn sindsdien wel iets kleiner geworden, maar nog altijd duidelijk aanwezig. Hoogopgeleide vrouwen zijn daarmee de voorlopers van het ongehuwd samenwonen. Aan het begin van deze eeuw gaat nog steeds een kwart van de laagopgeleide vrouwen die voor het eerst met hun partner gaan samenwonen direct het huwelijksbootje in, tegenover slechts één op de twintig hoogopgeleiden.

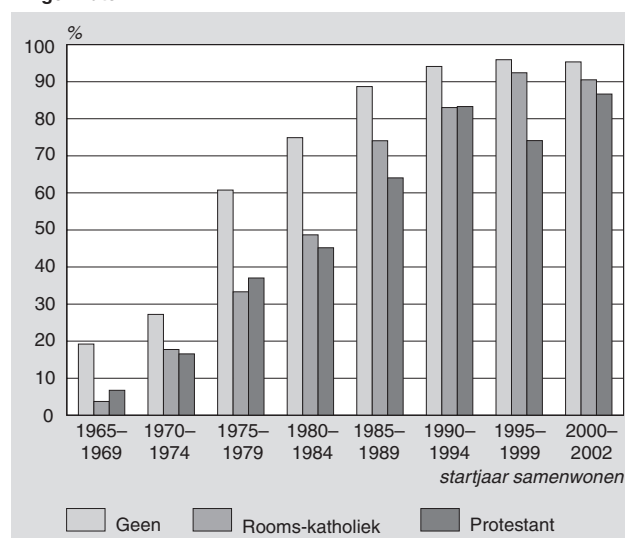
3. Aandeel ongehuwd samenwonende vrouwen in totaal aantal dat gaat samenwonen (ongehuwden + gehuwden), naar opleidingsniveau

Naast het opleidingsniveau heeft ook de kerkelijke gezindte invloed op de keuze voor ongehuwd samenwonen of trouwen. Vrouwen die zichzelf niet tot een kerkelijke gezindte rekenen, gaan gemiddeld vaker samenwonen met hun partner dan vrouwen die wél tot een kerkelijke gezindte behoren (grafiek 4).

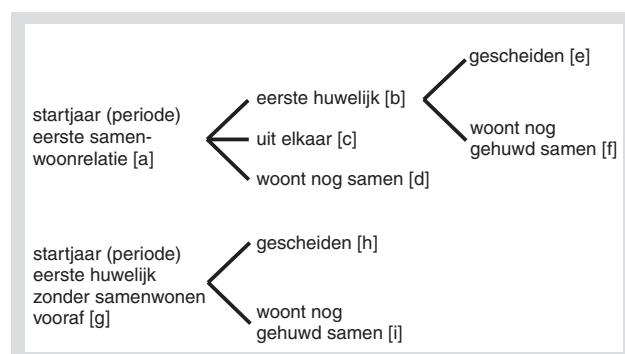
Begin jaren zeventig ging ruim één op de vier vrouwen zonder geloofsovertuiging samenwonen, en minder dan één op de vijf vrouwen mét geloofsovertuiging. Bij alle groeperingen is in de decennia daarna een sterke stijging waarneembaar van het aandeel vrouwen dat eerst ongehuwd gaat samenwonen. De verschillen zijn dan ook kleiner geworden. Bij de vrouwen die zichzelf rekenen tot de Nederlands hervormden of gereformeerden, treedt er aan het begin van deze eeuw echter nog altijd één op de tien direct in het huwelijk, terwijl bij vrouwen zonder kerkelijke gezindte trouwen zonder voorafgaand samenwonen bijna niet meer voorkomt.

4. Aandeel ongehuwd samenwonende vrouwen in totaal aantal dat gaat samenwonen (ongehuwden + gehuwden), naar kerkelijk gezindte

Stabiliteit van samenwoonrelaties

Als partners ongehuwd gaan samenwonen, kunnen er drie demografische transitieën plaatsvinden die betrekking hebben op de samenwoonrelatie. Partners kunnen gaan trouwen, ze kunnen uit elkaar gaan, of één van de partners kan komen te overlijden. Bovendien kunnen ze blijven samenwonen. Partners die getrouwd zijn, kunnen gaan scheiden of gehuwd blijven samenwonen. Deze transitieën zijn weergegeven in onderstaand schema. De situatie waarbij één van de partners komt te overlijden, zal hier verder niet worden besproken. De in het schema vermelde letters corresponderen met de nummers in de hiernavolgende grafieken 5 en 6.

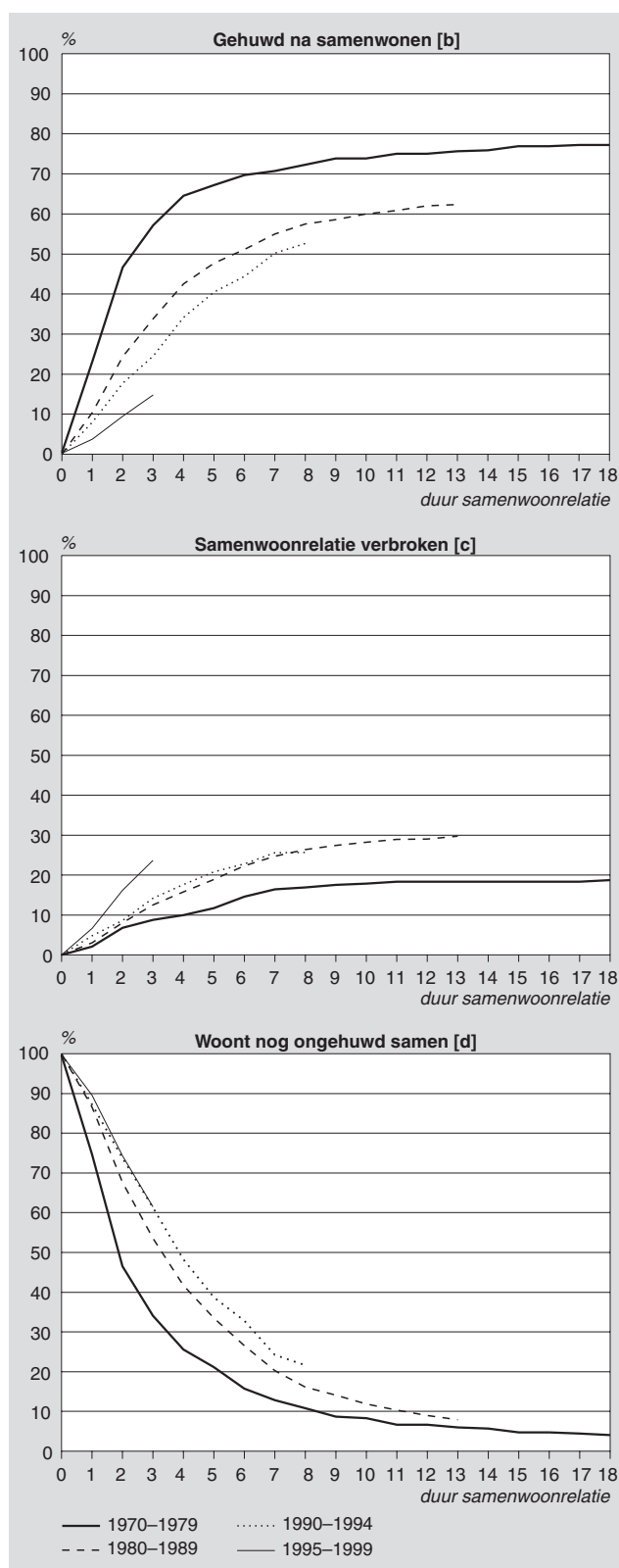

Van de vrouwen die in de jaren zeventig voor het eerst met hun partner ongehuwd zijn gaan samenwonen, is vier jaar later 65 procent met deze partner getrouwd en woont een kwart nog ongehuwd samen (grafiek 5, [b] en [d]). Bij samenwoonrelaties die begin jaren negentig zijn begonnen, is het aandeel dat tot een huwelijk leidt meer dan gehalveerd en blijkt nog bijna de helft ongehuwd met de partner samen te wonen. Vrouwen zijn sinds de jaren zeventig dus niet alleen vaker gaan samenwonen, maar hun samenwoonrelaties vóór omzetting naar een huwelijk duren ook langer. Daarentegen worden er tegenwoordig, in vergelijking met de jaren zeventig, ook meer samenwoonrelaties binnen vier jaar al weer ontbonden (grafiek 5, [c]). Minder dan vijf procent van de samenwoonrelaties die in de jaren zeventig en tachtig zijn begonnen, blijkt na 13 jaar nog samen te wonen met dezelfde partner. Verreweg de meeste partners zijn in die periode getrouwd, namelijk driekwart van het cohort jaren zeventig en bijna twee derde van het cohort jaren tachtig.

Van het samenwooncohort eind jaren negentig woont na drie jaar nog zo'n 60 procent ongehuwd samen. Van het toekomstig verloop van de samenwoonrelaties in dit cohort kan met behulp van grafiek 2 een schatting worden gemaakt. De populaties zijn niet helemaal vergelijkbaar, omdat op het moment van interview een groot deel van het samenwooncohort 1995–1999 zich al voorbij het derde jaar van de relatie bevindt en inmiddels al getrouwd of gescheiden kan zijn. De schatting geeft desondanks een indruk van de richting waarin het cohort zich zal gaan ontwikkelen. In 2003 zegt ruim twee derde van de vrouwen die eind jaren negentig zijn gaan samenwonen en die in 2003 nog steeds samenwonen dat zij geen plannen hebben om te trouwen. Het aandeel paren dat ongehuwd zal blijven samenwonen, zal voor dit cohort dus nog toenemen ten opzichte van voorgaande cohorten. Naar verwachting zullen maximaal twee op de vijf paren ongehuwd blijven samenwonen. Relatieverbreking zal dit aandeel nog enigszins verlagen.

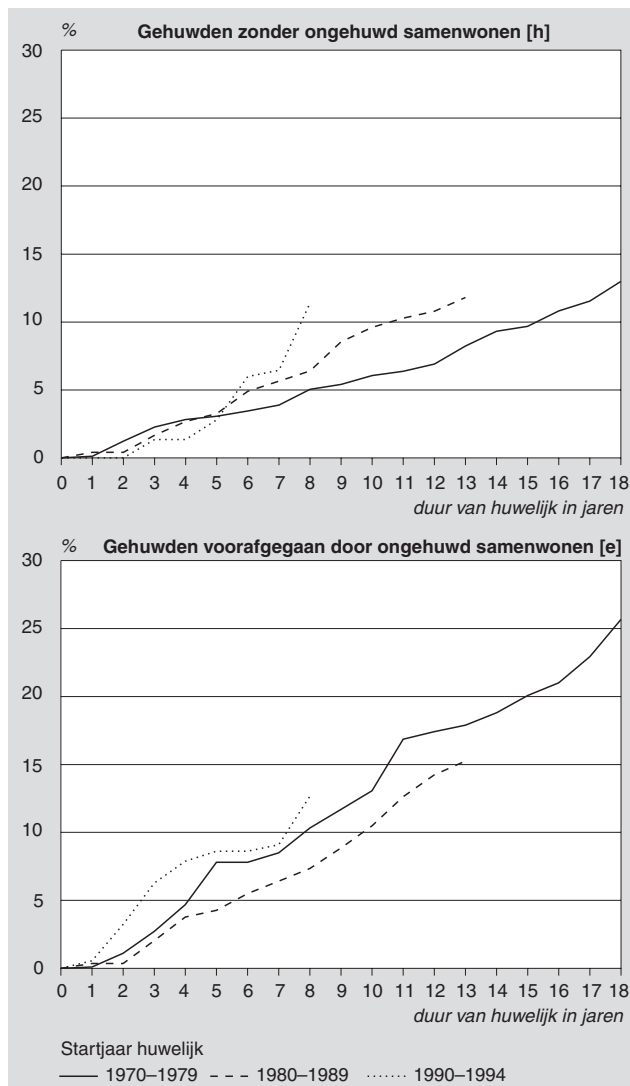
Nu er steeds meer wordt samengewoond voor het huwelijk, zou verwacht kunnen worden dat de huwelijken die gesloten worden na een samenwoonrelatie stabiel zijn dan huwelijken die niet vooraf zijn gegaan door ongehuwd samenwonen. De partners hebben immers een soort proefperiode gehad voordat zij voor meer vastigheid in de vorm van een huwelijk kozen. Aan deze verwachting blijkt echter niet door alle cohorten te worden voldaan. Van de vrouwen die in de jaren zeventig direct met hun partner zijn getrouwd, zonder voorafgaande samenwoonrelatie, is 13 procent binnen achttien jaar gescheiden (grafiek 6, [h]). Bij de vrouwen die in dezelfde periode zijn getrouwd, maar voorafgaand hieraan ongehuwd hebben samengewoond, is de scheidingsfrequentie maar liefst twee keer zo hoog (grafiek 6, [e]). Bij relaties die in de jaren tachtig zijn gestart, zijn de percentages naar elkaar toe gegroeid maar is nog steeds de scheidingskans van samenwoners iets hoger. Bij relaties van begin jaren negentig zijn de verschillen in de scheidingskansen vrijwel geheel verdwenen en zijn de percentages binnen acht jaar na start van het huwelijk bij direct gehuwde paren ongeveer even hoog als bij paren die eerst hebben samengewoond. De verklaring voor de hoge scheidingskansen onder de gehuwde paren die in de jaren zeventig eerst zijn gaan samenwonen ligt in het feit dat

5. Vrouwen die voor het eerst ongehuwd samenwonen, naar startjaar en duur samenwonen

deze paren verschillen van de paren die toen direct getrouwd zijn. De eerste groep had progressievere denkbeelden en stond toleranter tegenover het verbreken van een relatie. Naarmate het samenwonen gebruikelijker is geworden, neemt de echtscheidingskans van paren die hebben samengewoond af, omdat het om een minder selectieve groep gaat.

6. Vrouwen die voor het eerst een echtscheiding meemaken, naar startjaar eerste huwelijk en duur samenwonen

Verkering

Vrouwen die in de jaren zeventig zijn getrouwd, hebben gemiddeld iets meer dan drie jaar verkering gehad met hun partner vóór ze gingen trouwen (*staat*). Vrouwen die vóór het huwelijk eerst hebben samengewoond met hun partner, hebben met anderhalf jaar een veel kortere verkeringsduur. Wordt de duur van het samenwonen hierbij opgeteld, dan blijkt echter dat de gemiddelde relatieduur vóór het huwelijk even lang is als voor vrouwen die niet hebben samengewoond. Bij vrouwen die in de jaren negentig zijn getrouwd, is het beeld heel anders. De verke-

ringsduur van vrouwen die zonder samenwonen in het huwelijk zijn getreden, is niet veranderd. De verkeringsduur van de vrouwen die voor het huwelijk ongehuwd hebben samengewoond, is echter toegenomen, en ook de duur van hun ongehuwd samenwonen is toegenomen. Deze laatste groep heeft nu een 'proeftijd' voor het huwelijk van bijna zeven jaar. In deze groep zijn de partners dus een langere periode samen geweest voor ze het besluit namen om in het huwelijk te treden. Zoals in de vorige paragraaf is vermeld, geeft dit echter niet de garantie dat deze huwelijken stabiel zijn dan huwelijken na een kortere periode van verkering.

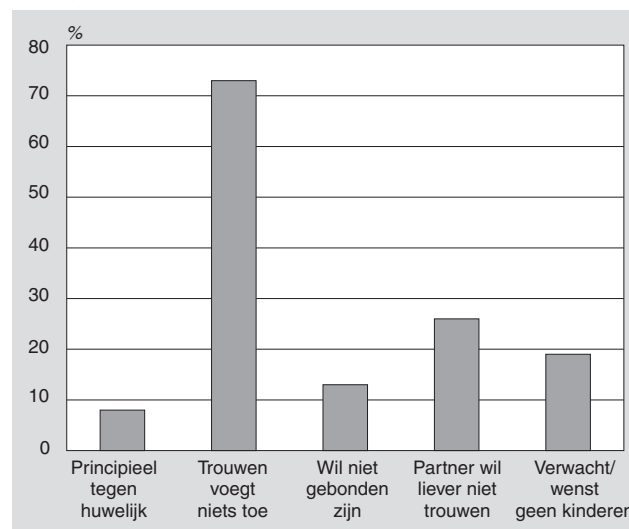
Redenen om niet te trouwen

Aan de vrouwen die in 2003 niet-gehuwd samenwoonden is gevraagd of ze nog zouden willen trouwen. Als zij deze vraag ontkennend beantwoordden, is hen ook gevraagd waarom ze dat dan niet zouden willen. Van hen antwoordt driekwart dat trouwen niets toevoegt aan de relatie. Dat de respondent principieel tegen het huwelijk is, wordt in iets minder dan één op de tien gevallen als antwoord gegeven.

Literatuur

Latten, J., 2004, Trends in samenwonen en trouwen. Bevolkingstrends 52(4), blz. 46-60.

7. Ongehuwde samenwoners die niet willen trouwen, naar reden

N.B. Respondenten konden meerdere redenen noemen. Daarom tellen de percentages per kolom niet op tot 100.

Staat

Gemiddeld aantal jaren tussen ontmoeting partner en eerste huwelijk of samenwonen voorafgaand aan eerste huwelijk

Periode huwelijksluiting	Huwelijk zonder samenwonen vooraf	Huwelijk vooraf gegaan door samenwonen	
		relatieduur vóór samenwonen	totale relatieduur voor huwelijk
1970-1979	3,2	1,5	3,1
1980-1989	3,6	2,2	4,8
1990-1999	3,1	2,8	6,9

Onderzoek Gezinsvorming

De cijfers in dit artikel zijn grotendeels gebaseerd op het Onderzoek Gezinsvorming 2003 (OG2003) van het CBS. Dit onderzoek, dat om de vijf jaar wordt gehouden, heeft plaatsgevonden in de periode februari tot en met juni 2003. Aan dit onderzoek hebben 3,9 duizend mannen en 4,2 duizend vrouwen geboren in de periode 1940–1984 deelgenomen. Doel van het Onderzoek Gezinsvorming is informatie te verzamelen over het verloop van de relatie- en gezinsvorming in Nederland en de achtergronden daarvan.

Kerkelijke gezindte

In het OG2003 is aan respondenten gevraagd tot welke kerkelijke gezindte of levensbeschouwelijke groepering zij zich rekenen. Tevens is informatie ingewonnen over de kerkelijke gezindte van de ouders van de respondent toen deze nog in het ouderlijk huis woonde. Gegeven de ontkerkelijkheid in de loop van de tijd, is bij de presentatie van grafiek 4 gekozen voor een indeling naar de kerkelijke gezindte van de moeder van de respondent, omdat deze variabele een betere proxy vormt van de kerkelijke gezindte van de respondent ten tijde van de relatievorming. De kerkelijke gezindte van de respondent is immers een waarneming op het moment van interview in 2003.

Onderwijsniveau

Voor het onderwijsniveau wordt in dit artikel gebruik gemaakt van de indeling in laagopgeleiden, middelbaar opgeleiden en hoogopgeleiden. Tot de laagopgeleiden behoren personen met uitsluitend basisonderwijs of een vmbo-opleiding. Tot de middelbaar opgeleiden behoren personen met een havo-, vwo- of mbo-opleiding. Tot de hoogopgeleiden behoren personen met een hbo- of universitaire opleiding. De opleiding is bepaald aan de hand van het hoogst behaalde onderwijsniveau of, voor degenen die tijdens het moment van interview nog onderwijs volgden, het niveau dat men toen volgde.

De prijs van migratie

Selectieve verhuisstromen van de vier grote steden

Jan Latten¹⁾, Han Nicolaas²⁾ en Bas Hamers³⁾

De leeftijden en de etnische achtergrond van degenen die naar de vier grote steden verhuizen, verschillen sterk van die van degenen die de steden verlaten. In dit artikel wordt nagegaan in welke mate de verhuisstromen wat dit betreft selectief zijn en of er ook sociaal-economische selectie plaatsvindt. Dan wordt zichtbaar dat het vertrek van de autochtonen in financieel opzicht niet wordt opgevangen met de komst van allochtonen. In kwantitatief demografisch opzicht is dat wel het geval. Het wordt inzichtelijk dat continuering van de selectieve verhuistrends een druk legt op de economische kracht van de stedelijke bevolking.

1. Inleiding

De ontwikkeling van de vier grote steden baart zorgen. Verpaupering, onveiligheid en ontbrekende sociale cohesie worden sterk geassocieerd met stedelijke gebieden en hun selectieve bevolkingssamenstelling. De bevolkingssamenstelling van de steden is niet doorsnee te noemen. Het aandeel personen met lage inkomens of met een allochtone achtergrond is in de grote steden aanzienlijk. Bovendien vallen deze kenmerken nogal eens samen. Selectiviteit in verhuisstromen kan dergelijke concentraties in stand houden of versterken.

De totale bevolkingsomvang van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht is afgelopen jaren maar zeer beperkt gegroeid. De bevolking verandert desondanks ingrijpend van samenstelling. Dit heeft onder meer te maken met de immigratie vanuit het buitenland, die zich vooral richt op de grote steden. Anderzijds is sprake van een binnenlandse trek uit de stad naar randgemeenten. Naast de aantallen die verhuizen, zijn ook de demografische en sociaal-economische achtergrondkenmerken van de verhuizenden van belang. De vraag is bijvoorbeeld in hoeverre de leeftijden, etnische achtergronden, arbeidsparticipatie en inkomens van degenen die naar de stad toekomen, verschillen van die van degenen die vertrekken.

De selectie in migratiestromen, zowel in de buitenlandse als binnenlandse migratie, draagt er toe bij dat er per saldo sprake is van een uittocht van de autochtone bevolking uit

de grote steden (Latten et al., 2004). Hun plaats wordt grotendeels door allochtone immigranten ingenomen. Sinds een aantal decennia richt een internationale immigratie van niet-westerse bevolkingsgroepen zich vooral op de grote steden. De concentratie van niet-westerse allochtonen in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht nam daarvoor sterk toe, ondanks een in de laatste jaren op gang komende verhuisstroom van niet-westerse immigranten naar randgemeenten van de grote steden. Instromers hebben daarnaast overwegend een zwakke sociaal-economische positie. Deze instromers zijn vaak niet in staat direct aan te sluiten op de bestaande arbeidsmarkt (Sprangers et al., 2004). Als de banen zich in de stad bevinden maar degenen die een baan krijgen buiten de stad gaan wonen, hoeft groei van stedelijke bedrijvigheid of werkgelegenheid bovendien niet samen te vallen met verbetering van de sociaal-economische positie van de stedelijke bevolking. In dit artikel worden demografische verhuisstromen naar en uit de vier grote steden economisch getypeerd.

2. Gegevens

Het Ruimtelijk Planbureau (De Vries, 2005) constateert als manco in de informatievoorziening dat de samenhang tussen inkomensontwikkelingen in de steden en verhuispatronen niet bekend is. Bij gebrek aan gegevens wordt het beeld meestal weergegeven op basis van inkomens van de woonachtige bevolking. Met het beschikbaar komen van het Sociaal Statistisch Bestand van het Centraal Bureau voor de Statistiek is het voor het eerst mogelijk individuele inkomensgegevens te koppelen aan ruimtelijke mobiliteit en andere kenmerken van verhuizende personen, zoals etnische achtergrond of levensfase. Vanuit dit perspectief wordt hier nagegaan hoe personen die naar of uit de grote stad verhuizen, kunnen worden getypeerd naar levensfase, etnische achtergrond en inkomen.

In het Sociaal Statistisch Bestand zijn economische variabelen behorend bij de demografische verhuisstromen beschikbaar vanaf september 1999. Het Sociaal Statistisch Bestand beslaat tot nu toe vier jaren, namelijk de periode vanaf september 1999 tot en met september 2003. Elk bestand bestaat uit twee koppeljaren, bijvoorbeeld het bestand 1999/2000. Uit zo'n bestand blijkt zowel de uitstroom als de instroom van de vier grote steden in de periode september 1999 tot en met september 2000. Het Sociaal Statistisch Bestand hanteert de laatste vrijdag in september als peilmoment.

In de periode september 1999 tot en met september 2003 hebben er in Den Haag en Utrecht grenscorrecties plaatsgevonden. Op 1 januari 2001 is Vleuten-De Meern bij de gemeente Utrecht gevoegd en op 1 januari 2002 zijn ge-

¹⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg; Universiteit van Amsterdam.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

³⁾ Als stagiair van de Universiteit van Amsterdam van februari 2005 tot januari 2006 werkzaam geweest bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

deelden van Leidschendam, Nootdorp, Pijnacker en Rijswijk door de gemeente Den Haag geannexeerd. Deze correcties worden in het Sociaal Statistisch Bestand niet als verhuizing geteld, omdat er geen sprake is van een daadwerkelijke verplaatsing.

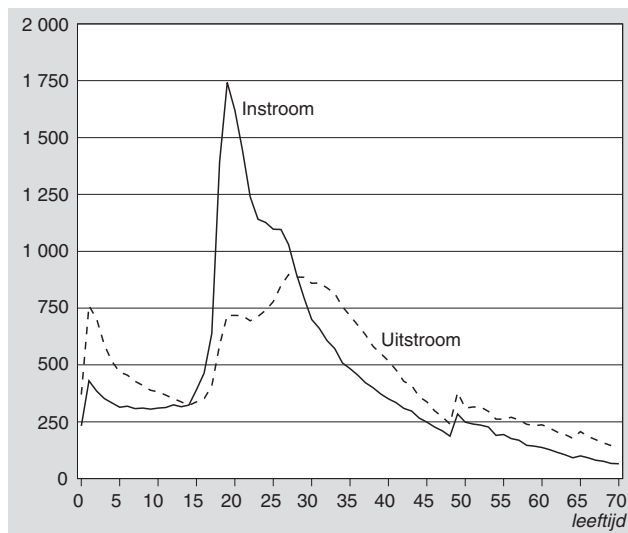
De economische variabele die in dit onderzoek wordt gehanteerd is een individueel fiscaal jaarinkomen. Dit is gebaseerd op het totaal aan inkomenscomponenten waarover loonbelasting wordt betaald. Hiertoe horen inkomen uit arbeid, inkomen uit onderneming en inkomen uit uitkeringen. Het betreft echter niet inkomen uit vermogen. Bij iedere persoon die in de periode september 1999 tot en met september 2003 is verhuisd, is nagegaan wat hij of zij aan jaarinkomen had omstreeks het moment van verhuizing (daarbij is uitgegaan van het jaarinkomen bij het laatste peilmoment dat men nog in de stad woonde). Ook personen zonder zo'n inkomen, zoals studenten, huisvrouwen en kinderen, tellen in de berekeningen mee. Zij typeren immers ook de verhuisstromen. Het totale inkomenssaldo van de verhuisstromen bepaalt de winst- of verliesrekening van de verhuismobiliteit.

3. Selectiviteit in verhuisstromen

3.1 Selectiviteit naar levensfase

De verhuismobiliteit verschilt per levensfase (*grafiek 1*). Het gaat om de totale in- en uitstroom voor de periode 1995 tot en met 2003 (daarmee is een toevallig effect van een bepaald meetjaar uitgeschakeld). Door het aantal verhuizenden te relateren aan het aantal inwoners van elke leeftijd in de vier steden, wordt vertekening door leeftijdsopbouw vermeden. Het aantal verhuizenden naar en uit de stad is per leeftijd gerelateerd aan het aantal inwoners van elke leeftijd in 1995. Daardoor kunnen in de grafieken 1 tot en met 4 promillages boven de 1000 voorkomen. De leeftijdsrange is beperkt tot leeftijd 70, omdat de mobiliteit op hogere leeftijden uiterst laag blijft.

1. In- en uitstroom in de vier grote steden in de periode 1995–2003 ten opzichte van het inwonertal op 1-1-1995, per 1 000 van elk leeftijdsjaar, totale bevolking

Uit grafiek 1 valt af te lezen dat in de periode 1995–2003 de hoogste instroom plaatsvond bij twintigers. Een piek is waarneembaar voor 19-jarigen. De hoogste uitstroom ligt rond het dertigste levensjaar en bij kinderen jonger dan 5 jaar. Bovendien overtreft de uitstroom vanaf 30-jarige leeftijd de instroom. Voor 30-plussers en 15-minners is in de vier grote steden sprake geweest van een vertreksaldo. Uitsluitend in de tussenliggende leeftijden was sprake van een positief vestigingsaldo. Het zou dus kunnen dat de 30-plussers die zich eerder als twintigers hebben gevestigd, weer vertrekken uit de grote steden. In hoeverre het inderdaad dezelfde personen betreft, zal in een volgende analyse aan de orde komen. Hier wordt het leeftijdsprofiel als criterium gebruikt voor afbakening van leeftijdsgroepen. Verderop zal de in- en uitstroom daarom worden beschreven voor 18–29-jarigen en voor 30-plussers en kinderen jonger dan 18 jaar afzonderlijk.

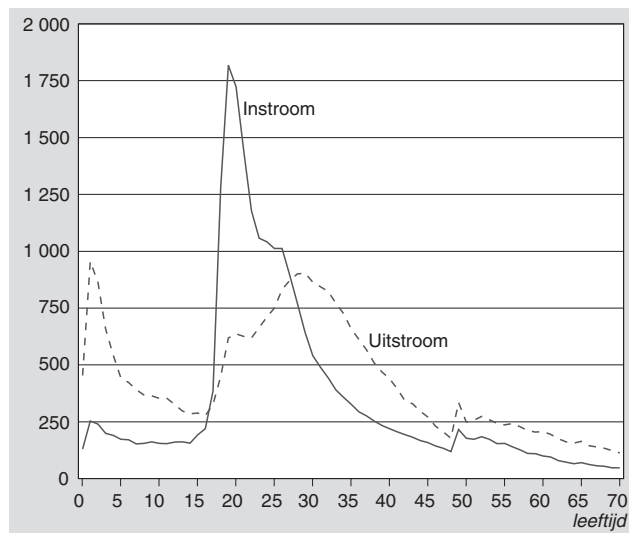
3.2 Selectiviteit naar levensfase en etnische achtergrond

Immigranten die vanuit het buitenland arriveren, verkeren in andere situaties dan binnenlandse nieuwkomers. Niet-westerse allochtonen komen bijvoorbeeld vanwege een huwelijk, gezinshereniging, werk of asiel. Westerse allochtonen zullen nauwelijks vanwege asiel, maar wel voor werk of studie naar Nederlandse steden komen. Ook voor binnenlandse verhuizers kunnen de motieven weer anders zijn. Uiteraard kan dit consequenties hebben voor het leeftijdsprofiel in de mobiliteit.

Autochtonen

In *grafiek 2* is te zien dat onder autochtonen enkel voor de 17–27-jarigen de instroom de uitstroom overtreft. Dit is een scherpere concentratie dan voor 17–27-jarigen zonder etnische detaillering. Uitgaande van duizend 19-jarige autochtonen in 1995, zijn er de daaropvolgende acht jaren circa 600 19-jarigen vertrokken en er zo'n 1800 bijgekomen. Dit geeft aan dat er in de periode 1995 tot en met

2. In- en uitstroom van autochtonen in de vier grote steden in de periode 1995–2003 ten opzichte van het totale aantal autochtonen op 1-1-1995, per 1 000 van elk leeftijdsjaar

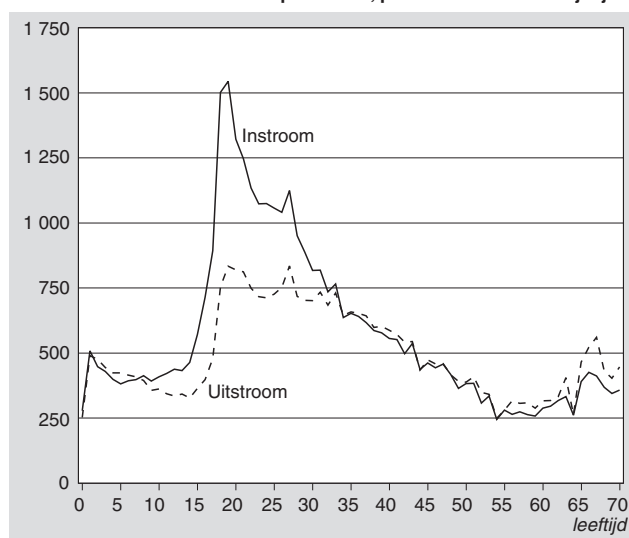

2003 bijna twee keer zo veel 19-jarige autochtonen instroomden als er op 1 januari 1995 aan 19-jarigen in de vier grote steden woonden. Als dit leeftijds patroon als indicatie wordt gezien voor de aantrekkelijkheid van de grote stad als woonplaats voor autochtonen, dan heeft de stad blijkbaar uitsluitend nog onder 17–27-jarige autochtonen een vestigingsoverschot. Dit zullen overwegend studenten en starters op de arbeidsmarkt zijn. In iedere andere levensfase (kinderen, tieners tot 18-jarige leeftijd en 30-plussers) trekken meer autochtonen uit de vier grote steden weg dan er naartoe verhuizen. De uitstroom van dertigers en kinderen betreft uiteraard vaak gezinnen.

Niet-westerse allochtonen

Bij niet-westerse allochtonen is er duidelijk sprake van een ander patroon. Weliswaar is er ook een concentratie van in- en uitstroom onder jongeren: de niet-westerse allochtonen hebben evenals de autochtonen een piek van 19-jarige instromers (grafiek 3), maar het vestigingssaldo is over een grotere leeftijdsrange gespreid. Het aantal uitstromers onder 30-plussers ligt vergeleken met autochtonen lager. Niet-westerse allochtonen hebben per saldo in alle levensfasen een sterkere neiging om zich in de stad te vestigen dan er uit weg te trekken. De stad heeft blijkbaar voor niet-westerse allochtonen een vestigingsfunctie op alle leeftijden.

3. In- en uitstroom van niet-westerse allochtonen in de vier grote steden in de periode 1995–2003 ten opzichte van het totale aantal niet-westerse allochtonen op 1-1-1995, per 1 000 van elk leeftijdsjaar

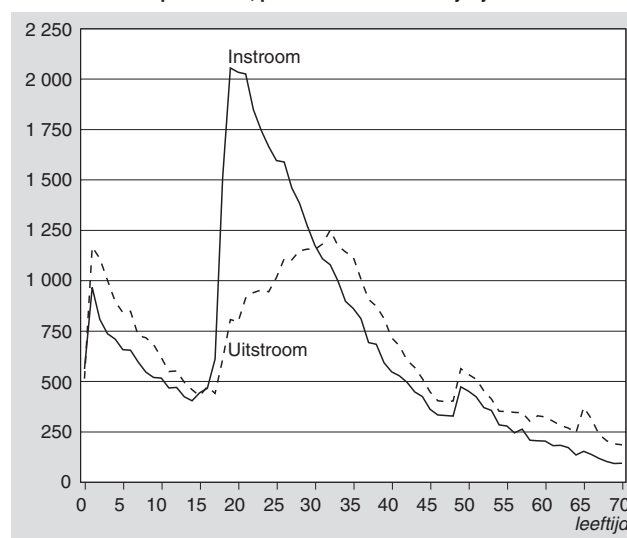

Westerse allochtonen

Ten slotte de westerse allochtonen. Bij hen is eenzelfde beeld te zien als bij de autochtonen. De instroom overtreft de uitstroom op alle leeftijden van 18 tot en met 30 jaar. Op andere leeftijden is de uitstroom groter dan de instroom. Ook bij de westerse allochtonen is sprake van een piek in de vestiging op jonge leeftijd. Deze piek ligt echter nog hoger dan bij de autochtonen. Zowel op 19-, 20- als 21-jarige leeftijd is sprake van een instroom boven de 2 duizend (grafiek 4). Dit wil dus zeggen dat er in de periode vanaf 1995 tot en met 2003 ruim twee keer zo veel wester-

se allochtonen in deze levensfase instroomden als er in 1995 in een van de vier grote steden woonden. Voor een deel kan dat te maken hebben met instroom van buitenlandse studenten, een tendens die de afgelopen jaren door de internationalisering van het onderwijs alleen maar is toegenomen. Er is echter in vergelijking met de autochtonen ook sprake van een relatief grote instroom van eind twintigers. Dit kan mede verklaard worden door het grote aantal buitenlandse werknemers van internationale bedrijven, organisaties en vertegenwoordigingen dat zich meestal tijdelijk in Nederland vestigt. De internationale bedrijvigheid in de grote steden genereert immers een aanzienlijke stroom tijdelijke arbeidsmigranten (Cortie, 2003) met een hoge mobiliteit.

4. In- en uitstroom van westerse allochtonen in de vier grote steden in de periode 1995–2003 ten opzichte van het totale aantal westerse allochtonen op 1-1-1995, per 1 000 van elk leeftijdsjaar

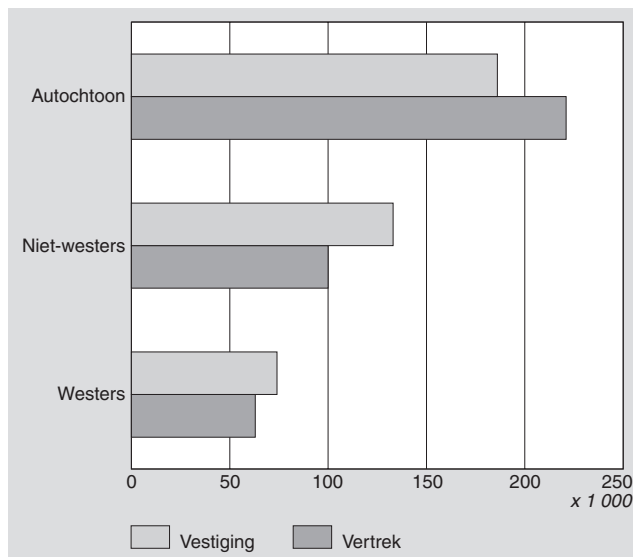

Resumerend blijkt, aan de hand van leeftijd in combinatie met etnische achtergrond, dat de vier grote steden in de afgelopen jaren onder autochtonen uitsluitend voor twintigers een positief vestigingssaldo hebben gekend. Onder autochtone 30-plussers en kinderen heeft de stad als woonplaats aan betekenis verloren: het aantal autochtone inwoners dat de stad verlaat, is in laatstgenoemde levensfasen telkens groter dan het aantal dat zich in de vier grote steden vestigt. Voor allochtonen lijkt de stad een andere rol te vervullen. Dat is althans op te maken uit het feit dat de stad voor allochtonen een vestigingsplaats is voor alle leeftijden.

4. De demografische rekening

Los van de leeftijds patronen is uiteraard van belang hoe groot de absolute omvang van de stromen is. Van september 1999 tot en met september 2003 hebben zich in de vier grote steden in totaal ruim 393 duizend personen gevestigd. Daarvan was bijna de helft, ruim 186 duizend, autochtoon (grafiek 5). Het aantal niet-westerse allochtonen dat zich in deze periode in een van de vier grote steden vestigde, bedroeg 133 duizend. Daarnaast vestigden 74 duizend westerse allochtonen zich in de grote stad.

5. Vestiging en vertrek van de vier grote steden naar herkomstgroepering, sept. 1999–sept. 2003

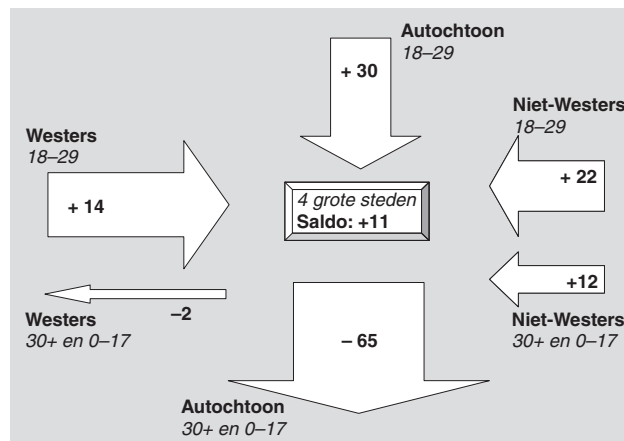
Het migratiesaldo laat voor de onderscheiden bevolkingsgroepen een verschillend beeld zien. Zowel bij de niet-westerse allochtonen als bij de westerse allochtonen kwamen er meer mensen naar de stad toe dan er weggingen. Niet-westerse allochtonen en westerse allochtonen hadden een vestigingsoverschot van achtereenvolgens 33 duizend en 11 duizend inwoners. Autochtonen daarentegen vertrokken in groten getale uit de vier grote steden. Ondanks de sterke instroom van twintigers leverde dat per saldo een verlies op van 35 duizend autochtone inwoners. Wat opvalt, is dat de tegengestelde stromen van de onderscheiden bevolkingsgroepen elkaar sterk compenseren.

Gesteld kan worden dat de uittocht van autochtonen wordt opgevangen door de vestiging van niet-westerse en westerse allochtonen. Deze tendens wijst op een 'verkleuring' en 'internationalisering' van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht als geheel.

In de vorige paragraaf is aangetoond dat de instroom in de grote steden vooral bestaat uit twintigers. In *grafiek 6* is te zien dat de aantrekkingskracht van de grote steden op 18–29-jarigen inderdaad zeer sterk is. Ongeacht etnische achtergrond kwamen er 66 duizend meer twintigers naar de stad dan er vertrokken. Opvallend is daarbij dat het ook om allochtone twintigers gaat. Er komen per saldo 36 duizend allochtone twintigers de stad binnen, tegen 30 duizend autochtone jongeren.

Een vertreksaldo doet zich in feite uitsluitend voor onder autochtone 30-plussers en kinderen jonger dan 18 jaar. Autochtone 30-plussers zoeken, in de levensfase met kinderen, een woning buiten de stad. Voor de niet-westers allochtone gezinnen geldt dit echter in mindere mate. Over het algemeen behoren zij tot de lagere inkomensgroepen. Ze maken gebruik van de woningvoorraad in de vier grote steden, waarvan oudere sociale huurwoningen een relatief groot deel uitmaken. In combinatie met het positieve saldo voor de 18–29-jarigen betekent dit dat de stad voor niet-westerse allochtonen op alle leeftijden een vestigingsfunctie heeft. Bij de westerse allochtone 30-plussers en kinderen jonger dan 18 jaar is, evenals bij de autochtonen, het migratiesaldo negatief.

6. Migratiesaldo van de in- en uitstroom in de vier grote steden naar levensfase en herkomstgroepering (x 1 000 personen), september–1999 september 2003

Tegenover een omvangrijk vertrek van autochtonen uit de grote stad, vooral naar randgemeenten, staat dus een inkomende verhuisstroom van niet-westerse allochtonen. Deze compenseert de uitstroom voor een groot deel. Dit beeld van bevolkingswisseling door binnenlandse verhuizingen en internationale migratie wordt versterkt door selectieve ontwikkelingen in natuurlijke aanwas: voor autochtone inwoners is er sprake van een natuurlijke krimp en voor allochtone inwoners van een natuurlijke groei (Bontje en Latten, 2005). Deze tegengestelde trend versterkt nog eens de bevolkingsverandering vanwege verhuizingen. Voor de vier grote steden afzonderlijk wordt dit in de laatste paragraaf beschreven.

5. De sociaal-economische rekening

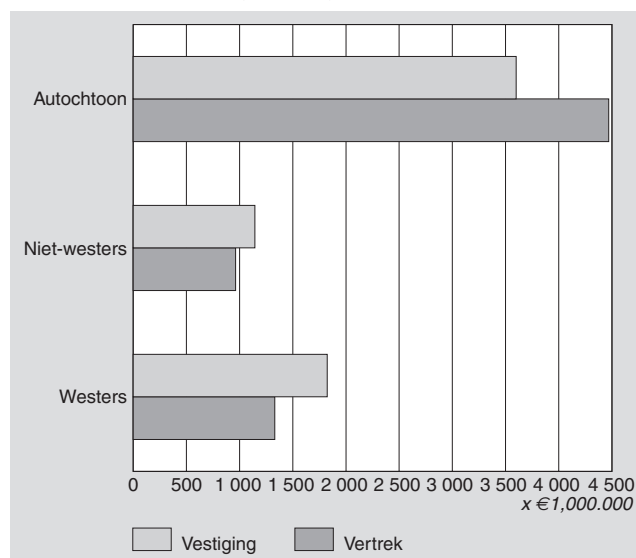
5.1 Selectieve migratiestromen

Door de demografische verhuisstromen uit te drukken in stromen van inkomens, kan een indicatie worden verkregen van het economisch effect van selectieve verhuizingen. Net als in de demografische benadering wordt ook nu onderscheid gemaakt naar herkomstgroepering en levensfase. Bij iedere persoon die in de periode september 1999 tot en met september 2003 uit of naar een van de vier grote steden verhuist, wordt gekeken naar zijn of haar fiscaal jaarinkomen rond het jaar van verhuizing. De som van alle inkomens van degenen die naar de stad toekomen en van hen die vertrekken, bepaalt de winst- of verliesrekening aan inkomens vanwege verhuizingen.

Grafiek 7 laat zien dat door middel van verhuisstromen van autochtonen 3,6 miljard euro aan jaarinkomens de vier grote steden binnenkomt. Vertrekkende autochtonen nemen daarentegen 4,5 miljard euro aan jaarinkomens mee de stad uit. Dit betekent een verlies vanwege uitstroom van autochtonen van 869 miljoen euro aan jaarinkomens. Westerse allochtonen laten een plussaldo zien. Nieuwkomers hebben ruim 1,8 miljard euro aan jaarinkomens, terwijl vertrekkenden een bedrag van 1,3 miljard euro aan jaarinkomens meenemen. Dit resulteert in een positief inkomenssaldo voor de grote steden van 493 miljoen euro.

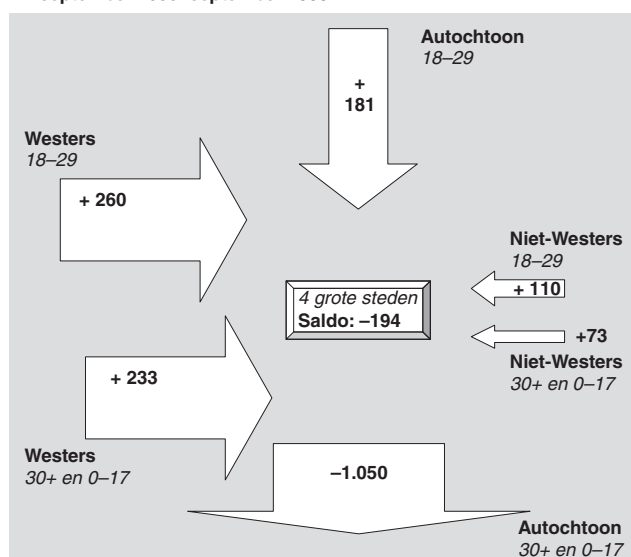
7. Totaal fiscaal jaarinkomen bij vestiging en vertrek van de vier grote steden naar herkomstgroepering, sept. 1999–sept. 2003

Niet-westerse allochtonen brengen het minst mee aan jaarinkomens, namelijk 1,1 miljard euro, hoewel ze in absolute zin veel meer instromers tellen (er verhuizen bijna 60 duizend niet-westerse allochtonen meer naar de grote stad dan westerse allochtonen). Niet-westerse allochtonen brengen dus, relatief gezien, het minst mee aan jaarinkomens. Per saldo resulteren de verhuisstromen in een licht negatief inkomenssaldo (*grafiek 8*). Hoewel uit de bevindingen geen directe consequenties kunnen worden getrokken voor de inkomensontwikkeling van de totale stadsbevolking, mag duidelijk zijn dat de selectiviteit in de inkomenskenmerken van de verhuisstromen een eigen rol in die ontwikkeling kunnen spelen.

Als nu onderscheid wordt gemaakt naar leeftijdsgroepen, is te zien dat het verlies van bijna 200 miljoen euro door verhuisstromen geheel voor rekening komt van de autochtone 30-plussers en kinderen jonger dan 18 jaar.

8. Totaal fiscaal jaarinkomen bij de in- en uitstroom in de vier grote steden naar levensfase en herkomstgroepering (x 1 mln euro), september 1999–september 2003

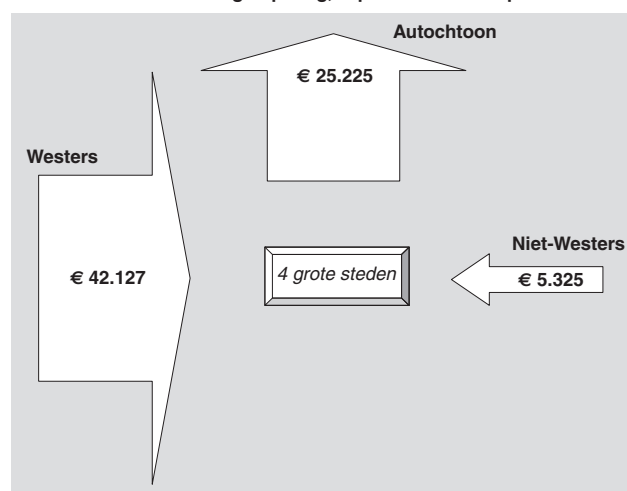
Per saldo nemen zij ruim 1 miljard euro aan jaarinkomens mee de stad uit (*grafiek 8*). Opmerkelijk is verder het positieve saldo van de westerse dertigplussers en kinderen jonger dan 18 jaar. Hoewel er in genoemde leeftijdsgroep meer westerse allochtonen uit de vier grote steden wegtrekken dan er naartoe verhuizen, is er financieel toch een positief saldo van 233 miljoen euro te zien. Blijkbaar brengt de groep die zich in de grote steden vestigt meer mee dan degenen die uit de stad wegtrekken.

Geconcludeerd kan worden dat, als het op jaarinkomens aankomt, de allochtonen de omvangrijke autochtone uittocht uit de stad niet compenseren. Per saldo is er namelijk een verlies voor de grote stad van bijna 200 miljoen euro aan jaarinkomens. Blijkbaar is het van belang wie uit de stad vertrekt of er naartoe verhuist. De selectie onder verhuizenden speelt daarmee een rol in de economische ontwikkeling van de stad. Hoewel dit resultaat strikt genomen geen indicatie geeft van de inkomensontwikkeling van de totale stedelijke bevolking, maakt het wel aannemelijk dat de selectieve verhuisstromen een rol spelen bij de relatief ongunstige inkomensontwikkeling in de grote steden. Duidelijk wordt dat de etnische samenstelling van verhuisstromen invloed heeft op de economische kenmerken van de stadsbevolking.

5.2 Het gemiddeld fiscaal jaarinkomen

Het verschil aan totale jaarinkomens tussen niet-westers en westers allochtone verhuisstromen blijkt aanzienlijk te zijn. Hoewel niet-westerse allochtonen een groter vestigingsoverschot laten zien dan westerse allochtonen, brengen de laatsten als groep aanzienlijk meer aan jaarinkomens met zich mee. Dit wordt nog duidelijker als per herkomstgroepering het migratiesaldo wordt gerelateerd aan het inkomenssaldo. Uit *grafiek 9* is af te lezen dat per extra westerse allochtoon die zich in een van de vier grote steden vestigt, een extra jaarinkomen van 42 duizend euro wordt gegenereerd. Bij niet-westerse allochtonen ligt dit bedrag op slechts 5 duizend euro. Per hoofd omgerekend brengt een westerse allochtoon dus een inkomen mee dat een veelvoud is van dat van een niet-westerse alloch-

9. Gemiddeld fiscaal jaarinkomen per extra persoon in de vier grote steden naar herkomstgroepering, september 1999–september 2003

toon. Het maakt dus nogal uit welke groepen in de migratiestromen domineren. De autochtone stromen kennen zowel in demografisch opzicht als in sociaal-economisch opzicht een negatief saldo voor de grote steden. Bij elke extra autochtoon die per saldo uit de grote stad wegtrekt, gaat er een bedrag van 25 duizend euro aan jaarinkomen mee. Geconcludeerd kan worden dat het, per hoofd gerekend, bij elke extra westerse allochtoon om de hoogste inkomensbedragen gaat.

6. Verschillen tussen de grote steden onderling

6.1 De demografische rekening

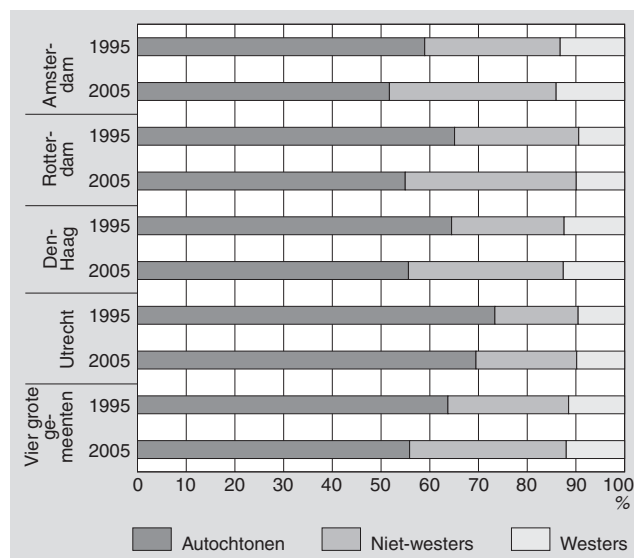
Zowel voor de demografische stromen als voor de sociaal-economische stromen verschillen Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht in de onderzochte periode van elkaar. Zo heeft alleen Amsterdam een licht negatief migratiesaldo. Het vertrekoverschot van Amsterdam bedroeg in de periode september 1999 tot en met september 2003 ruim 6 duizend personen. Den Haag, Rotterdam en Utrecht hadden een positief migratiesaldo. Het vestigingsoverschot van Utrecht was in genoemde periode het grootst, met 9 duizend personen. Den Haag en Rotterdam volgden met een vestigingsoverschot van achtereenvolgens 7 duizend en 2 duizend. Ondanks deze positieve migratiesaldo's vertrokken in alle grote steden, met uitzondering van Utrecht, meer autochtonen dan er bijkwamen. Het positieve vestigingssaldo van autochtonen is voor Utrecht wellicht te verklaren door de relatief grote toestroom van studenten en door omvangrijke nieuwbouwoctaties, zoals de VINEX-locatie Vleuten-De Meern, waardoor de uittocht van autochtone dertigers beperkt kon blijven. Ook Den Haag kende een kleiner vertrekoverschot van autochtonen dan Amsterdam en Rotterdam. Dit kan erop duiden dat ook Den Haag autochtonen beter wist 'vast te houden', vanwege haar grote uitbreidingswijken.

Het migratiesaldo van zowel niet-westerse allochtonen als westerse allochtonen was, zoals verwacht, in alle vier steden positief. Opvallend bij het migratiesaldo van westerse allochtonen is het verschil tussen Amsterdam en Den Haag aan de ene kant, en tussen Rotterdam en Utrecht aan de andere kant. Het vestigingsoverschot van de eerstgenoemde steden is bijna twee keer zo groot als dat van Rotterdam of Utrecht. Wellicht wordt dit veroorzaakt door de aantrekkingskracht van beide steden op internationale arbeidsmigranten. Hierop wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan. Rotterdam is, met een positief migratiesaldo van bijna 14 duizend, duidelijk de populairste vestigingsplaats onder *niet-westerse* allochtonen, op de voet gevolgd door Den Haag. Den Haag kent in de periode september 1999 tot en met september 2003 een vestigingsoverschot van 10 duizend niet-westerse allochtonen. Op afstand volgen Amsterdam en Utrecht, met achtereenvolgens een migratiesaldo van bijna 7 duizend en 3,5 duizend niet-westerse allochtonen.

Als gevolg van deze migratiestromen is de bevolkingssamenstelling in de vier grote steden sterk veranderd. Het aandeel niet-westerse allochtonen in de stedelijke bevol-

king is sterk toegenomen, zoals te zien is in *grafiek 10*. Dit leidt tot een al eerder geconstateerde 'verkleuring' van de grote steden. Het beeld wordt nog duidelijker als gekeken wordt naar de verandering in de bevolkingssamenstelling van de grote steden in de afgelopen tien jaar. Voor elke stad is een toename van het aantal niet-westerse allochtonen zichtbaar. In Rotterdam is het aandeel niet-westerse allochtonen op 1 januari 2005 zelfs toegenomen tot 35 procent van het totale aantal inwoners. Op 1 januari 1995 bedroeg het aandeel niet-westerse allochtonen daar nog 26 procent. Rotterdam kent daarmee van de vier grote steden de grootste relatieve stijging niet-westerse allochtonen. Rotterdam wordt hierin gevolgd door Den Haag. De stijging van het aandeel niet-westerse allochtonen was blijkens *grafiek 10* in Amsterdam, en vooral in Utrecht, veel minder sterk. Toch was ook in Amsterdam op 1 januari 2005 34 procent van alle inwoners van niet-westerse herkomst. In Utrecht lag dit percentage beduidend lager. Utrecht kent van de vier grote steden ook het grootste aandeel autochtonen. In Utrecht was op 1 januari 2005 70 procent van alle inwoners autochtoon. Amsterdam had met een aandeel van 52 procent het kleinste aandeel autochtonen. Het aandeel westerse allochtonen was in de onderzochte periode aan weinig veranderingen onderhevig. Dit aandeel is in Amsterdam en Den Haag het grootst.

10. Bevolking naar herkomstgroepering in de vier grote gemeenten, 1 januari

6.2 De economische rekening

Ook als het gaat om de sociaal-economische stromen, bestaan er opvallende verschillen tussen de grote steden. Den Haag is de enige stad waar in de onderzochte periode het totaal aan verhuisstromen een positief inkomenssaldo liet zien (*staat*). Het vestigingsoverschot van Den Haag lijkt zich uit te betalen. Den Haag kent namelijk qua bijbehorende inkomens een positief saldo van 232 miljoen euro. Dit verschil ten opzichte van de andere grote steden moet waarschijnlijk mede verklaard worden door het al eerder genoemde lagere vertrekoverschot van autochtonen uit de stad. Uitgesplitst naar etnische achtergrond, blijkt namelijk dat in Den Haag het verlies aan jaarinkomens door het ver-

trekoverschot van autochtonen per saldo slechts 23 miljoen euro bedraagt. In Amsterdam en Rotterdam gaat het om negatieve saldi van achtereenvolgens 442 miljoen euro en 349 miljoen euro.

Staat
Migratiesaldo en saldo fiscaal jaarinkomen van de vier grote steden,
september 1999–september 2003

	Saldo aantal personen	Saldo fiscaal jaarinkomen
	<i>x 1 000</i>	<i>x € 1 miljoen</i>
Amsterdam	-6,4	-148
Rotterdam	1,8	-252
Den Haag	6,9	232
Utrecht	9,2	-26
Totaal vier grote gemeenten	11,5	-194

De verhuissaldi van Amsterdam, Rotterdam en Utrecht gaan, in tegenstelling tot Den Haag, gepaard met negatieve inkomenssaldi. Voor alle duidelijkheid gaat het hierbij enkel om de totalen aan jaarinkomens van verhuizende personen en wordt de zittende bevolking buiten beschouwing gelaten. Rotterdam kent verreweg het grootste verlies aan jaarinkomens. Ondanks een positief demografisch vestigingssaldo, bedraagt het verlies aan jaarinkomens door verhuizingen in de periode september 1999 tot en met september 2003 maar liefst 252 miljoen euro. Dit komt doordat de 349 miljoen euro aan jaarinkomens die autochtonen met zich meenemen, nauwelijks wordt opgevangen door de instromende allochtonen. Allochtonen brengen per saldo tezamen 97 miljoen euro aan jaarinkomens mee naar de stad. Daarvan komt slechts een bescheiden bedrag van 29 miljoen euro voor rekening van westerse allochtonen.

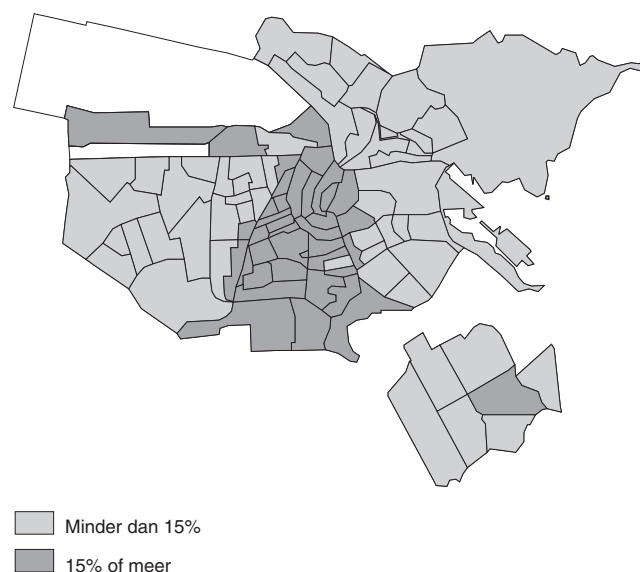
Ook Amsterdam lijdt een verlies aan jaarinkomens door verhuisstromen. In Amsterdam bedraagt het verlies 148 miljoen euro. Ook dit verlies wordt veroorzaakt door de omvangrijke trek uit de stad van de autochtone bevolking. Per saldo levert dit een negatief inkomenssaldo van 442 miljoen euro op aan jaarinkomens. In Amsterdam wordt dit negatieve saldo echter veel meer dan in Rotterdam gecompenseerd door de inkomens van westers allochtone verhuisstromen. Waar het saldo aan jaarinkomens dat westerse allochtonen met zich meebrachten in de periode 1999 tot en met september 2003 in Rotterdam slechts 29 miljoen euro bedroeg, was het in Amsterdam maar liefst 278 miljoen euro. Eenzelfde beeld is te zien bij Den Haag, waar de westerse allochtonen per saldo een bedrag van 167 miljoen euro met zich meebrachten. Het is niet uit te sluiten dat de verschillen voortkomen uit de aantrekkingskracht op een ander type arbeidsmigrant. Volgens een studie van Burgers en Musterd (2002) raakt Rotterdam, in vergelijking met Amsterdam, achterop wat betreft de groei van de zakelijke dienstverlening. Amsterdam beschikt volgens hen over een gevarieerde economische structuur, terwijl Rotterdam zich nog vooral richt op haar haven. Het is de vraag of wat goed is voor de haven, ook goed is voor de stad. Door deze visie is een ander profiel waarneembaar van mensen die naar Rotterdam trekken. De zogenaamde professionals trekken naar Amsterdam. Dit is

terug te zien in het grote aantal buitenlandse hoofdkantoren dat in Amsterdam is gevestigd. Zo is het internationale bankwezen vooral terug te vinden in Amsterdam, met hoofdkantoren van ING en ABN-Amro aan de Zuidas. Den Haag is bij uitstek de Nederlandse diplomatenstad. Zij huisvest ten minste zeventig internationale organisaties, meer dan tachtig ambassades en consulaten, tien internationale scholen en tal van hoofdvestigingen van grote multinationals. De internationale gemeenschap is volgens officiële schattingen ten minste 26 duizend mensen groot (Stokmans, 2005). Het gemeentebestuur hecht veel waarde aan deze internationale inbreng en ziet zich graag als de juridische hoofdstad van de wereld.

Het verschil in sociaal-economische stromen tussen Amsterdam en Den Haag enerzijds en Rotterdam anderzijds wordt ook duidelijk als het demografisch migratiesaldo opnieuw in ogenschouw wordt genomen. Hoewel Rotterdam in genoemde periode een vestigingsoverschot had van 2 duizend personen en Amsterdam een demografisch vertrekoverschot van ruim 6 duizend personen, staat Amsterdam er qua inkomenssaldo beter voor. De indruk die uit deze analyse naar voren komt, is dat dit voor een belangrijk deel te maken heeft met het feit dat het migratiesaldo van westerlingen in Amsterdam bijna twee keer zo groot is als in Rotterdam. Ook Den Haag scoort in dit opzicht gunstig. Rotterdam lijdt, zelfs met een positief demografisch vestigingsoverschot, het grootste verlies aan jaarinkomens vanwege de verhuispatronen. Het gewicht van de westerse migratie naar de grote steden mag duidelijk zijn, maar heeft ook verdergaande consequenties. Een sterke gerichtheid op internationalisering van een stad kan bijvoorbeeld het winkelaanbod beïnvloeden, kan afgeleide werkgelegenheid in de dienstverlening creëren en blijft niet ongemerkt op de woningmarkt.

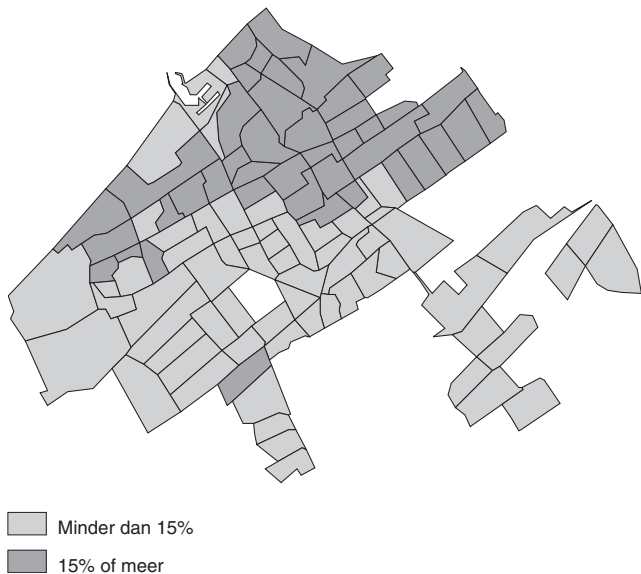
Dit is onder meer te zien aan de vestigingspatronen van westerse allochtonen in Amsterdam en Den Haag (*grafieken 11 en 12*). In Den Haag wonen in bijna twee derde van alle buurten minimaal 10 procent westerse allochtonen. Daarbij is sprake van een concentratie in duurdere buurten. In Den Haag zijn er concentraties ten noorden van het

11. Spreiding westerse allochtonen in Amsterdam, 1-1-2004

centrum, in de statige woonbuurten als Statenkwartier, Duinoord en Archipel, de nieuwere Vogelbuurt nabij het duingebied en Scheveningen-Bad. In Amsterdam wonen westerse allochtonen relatief vaak in het historische centrum en in het zuiden van de stad, waar de woningwaarde ook het hoogst is (Raets, 2005)

12. Spreiding westerse allochtonen in Den Haag, 1-1-2004

7. Samenvatting

- De toestroom naar de vier grote steden Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht bestaat voornamelijk uit personen in de leeftijd van 18 tot en met 29 jaar. Er is dus sprake van een ‘vertwintiging’ van de grote steden. Per saldo gaat het hierbij om zowel allochtone als autochtone twintigers.
- Autochtone 30-plussers en kinderen jonger dan 18 jaar laten per saldo een vertrek zien.
- De grote steden hebben voor niet-westerse allochtonen op alle leeftijden een vestigingsfunctie. Dit betekent dat er sprake is van een ‘verkleuring’ van de grote steden. Deze ‘verkleuring’ wordt nog versterkt doordat per saldo meer autochtonen de stad verlaten dan er zich vestigen.
- Behalve Den Haag lijden de grote steden door verhuistromen per saldo een inkomensverlies.

- Het positieve migratiesaldo van allochtonen compenseert het inkomensverlies door de uitstroom van autochtonen niet, hoewel dit in demografisch opzicht nog wel het geval blijkt te zijn.
- Westerse allochtonen die zich in een van de vier grote steden vestigen, hebben per hoofd aanzienlijk hogere jaarinkomens dan niet-westerse allochtone toestromers.
- Een voortgaande bevolkingswisseling, waarin autochtonen grotendeels worden opgevolgd door niet-westerse allochtonen, legt een druk op de inkomensontwikkeling van de stedelijke bevolking.

Literatuur

Bontje, M. en J. Latten, 2005, Selectieve migratie in grote steden. *Rooilijn: tijdschrift voor wetenschap en beleid in de ruimtelijke ordening* 38(1), blz. 17–22.

Burgers, J. en S. Musterd, 2002, Understanding urban inequality: A model based on existing theories and an empirical illustration. *International Journal of Urban and Regional Research* 26(2), blz. 403–413.

Cortie, C., 2003, The metropolitan population; origin and mobility. In: Musterd, S. en W. Salet (eds.), *Amsterdam Human Capital*, blz. 199–216. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Latten, J., M. Bontje en H. Nicolaas, 2004, Bevolkingsdynamiek in de vier grote steden. *Bevolkingstrends* 52(2), blz. 59–68.

Raets, B., 2005, Wonen aan de rand. CBS webmagazine, 12 september 2005, www.cbs.nl.

Sprangers, A., A. Zorlu, J. Hartog en H. Nicolaas, 2004, Immigranten op de arbeidsmarkt. *Sociaal-economische trends*, 2^e kwartaal 2004, blz. 27–37. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg/Heerlen.

Stokmans, D., 2005, Nederland is duur, moeilijk en ongestuurd. *NRC Handelsblad*, 25 september 2005.

Vries, A. de, 2005b, Segregatie en menging: Inkomensdynamiek in buurt en stad. *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening* 86(4), blz. 66–69.

Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie

Arno Sprangers en Han Nicolaas

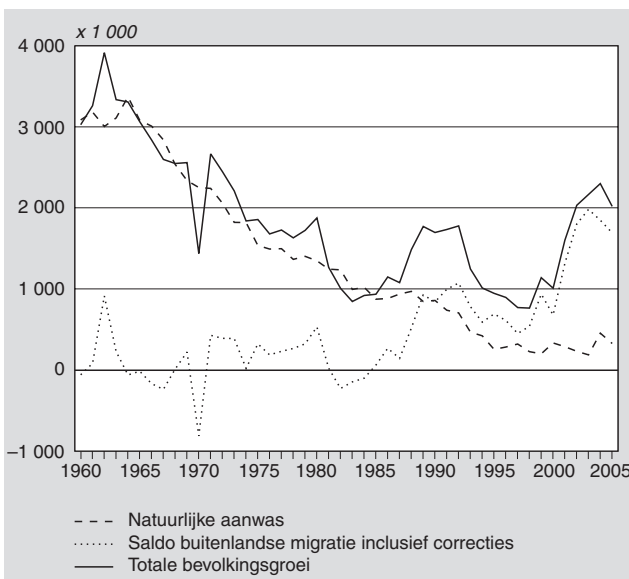
Op 1 januari 2006 woonden er ongeveer 462 miljoen mensen in de Europese Unie. Dit aantal zal naar verwachting de komende jaren verder toenemen. De bevolkingsgroei in de Europese Unie komt vooral door buitenlandse migratie. Het migratiesaldo voor de totale Europese Unie bedroeg in 2005 naar schatting 1,69 miljoen mensen. De groei door natuurlijke aanwas was in dat jaar 327 duizend. De totale bevolkingsgroei over 2005 komt daarmee uit op ongeveer 2,02 miljoen. Nederland vertoont een heel ander beeld. In Nederland is het migratiesaldo spectaculair gedaald. Naar verwachting zal het inwonertal van de Europese Unie ook op de langere termijn blijven toenemen, tot naar schatting 470 miljoen in 2025. Deze stijging zal hoofdzakelijk het gevolg zijn van buitenlandse migratie, aangezien vanaf 2010 in de Europese Unie naar verwachting meer mensen zullen overlijden dan er geboren zullen worden. Voor de jaren na 2025 wordt een daling van de bevolkingsomvang van de EU verwacht.

Ontwikkelingen tot op heden

Volgens Eurostat, het statistisch bureau van de Europese Unie (EU), telde de EU op 1 januari 2006 462 miljoen inwoners. Dit zijn er meer dan er in de Verenigde Staten en Rusland tezamen wonen (438 miljoen). De landen met de grootste bevolkingsomvang in de wereld zijn China (1,3 miljard) en India (ruim 1,0 miljard). Deze twee landen zijn samen goed voor ongeveer 38 procent van de wereldbevolking.

De bevolking van de EU groeit in de eerste plaats door buitenlandse migratie (grafiek 1). In 2005 kwamen per saldo 1,69 miljoen mensen naar de landen van de Unie. De na-

1. Bevolkingsgroei in de Europese Unie, 1960–2005

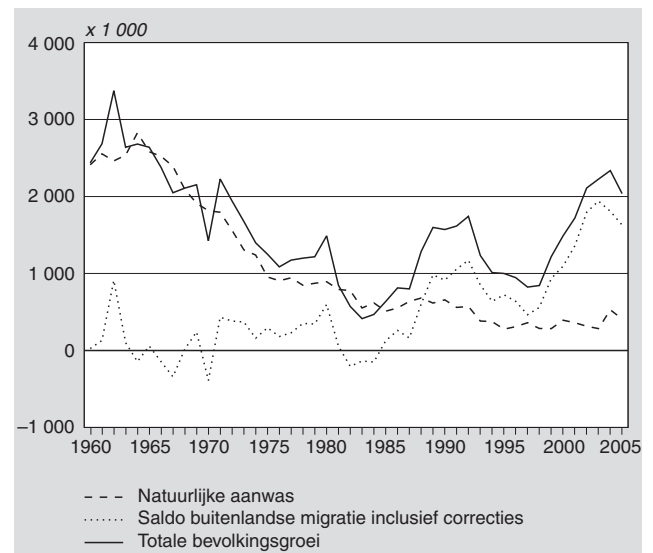
Bron: Eurostat.

tuurlijke aanwas (het aantal geborenen min het aantal overledenen) was in dat jaar met 327 duizend duidelijk lager dan de netto migratie (Eurostat, 2006).

Oorspronkelijke 15 lidstaten: groei door migratie

De bevolkingsontwikkeling in de 15 lidstaten die tot 1 mei 2004 de Europese Unie vormden (EU-15), ziet er heel anders uit dan die in de nieuwe lidstaten. Sinds het eind van de jaren tachtig groeit de bevolking in de EU-15 vooral door buitenlandse migratie (grafiek 2). In het begin van de jaren negentig nam het migratiesaldo, mede onder invloed van de toestroom van vluchtelingen uit onder meer de voormalige Sovjet- Unie en het voormalige Joegoslavië, sterk toe. Ook rond de eeuwwisseling steeg het migratiesaldo in de EU-15 sterk. Dit hing samen met de hoogconjunctuur in deze periode. Na het inzakken van de conjunctuur (na 2001) hield de stijging echter nog aan. Dit hing voor een deel samen met correcties op bevolkingsaantallen. Deze correcties waren het gevolg van zogenaamde regularisaties in Zuid-Europese landen. Daarbij kregen voormalige illegalen een verblijfsvergunning en werden ze op dat moment als immigrant geteld, ook al verbleven ze vaak al langer in het betreffende land.

2. Bevolkingsgroei in de 15 lidstaten die tot 1 mei 2004 de Europese Unie vormden (EU-15), 1960–2005

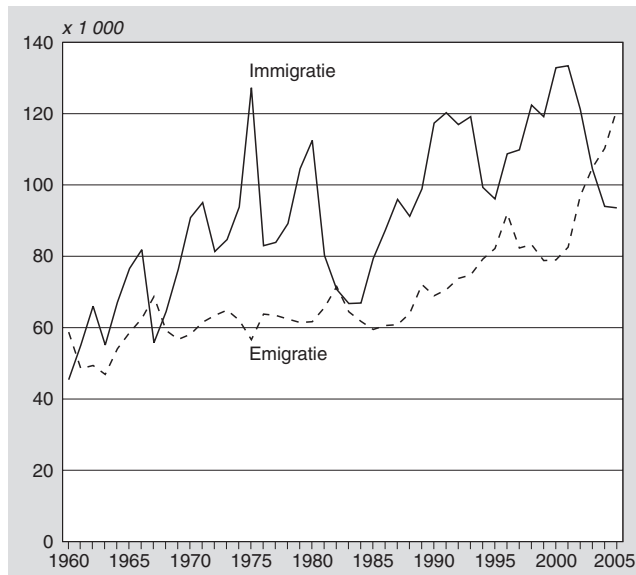
Bron: Eurostat.

Nederland: nu meer emigranten dan immigranten

De recente ontwikkelingen in Nederland wijken sterk af van die in meeste andere EU-15 lidstaten. In de jaren 2000 en 2001 kwamen ruim 130 duizend immigranten naar Nederland. In 2002 was dit aantal gedaald tot 120 duizend. Deze

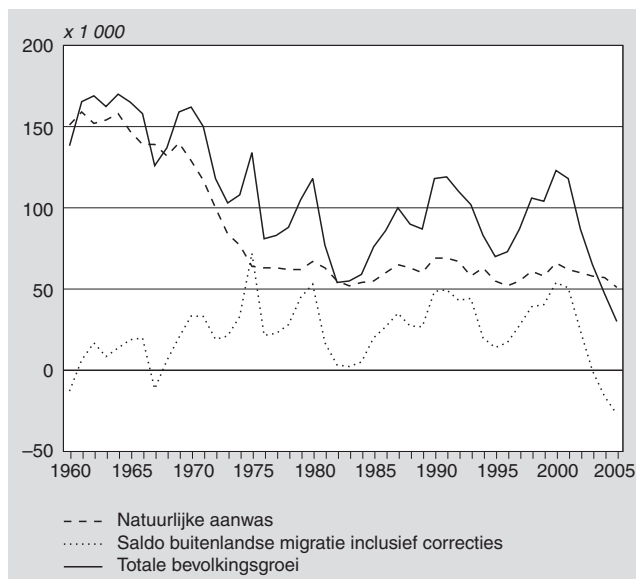
daling heeft zich sindsdien doorgezet (*grafiek 3*). In 2005 vestigden zich naar schatting 94 duizend immigranten in ons land, het laagste aantal sinds 1988. Aangezien de emigratie in deze jaren juist een sterk stijgende trend vertoonde, is het *migratiesaldo* spectaculair gedaald. Het *positieve* migratiesaldo dat in de jaren 2000 en 2001 nog ruim 50 duizend bedroeg, is sinds 2003 omgeslagen in een *negatief* saldo van 27 duizend in 2005 (zie ook de rubriek *Actuele bevolkingstrends*).

3. Immigratie en emigratie in Nederland, 1960–2005

Vanwege dit negatieve migratiesaldo en een dalend aantal geboorten is ook de bevolkingsgroei in Nederland sterk gedaald. In 2005 groeide de bevolking van Nederland met 30 duizend personen, het laagste aantal sinds 1900 (*grafiek 4*).

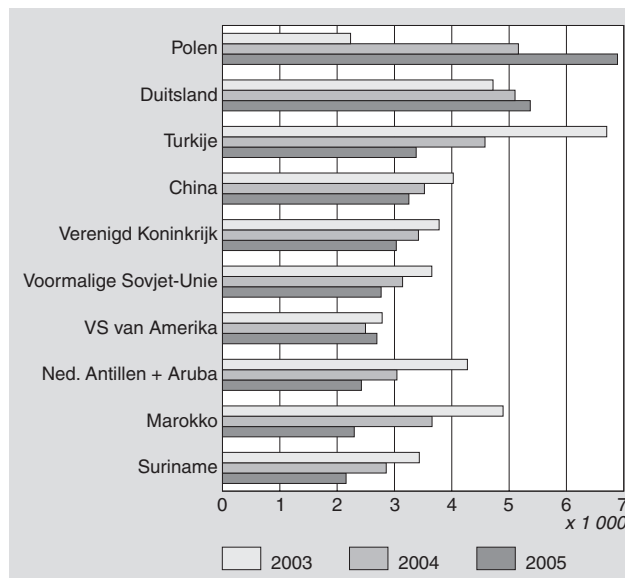
4. Bevolkingsgroei in Nederland, 1960–2005

Herkomstlanden van immigranten

De laatste jaren heeft een forse verschuiving plaatsgevonden in de herkomstlanden van immigranten die naar Nederland komen. Vooral de immigratie uit de traditionele herkomstlanden (Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen en Aruba) is sterk gedaald. Kwamen er, bijvoorbeeld, in 2003 nog bijna 7 duizend Turken en 5 duizend Marokkanen naar Nederland, in 2005 was hun aantal gehalveerd tot respectievelijk ruim 3 duizend en ruim 2 duizend (*grafiek 5*). De aanscherping van de regels voor gezinsvorming (het belangrijkste motief voor Turken en Marokkanen om naar Nederland te komen) kan hier een rol van betekenis hebben gespeeld. Het aantal Poolse immigranten is in deze periode, mede door de toetreding van Polen tot de Europese Unie op 1 mei 2004, juist fors toegenomen, tot 7 duizend in 2005. Daarmee vormden de Polen, na de terugkerende Nederlanders, in dat jaar de grootste groep immigranten.

5. Immigratie in Nederland naar geboorteland, 2003–2005

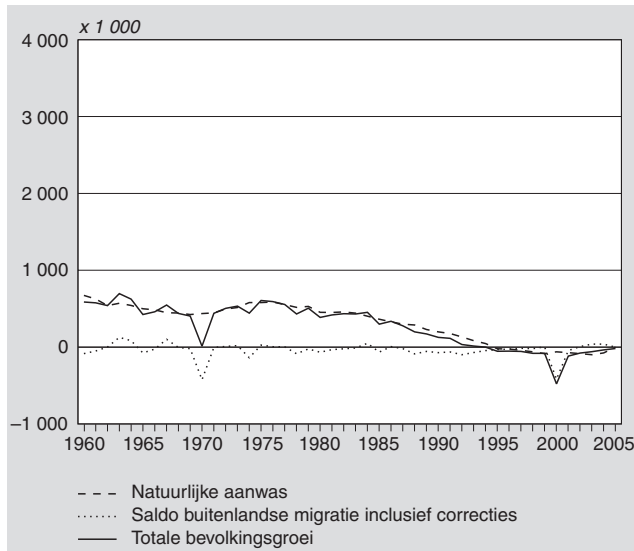

Nieuwe lidstaten: dalende bevolkingsaantallen

In de bevolkingsontwikkeling in de tien nieuwe lidstaten speelt migratie een veel minder prominente rol dan in de oorspronkelijke lidstaten. In deze nieuwe lidstaten (en dan vooral in de Oost-Europese lidstaten) worden veranderingen in bevolkingsomvang vooral door geboorte en sterfte bepaald (*grafiek 6*).

De levensverwachting in veel Oost-Europese landen vertoont een somber beeld. In de Baltische staten hebben mannen gemiddeld een levensverwachting van ongeveer 66 jaar. Dit is een verschil van meer dan tien jaar met de vrouwen, die in deze landen een levensverwachting hebben van ongeveer 77 jaar. In de Europese Unie als geheel worden mannen gemiddeld 75,1 jaar oud en vrouwen 81,2 jaar. De levensverwachting van Nederlandse vrouwen ligt met 81,4 jaar iets boven het Europees gemiddelde. De Nederlandse mannen hebben met 76,9 jaar een levensverwachting die bijna twee jaar boven het Europees gemiddelde ligt.

6. Bevolkingsgroei van de 10 nieuwe lidstaten van de Europese Unie, 1960–2005

Bron: Eurostat.

Door de hoge sterftecijfers en de lage geboortecijfers is de natuurlijke aanwas in veel nieuwe lidstaten na 1995 negatief. Doordat het vertrekoverschot rond de nul schommelt, neemt de bevolking in de nieuwe lidstaten per saldo af.

Toekomstverwachtingen

Volgens Eurostat zal de bevolking van de Unie ook op langere termijn blijven toenemen, tot een niveau van naar schatting 470 miljoen in 2025 (Eurostat, 2005). Deze groei wordt vrijwel volledig veroorzaakt door de buitenlandse migratie: per saldo komen er tot 2025 door internationale migratie ongeveer 15 miljoen mensen bij. Vanaf 2010 zullen er meer mensen overlijden dan er geboren zullen worden. Het aantal overledenen ligt tot 2025 ongeveer 5 miljoen hoger dan het aantal geboren.

Eurostat verwacht verder dat na 2025 de bevolking in de Europese Unie gaat afnemen, tot 450 miljoen in 2050. Dit

is iets minder dan het huidige inwonertal van de EU van 462 miljoen. Enkele Oost-Europese lidstaten, zoals Polen en Hongarije, hebben nu al te maken met een afnemende bevolking. Voor Nederland verwacht het CBS dat de bevolking zal blijven stijgen tot bijna 17,1 miljoen in 2035. Deze stijging komt voor ongeveer twee derde voor rekening van de natuurlijke aanwas. Na 2035 treedt een daling op tot 16,9 miljoen in 2050.

Eurostat gaat er dus vanuit dat de totale bevolkingssomvang in 2050 maar weinig verschilt van die op dit moment. Voor de *bevolkingssamenstelling* geldt dit echter niet. Op 1 januari 2004 was 67,2 procent van de inwoners van de Europese Unie tussen de 15 en 65 jaar (de zogenoemde potentiële beroepsbevolking). De verwachting is dat het aandeel van de potentiële beroepsbevolking zal dalen tot 63,0 procent in 2025 en zelfs tot 56,7 procent in 2050. Mogelijk kan deze ontwikkeling leiden tot krapte op de arbeidsmarkt van de landen van de EU. Dit is mede afhankelijk van de ontwikkelingen in arbeidsdeelname van groepen met een op dit moment lage arbeidsparticipatie (zoals ouderen, vrouwen, arbeidsongeschikten en allochtonen) en ontwikkelingen in de arbeidsproductiviteit. Het is mogelijk dat een eventuele krapte op de arbeidsmarkt zal leiden tot een stijging van de (tijdelijke) arbeidsmigratie. De Europese Commissie heeft vorig jaar een Groenboek gepubliceerd waarin voorstellen worden gedaan voor een toekomstig Europees beleid rond arbeidsmigratie (Commission of the European Communities, 2005).

Literatuur

Commission of the European Communities, 2005, On an EU approach to managing economic migration. Commission of the European Communities, Brussel.

Eurostat, 2005, EU25 population rises until 2025, then falls. News release. Eurostat, Luxemburg.

Eurostat, 2006, First Demographic Estimates. Statistics in Focus 1/2006. Eurostat, Luxemburg.

Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland

Mathieu Vliegen en Niek van Leeuwen

Kleine en grote bevolkingskernen zijn ongelijkmatig over het Nederlandse grondgebied verspreid. Landelijke kernen treft men meer aan in de perifeer gelegen provincies, stedelijke centra meer in de centraal gelegen provincies. Van de perifeer gelegen provincies is Friesland bij uitstek de provincie met veel kleine landelijke kernen. Vier op de vijf bevolkingskernen in deze provincie hebben een inwonertal dat de 2 duizend niet overschrijdt. Bijna een kwart van de Friese bevolking in bevolkingskernen woont in een dergelijke kern. Ook in de provincies Groningen en Zeeland komen deze kleinere kernen veelvuldig voor. In de provincie Utrecht en Zuid-Holland, daarentegen, vormen de nederzettingen met minder dan 2 duizend inwoners een minderheid. Zuid-Holland is ook de provincie waarin de meeste bevolkingscentra met 100 duizend of meer inwoners voorkomen (vijf), vóór Noord-Brabant (vier) en Noord-Holland en Gelderland (elk drie). In Zuid-Holland wonen ruim drie op de vijf inwoners in een dergelijke bevolkingskern.

1. Inleiding

In een eerder artikel in *Bevolkingstrends* is aandacht besteed aan het begrip 'bevolkingskern' en aan de afbakening ervan. In dat artikel kwam ook de spreiding aan de orde van die bevolkingskernen over diverse typen kernen, variërend van kleine bevolkingskernen met minder dan vijfhonderd inwoners tot grotere agglomeraties met meer dan een half miljoen inwoners (Vliegen en Van Leeuwen, 2005). Een bevolkingskern werd omschreven als een morfologisch aaneengesloten bebouwd gebied met een duidelijk herkenbaar stratenpatroon, waarin zich minimaal 25 woningen bevinden. Het herkenbare stratenpatroon zorgt ervoor dat gehuchten of dorpen in de vorm van een lintbebouwing langs wegen, kanalen en rivieren of soortgelijke nederzettingvormen in het landelijke gebied als bevolkingskern worden uitgesloten. Voor de afbakening zijn diverse bestanden gebruikt, zoals het Bestand Bodemgebruik 2000 van het CBS, de digitale topografische kaart schaal 1:10000 (Top10Vector) van de Topografische Dienst Kadaster, het Nationaal Wegenbestand 2001 van de Adviesdienst Verkeer en Vervoer en het Woningenregister 2001 van het CBS (Vliegen et al., 2006).

In dit artikel staat de ruimtelijke verspreiding van de bevolkingskernen en hun inwoners over de provincies centraal¹ (CBS, 2006). Een landelijk beeld van deze verspreiding was tot dusver alleen beschikbaar op grond van de naoorlogse traditionele volkstellingen (CBS, 1950, 1964 en 1981). Een vergelijking van de resultaten van de ruimtelijke verspreiding van de bevolkingsconcentraties anno 2001 met die uit de naoorlogse traditionele volkstellingen is om een aantal redenen helaas niet mogelijk. In de eerste plaats zijn de daar gebruikte definities van plaatsen (en agglomeraties) ruimer dan de hier gebruikte omschrijving van het begrip bevolkingskern. In de betreffende definities is al-

leen sprake van een aangesloten bebouwing, zonder de beperkingen die voorkomen in de omschrijving van het begrip bevolkingskern. In de tweede plaats verschilt de praktische afbakening van plaatsen en bevolkingskernen. In de traditionele volkstellingen vormt de basiseenheid van de afbakening de op de topografische kaart ingetekende buurt met een aaneengesloten bebouwing. In de afbakening van de bevolkingskernen staat het bebouwde terrein uit de CBS bodemgebruikkaart daarentegen centraal, met het accent op het woongebied binnen dat bebouwde terrein (Vliegen et al., 2006).

In het vervolg van dit artikel wordt in navolging van de scheidslijn tussen dorp en stad (Atzema et al., 1990; Ostendorf et al., 1988) een onderscheid aangehouden tussen bevolkingskernen met minder dan 10 duizend inwoners en kernen met 10 duizend of meer inwoners. Eerstgenoemde bevolkingskernen worden hier verder aangeduid als landelijke kernen en de laatstgenoemde als stedelijke centra. Afhankelijk van het inwonertal worden de landelijke kernen en de stedelijke centra nog onderscheiden in zeer kleine, kleine, middelgrote en grote landelijke kernen of stedelijke centra. Zeer kleine, kleine, middelgrote en grote landelijke kernen zijn achtereenvolgens kernen met minder dan 500 inwoners, 500 tot 2 duizend inwoners, 2 duizend tot 5 duizend inwoners en 5 duizend tot 10 duizend inwoners. Zeer kleine, kleine, middelgrote en grote stedelijke centra zijn achtereenvolgens centra met 10 duizend tot 20 duizend, 20 duizend tot 50 duizend, 50 duizend tot 100 duizend en 100 duizend of meer inwoners.

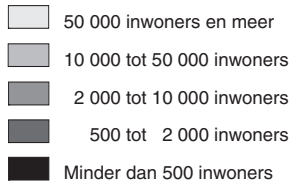
2. Bevolkingskernen

De afbeelding met de ligging van de diverse typen bevolkingskernen laat een duidelijk verschil zien in hun ruimtelijk verspreidingspatroon (*kaart*). De zeer kleine en kleine landelijke kernen (met respectievelijk minder dan 500 en 500 tot 2 duizend inwoners) komen vooral veel voor in het noorden en zuidwesten van het land. Maar ook elders zijn zij zeker niet afwezig, zoals op de Zuid-Hollandse eilanden, in het Gelderse riviereengebied, in de Kop van Noord-Holland en in Zuid-Limburg. De middelgrote en grote stedelijke centra (met respectievelijk 50 duizend tot 100 duizend en 100 duizend of meer inwoners) liggen vooral in de Noord- en Zuidvleugel van de Randstad, op een denkbeeldige lijn vanaf Bergen op Zoom via Nijmegen en Arnhem naar Zwolle; in het zuidoosten van Noord-Brabant, in Twente en in Zuid-Limburg.

Het aandeel *landelijke kernen* in het totaal van de bevolkingskernen varieert van 96 procent in Zeeland en Friesland tot 70 procent in Flevoland. Daartussen kunnen nog drie andere groepen provincies worden onderscheiden: Groningen, Drenthe en Limburg (93 à 94 procent landelijke kernen), Overijssel, Gelderland, Noord-Holland en Noord-

Bevolkingskernen, 2001

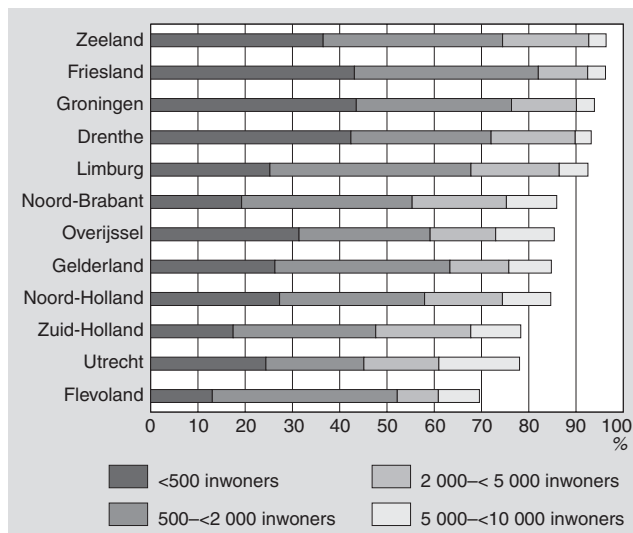

Brabant (85 à 86 procent) en Zuid-Holland en Utrecht (78 procent; *grafiek 1*). Op een hoger schaalniveau is overigens in dit opzicht een tweedeling te constateren tussen de perifeer en de centraal gelegen provincies. In de perifeer gelegen provincies (drie noordelijke provincies, Zeeland en Limburg) komen de landelijke kernen namelijk meer voor dan in de centraal gelegen provincies.

De aandelen van de verschillende typen landelijke kernen tussen de groepen van provincies lopen nogal uiteen. Zo heeft Friesland relatief meer zeer kleine kernen (minder dan 500 inwoners) en minder middelgrote kernen (2 duizend tot 5 duizend inwoners) dan Zeeland. Binnen de

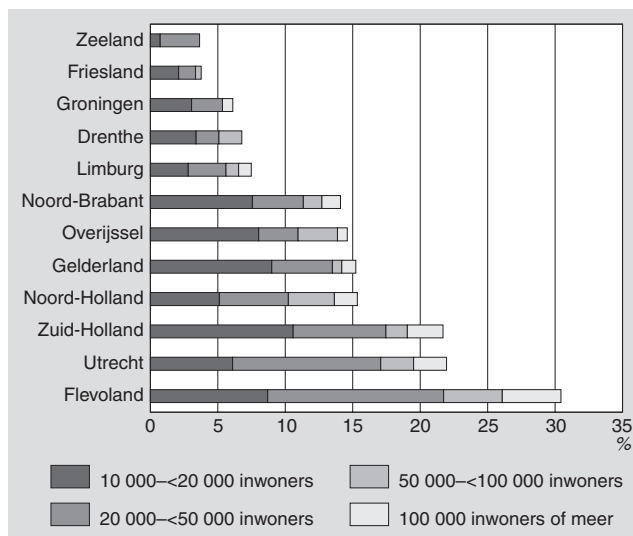
tweede groep provincies onderscheidt zich met name Limburg van Groningen en Drenthe met een veel geringer aandeel zeer kleine kernen en veel groter aandeel kleine kernen (500 tot 2 duizend inwoners). Binnen de derde groep provincies valt vooral Noord-Brabant op door het geringere aandeel zeer kleine kernen dan in Overijssel, Gelderland en Noord-Holland. Binnen de laatste groep provincies heeft Utrecht relatief meer zeer kleine en grote kernen, en Zuid-Holland meer kleine en middelgrote kernen. In Flevoland, ten slotte, domineren meer de kleine kernen.

1. Aandeel van de bevolkingskernen met minder dan 10000 inwoners in het totaal aantal bevolkingskernen, naar kerngrootte en provincie, 2001

Ook de aandelen van de verschillende typen stedelijke centra verschillen tussen de (groepen van) provincies (grafiek 2). Zo heeft Friesland in de eerste groep provincies iets meer zeer kleine centra (10 duizend tot 20 duizend inwoners) dan Zeeland. Zeeland heeft daarentegen iets meer kleine centra (20 duizend tot 50 duizend inwoners). Ook is Friesland in het bezit van een middelgroot stedelijke centrum en Zeeland niet. In beide provincies ontbreekt een groot stedelijk centrum.

2. Aandeel van de bevolkingskernen met 10000 of meer inwoners in het totaal aantal bevolkingskernen, naar kerngrootte en provincie, 2001

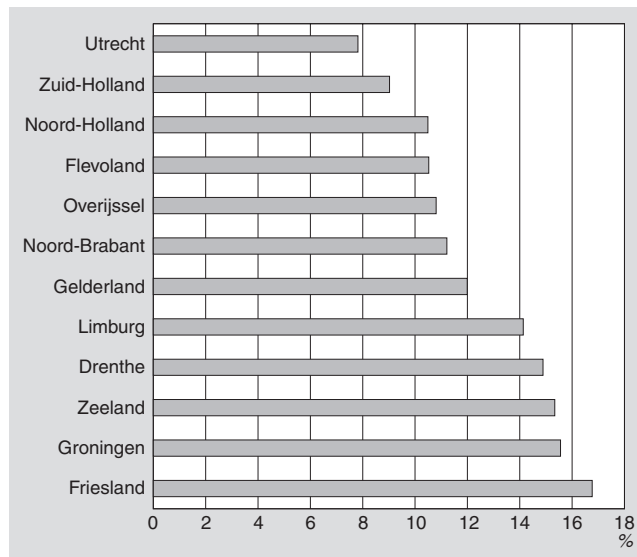
Binnen de tweede groep provincies (Groningen, Drenthe en Limburg) bestaan nauwelijks verschillen ten aanzien van de aandelen zeer kleine en kleine stedelijke centra. Die verschillen bestaan wel ten aanzien van de middelgrote en grote centra. In Drenthe is het aandeel middelgrote centra (50 duizend tot 100 duizend inwoners) groter dan in Limburg en in Limburg weer groter dan in Groningen, waar een dergelijk centrum ontbreekt. Groningen en Limburg

houden zich in evenwicht wat betreft het aandeel grote stedelijke centra (100 duizend of meer inwoners), terwijl in Drenthe een dergelijk centrum ontbreekt.

In de derde groep provincies (Overijssel, Gelderland, Noord-Holland en Noord-Brabant) valt vooral het geringere aandeel zeer kleine stedelijke centra in Noord-Holland op. In de vierde groep provincies (Utrecht en Zuid-Holland) is het aandeel zeer kleine stedelijke centra in Zuid-Holland groter dan het overeenkomstige aandeel in Utrecht. Daarentegen is het aandeel kleine stedelijke centra in Utrecht groter dan in Zuid-Holland. In Flevoland, ten slotte, domineren vooral de kleine stedelijke centra.

Naar aanleiding van de geconstateerde provinciale verschillen in de ruimtelijke verspreiding van de diverse typen bevolkingskernen, kan de vraag worden gesteld in welke provincie de onderscheiden kleine en grote typen het meest gelijkmatig voorkomen. Voor de beantwoording van deze vraag kan gebruik worden gemaakt van de standaarddeviatie van de procentuele verdeling van alle onderscheiden typen landelijke kernen en stedelijke centra per provincie. Utrecht en Zuid-Holland komen dan naar voren als de provincies waarin de diverse typen landelijke kernen en stedelijke centra het meest gelijkmatig voorkomen (grafiek 3). Het meest ongelijkmatige patroon vertonen de vijf perifeer gelegen provincies: Groningen, Friesland, Drenthe, Zeeland en Limburg. De verschillende typen landelijke kernen en stedelijke centra komen het meest ongelijkmatig voor in Friesland.

3. Standaarddeviatie van de procentuele verdeling van acht typen bevolkingskernen naar provincie, 2001

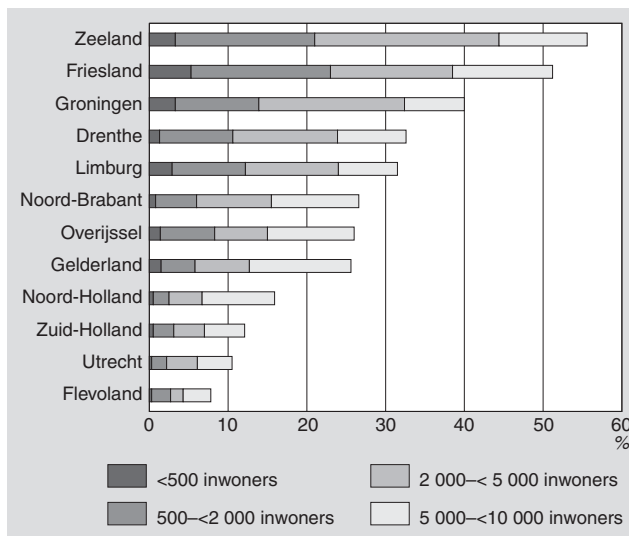
3. Inwoners

De verschillen tussen de provincies in de ruimtelijke verspreiding van de inwoners over de diverse typen bevolkingskernen zijn soms aanzienlijk. Voor een deel zijn deze verschillen een gevolg van de ongelijkmatige verspreiding van de diverse typen landelijke kernen en stedelijke centra tussen de afzonderlijke provincies. Voor een ander deel hangen zij samen met interprovinciale verschillen in de ge-

middelste omvang van die typen kernen en centra (zie paragraaf 4). De provinciale verspreiding van de inwoners over bevolkingskernen heeft alleen betrekking op de inwoners die in de bevolkingskernen van een provincie wonen. Deze verspreiding geeft dus geen compleet beeld van de ruimtelijke verspreiding van alle inwoners in een bepaalde provincie.

Het aantal inwoners dat in een *landelijke kern* woont, varieert aanzienlijk tussen de provincies: van 56 procent in Zeeland tot 8 procent in Flevoland. In dit opzicht zijn deels dezelfde groepen provincies te onderscheiden als in de voorafgaande paragraaf. In de eerste groep provincies – Friesland en Zeeland – woont meer dan de helft van de inwoners in een landelijke kern. Vervolgens komt Drenthe, waarin twee op de vijf personen in een dergelijke kern wonen. Dan volgen Limburg en Groningen, met een derde van de inwoners. Tot de vierde groep behoren Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel, met iets meer dan een kwart. Vervolgens komt Utrecht, met ongeveer een zevende, gevolgd door Noord- en Zuid-Holland met circa een negende deel van de inwoners in een landelijke kern. In Flevoland, ten slotte, woont minder dan één op de tien inwoners in een dergelijke kern (*grafiek 4*).

4. Aandeel inwoners in bevolkingskernen met minder dan 10 000 inwoners in het totaal aantal inwoners in bevolkingskernen, naar kerngrootte en provincie, 2001

In Zeeland en Friesland is het aandeel inwoners in de kleine en middelgrote landelijke kernen het grootst. Wel telt Zeeland naar verhouding veel meer inwoners in de middelgrote kernen. Dat is ook het geval in Groningen en Limburg. In Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Utrecht overweegt het aandeel inwoners in de grote kernen. Het aandeel inwoners in de grote kernen overweegt ook in de twee andere Randstadprovincies en in Flevoland, zij het in mindere mate.

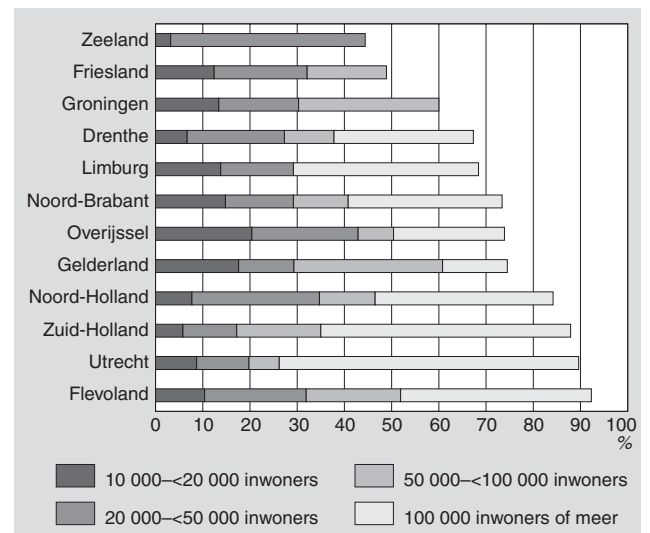
Vanwege de complementariteit van de inwoneraantallen in de landelijke kernen en de stedelijke centra is het aandeel inwoners dat in *stedelijke centra* woont het grootst in Flevoland (ruim negen op de tien inwoners) en het kleinst in Zeeland en Friesland (minder dan de helft). De verschillen

tussen de diverse typen stedelijke centra zijn echter veel groter dan in het geval van de landelijke kernen (*grafiek 5*).

In Zeeland wonen de inwoners van stedelijke centra bijna allemaal in een klein stedelijk centrum. Slechts een klein deel woont nog in een zeer klein stedelijk centrum. In Friesland wonen daarentegen meer inwoners in zeer kleine en middelgrote stedelijke centra. In de groep Groningen en Limburg woont twee derde in een stedelijk centrum, waarvan het grootste aandeel in een groot stedelijk centrum. In Limburg woont nog tien procent in een middelgroot centrum, dat in Groningen ontbreekt.

Ook in de groep provincies met Overijssel, Gelderland en Noord-Brabant, waar driekwart van de inwoners in een stedelijk centrum woont, zijn de onderlinge verschillen groot wat betreft verspreiding van de inwoners over de diverse typen stedelijke centra. Zo telt Gelderland, in vergelijking met Overijssel en Noord-Brabant, meer inwoners in een zeer klein en klein stedelijk centrum. In Overijssel wonen de meeste inwoners in een middelgroot stedelijk centrum (bijna een derde) en in Noord-Brabant in een groot stedelijk centrum (een derde).

5. Aandeel inwoners in bevolkingskernen met 10 000 of meer inwoners in het totaal aantal inwoners in bevolkingskernen, naar kerngrootte en provincie, 2001

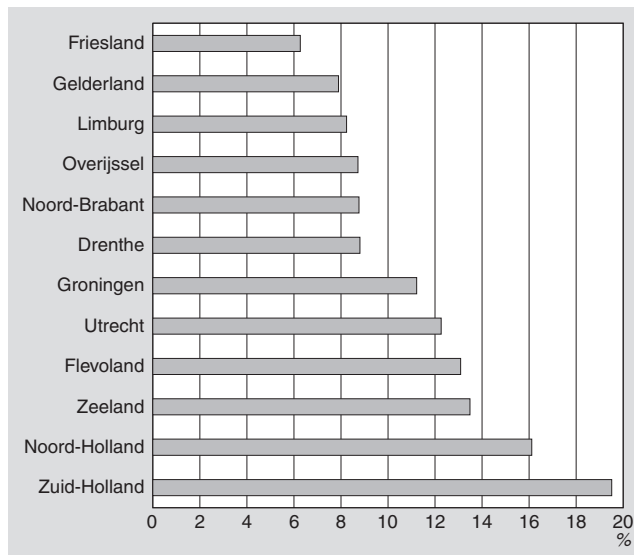

Tussen de drie Randstadprovincies en Flevoland, provincies waar meer dan vier op de vijf inwoners in een stedelijk centrum wonen, bestaan de meeste verschillen in het aandeel inwoners in een groot stedelijk centrum. In Zuid-Holland zijn het er iets meer dan drie op de vijf, in Noord-Holland iets meer dan de helft en in Utrecht en Flevoland ongeveer twee op de vijf. Verder onderscheiden Flevoland en Utrecht zich nog van de andere twee provincies door een groter aandeel inwoners in een middelgroot stedelijk centrum, en Flevoland en Utrecht van de beide Hollanden door een groter aandeel inwoners in een klein stedelijk centrum.

Ook hier kan de vraag worden gesteld naar de mate waarin de provincies verschillen met betrekking tot de (on)gelijkmatigheid in de verspreiding van de inwoners over de verschillende typen bevolkingskernen. Het antwoord op

deze vraag wijkt sterk af van het antwoord dat is gegeven op de soortgelijke vraag met betrekking tot de bevolkingskernen zelf. Friesland laat namelijk de meest gelijkmatige verspreiding van zijn inwoners zien over de hier onderscheiden typen landelijke kernen en stedelijke centra (grafiek 6). Zuid- en Noord-Holland zijn de provincies waar de verspreiding van de inwoners over de diverse typen bevolkingskernen het meest ongelijkmatig is.

6. Standaarddeviatie van de procentuele verdeling van de inwoners in acht typen bevolkingskernen naar provincie, 2001

4. Gemiddeld inwonertal

De in de vorige paragraaf aangeduide interprovinciale verschillen in het gemiddelde inwonertal van de diverse typen landelijke kernen en stedelijke centra worden groter naarmate de gemiddelde grootte per type kern of centrum toeneemt. In het geval van de landelijke kernen bedraagt het interprovinciale verschil tussen het hoogste en het laagste gemiddelde inwonertal voor de zeer kleine kernen 105 inwoners. Voor kleine kernen is dit 340 inwoners, voor de middelgrote kernen bijna 1,1 duizend inwoners en voor de grote bevolkingskernen bijna 2,3 duizend. Bij de stedelijke centra zijn de interprovinciale verschillen tussen het hoog-

ste en het laagste gemiddelde inwonertal per type centrum nog groter. Dat interprovinciale verschil bedraagt voor de zeer kleine stedelijke centra ruim 6 duizend inwoners, voor de kleine centra ruim 12,7 duizend inwoners en voor de middelgrote centra ruim 31,2 duizend inwoners. Voor de grote stedelijke centra loopt het verschil op tot bijna 300 duizend inwoners (staat).

Wat betreft de interprovinciale verschillen in het gemiddelde inwonertal per type landelijke kern, valt een aantal bijzonderheden op met betrekking tot de situatie in Flevoland, Zeeland en Utrecht. Van alle provincies treft men in Flevoland het geringste aantal personen per kleine, middelgrote en grote kern aan. Het gemiddelde inwonertal in deze kernen is daar, in vergelijking met die in de overeenkomstige kernen in de overige provincies, zelfs uitzonderlijk laag. Tegelijkertijd is echter de gemiddelde omvang van de zeer kleine kernen in Flevoland de op één na de hoogste. In Zeeland behoort de gemiddelde omvang van de zeer kleine en middelgrote kernen tot de laagste, terwijl die van de kleine en grote kernen tot de hoogste kan worden gerekend. In Utrecht doet zich een gelijksoortig verschijnsel voor, zij het dat daar de gemiddelde omvang van de zeer kleine en de grote kernen tot de laagste behoren en de kleine en middelgrote landelijke kernen tot de hoogste.

Het gemiddelde inwonertal in de middelgrote en grote landelijke kernen is het hoogst in Noord-Brabant. Opmerkelijk is ook de gemiddelde omvang van de grote landelijke kernen in Noord-Holland. Op de overeenkomstige kernen in Flevoland na, tellen deze Noord-Hollandse kernen gemiddeld het minste aantal personen. In Overijssel, ten slotte, blijken de zeer kleine landelijke kernen gemiddeld het grootst te zijn.

Wat betreft de interprovinciale verschillen in het gemiddelde inwonertal van de diverse typen stedelijke centra zijn in staat 1 slechts enkele opvallende zaken te constateren. Zo telt Groningen gemiddeld de meeste inwoners in de zeer kleine centra en – op één provincie na – gemiddeld de minste inwoners in kleine centra. In Limburg doet zich het omgekeerde voor.

Noemenswaardig zijn verder nog de interprovinciale verschillen in de gemiddelde omvang van de grote stedelijke centra. In Noord- en Zuid-Holland steekt de gemiddelde omvang van dit type centrum ver uit boven die in de overi-

Staat

Gemiddeld aantal inwoners per bevolkingskern naar kerngrootte (inwonertal), per provincie, 2001

	Landelijke kernen				Stedelijke centra			
	<500 inwoners	500–<2 000 inwoners	2 000–< 5 000 inwoners	5 000–<10 000 inwoners	10 000 - <20 000 inwoners	20 000–<50 000 inwoners	50 000–<100 000 inwoners	100 000 inwoners of meer
Groningen	245	1 028	3 098	7 156	16 322	24 413		185 953
Friesland	262	978	3 184	7 223	12 687	33 679		
Drenthe	249	1 128	3 267	7 061	12 433	31 396	55 216	
Overijssel	321	1 049	3 367	7 035	14 841	27 251	73 207	127 884
Flevoland	303	848	2 453	5 386	16 145	22 352	62 500	125 879
Gelderland	301	1 070	3 060	7 006	12 965	28 533	62 299	129 339
Utrecht	243	1 188	3 331	6 822	15 987	31 044	60 874	195 104
Noord-Holland	268	1 149	3 276	6 789	15 378	30 475	71 449	424 042
Zuid-Holland	263	1 071	3 330	7 203	14 102	27 690	69 518	412 918
Zeeland	216	1 103	3 024	7 258	10 313	33 322		
Noord-Brabant	288	1 060	3 509	7 679	14 375	28 000	61 877	174 019
Limburg	256	1 051	3 397	6 887	11 403	35 069	53 793	151 134
Nederland	267	1 062	3 280	7 117	13 969	29 367	66 329	252 409

ge provincies. Daarentegen zijn de grote stedelijke centra in het midden van het land – Overijssel, Flevoland en Gelderland – gemiddeld het minst omvangrijk.

5. Samenvatting

De diverse typen landelijke kernen en stedelijke centra zijn naar aantal, inwonertal en gemiddelde omvang ruimtelijk ongelijkmatig verspreid. De zeer kleine landelijke kernen zijn sterk oververtegenwoordigd in de drie noordelijke provincies en Zeeland. Zij tellen in deze provincies naar verhouding ook meer inwoners. De grote stedelijke centra zijn oververtegenwoordigd in Flevoland, Utrecht en Zuid-Holland. In Zuid- en Noord-Holland woont bovendien de helft of meer van de inwoners in een stedelijk centrum. In de beide Hollanden tellen deze stedelijke centra gemiddeld ook de meeste inwoners.

In Friesland, Groningen en Zeeland komen de diverse typen bevolkingskernen het minst gelijkmatig voor, en in de drie Randstadprovincies het meest gelijkmatig. In twee van de drie Randstadprovincies – Noord- en Zuid-Holland – wordt daarentegen de minst gelijkmatige verspreiding van de inwoners over de landelijke kernen en stedelijke centra aangetroffen. In Friesland, zijn de inwoners het meest gelijkmatig over alle typen bevolkingskernen verspreid.

De interprovinciale verschillen in de gemiddelde omvang van ieder type landelijke kern en stedelijk centrum laten zien dat er naast een ongelijkmatige ruimtelijke verspreiding ook een regionale verscheidenheid in deze kernen en centra bestaat. In enkele vervolgartikelen zal op sommige aspecten van deze regionale verscheidenheid nader worden ingegaan. In deze aflevering van *Bevolkingstrends* verschijnt daarvan deel 1, met betrekking tot de gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw.

Noot in de tekst

¹⁾ Een aantal bevolkingskernen – 24 in totaal – strekt zich over de grenzen van twee provincies uit. Deze kernen zijn in dit artikel toegedeeld aan de provincie waarin het grootste deel van het oppervlak van die kern is gelegen. Bij de meeste bevolkingsconcentraties ligt meer dan 90 procent van dat oppervlak in één provincie. Bij zes ker-

nen was dit percentage lager. Het betreft: Steenenkamer / De Hoven toegedeeld aan Overijssel (56 procent van het oppervlak in die provincie), Laren / Blaricum / Eemnes toegedeeld aan Noord-Holland (79 procent), Stadskanaal toegedeeld aan Groningen (85 procent), Lisse / Lisserbroek toegedeeld aan Zuid-Holland (88 procent) en Nieuw-Loosdrecht toegedeeld aan Utrecht (90 procent).

Literatuur

Atzema, O.A.L.C., J. Buursink, J.P. Groot, P.P.P. Huigen, J. Renes en C.R. Volkers, 1990, Atlas van Nederland. Deel 4. Dorpen. Staatsuitgeverij, Den Haag.

CBS, 1950, Plaatselijke indeling. Voornaamste cijfers per gemeente. 12^e Algemene Volkstelling, annex Woningtelling, 31 mei 1947. Serie B, deel 1. Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage.

CBS, 1964, Bevolking van de gemeenten en onderdelen van gemeenten. 13^e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960. Deel 2. De Haan, Zeist.

CBS, 1981, Plaatselijke indeling. Bevolking van plaatsen en aaneengebouwde plaatsen (agglomeraties). 14^e Algemene Volkstelling, annex Woningtelling, 23 februari 1971. Serie B, deel 1B. Staatsuitgeverij, Den Haag.

CBS, 2006. Bevolkingskernen, 2001. CBS website, Statline Databank. Hoofdgroep Milieu, Natuur en Ruimte, www.cbs.nl.

Ostendorf, W., J. Buursink en R. van Engelsdorp Gastelaars, 1988, Atlas van Nederland. Deel 3. Steden. Staatsuitgeverij, Den Haag.

Vliegen, M., N. van Leeuwen en F. Kerkvliet, 2006, Bevolkingskernen in Nederland opnieuw afgebakend. CBS website. Thema Ruimte, www.cbs.nl.

Vliegen, M. en N. van Leeuwen, 2005, Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 14–21.

Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties

Deel 1: Gemiddelde leeftijd en leeftijdsopbouw

Mathieu Vliegen en Niek van Leeuwen

De Nederlandse bevolkingskernen vertonen niet alleen een ongelijkmatig ruimtelijk spreidingspatroon, maar ook regionale verschillen in de samenstelling van hun bevolking naar leeftijd. Zo blijken de inwoners in driekwart van de landelijke kernen en stedelijke centra in de periferie gelegen provincies gemiddeld ouder te zijn dan de inwoners in de bevolkingskernen in de centraal gelegen provincies. In de zeer kleine en kleine landelijke kernen zijn de inwoners van Zeeland het oudst. In de middelgrote en grote landelijke kernen geldt dit voor de inwoners van Drenthe. In de zeer kleine en kleine stedelijke centra zijn de inwoners van Zeeland en Groningen het oudst, en in de middelgrote en grote stedelijke centra de inwoners van Limburg.

1. Inleiding

Aan het slot van het voorgaande artikel over de ongelijkmatige ruimtelijke spreiding van de bevolkingskernen is opgemerkt dat er ook sprake is van een regionale verscheidenheid in een aantal kenmerken van de inwoners van de verschillende landelijke kernen en stedelijke centra. In dit eerste vervolgartikel wordt aandacht besteed aan de regionale verscheidenheid in de gemiddelde leeftijd en de leeftijdsopbouw van de inwoners van de desbetreffende kernen en centra. De landelijke kernen en de stedelijke centra worden ook hier, op basis van hun inwonertal, onderverdeeld in zeer kleine, kleine, middelgrote en grote landelijke kernen en stedelijke centra. Zeer kleine, kleine, middelgrote en grote landelijke kernen zijn achtereenvolgens kernen met minder dan 500 inwoners, 500 tot 2 duizend inwoners, 2 duizend tot 5 duizend inwoners en 5 duizend tot 10 duizend inwoners. Zeer kleine, kleine, middelgrote en grote stedelijke centra zijn achtereenvolgens centra met 10 duizend tot 20 duizend, 20 duizend tot 50

duizend, 50 duizend tot 100 duizend en 100 duizend of meer inwoners.

Er bestaat nauwelijks een compleet landelijk beeld van de regionale verscheidenheid in de leeftijdssamenstelling van de inwoners van bevolkingskernen. Bij de naoorlogse traditionele volkstellingen werden alleen cijfers over het inwonertal voor de afzonderlijke plaatsen (en agglomeraties) gepubliceerd met een verwijzing naar de gemeente(n) waartoe zij behoorden (CBS, 1950, 1964 en 1981). Pas bij de laatste traditionele volkstelling van 1971 werd in het kader van een reeks monografieën ook aandacht besteed aan andere aspecten van de bevolking in deze plaatsen. Als gevolg van de gehanteerde probleemstelling in de monografie over dit onderwerp, richtte de aandacht zich echter alleen op een selectie van plaatsen tot 5 duizend inwoners waarvan de grenzen volgens de indeling van 1971 vergelijkbaar waren met die van 1947. Bovendien moesten die plaatsen behoren tot het tiende deel van het totale aantal plaatsen met de hoogste (positieve), respectievelijk de laagste (negatieve) groeipercentages (Groot, 1980).

Onderzoek naar kleine kernen dat nadien is uitgevoerd, maakte hoofdzakelijk gebruik van regionale bronnen. Soms zijn toen ook landelijke bronnen van andere organisaties gebruikt, in het bijzonder het nederzettingenbestand landelijke gebieden van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, en het kleine kernenbestand van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Tegelijkertijd werd echter een pleidooi gehouden voor frequenter samengestelde data op dit nederzettingenniveau (Atzema et al., 1989). Met de beschikbaarstelling van gegevens voor bevolkingskernen in het kader van het Europese Volkstellingprogramma 2001 is daarmee hopelijk een nieuw begin gemaakt (CBS, 2006).

Staat
Aantal bevolkingskernen naar kerngrootte per provincie, 2001

	Landelijke kernen				Stedelijke centra				Totaal
	Zeer klein	Klein	Middelgroot	Groot	Zeer klein	Klein	Middelgroot	Groot	
	<500 inwoners	500–<2 000 inwoners	2 000–< 5 000 inwoners	5 000–<10 000 inwoners	10 000–<20 000 inwoners	20 000–<50 000 inwoners	50 000–<100 000 inwoners	100 000 inwoners of meer	
Groningen	57	43	18	5	4	3		1	131
Friesland	103	93	25	9	5	3	1		239
Drenthe	50	35	21	4	4	2			118
Overijssel	43	38	19	17	11	4	4	1	137
Flevoland	3	9	2	2	2	3	1	1	23
Gelderland	76	107	36	26	26	13	2	3	289
Utrecht	20	17	13	14	5	9	2	2	82
Noord-Holland	48	54	29	18	9	9	6	3	176
Zuid-Holland	33	57	38	20	20	13	3	5	189
Zeeland	50	52	25	5	1	4			137
Noord-Brabant	56	105	58	31	22	11	4	4	291
Limburg	54	91	40	13	6	6	2	2	214
Nederland	593	701	324	164	115	80	27	22	2 026

Zoals in het voorgaande artikel is geconstateerd, zijn de diverse typen landelijke kernen en stedelijke centra ruimtelijk ongelijkmatig over de provincies verspreid. Voor een goed begrip van de regionale verscheidenheid in deze kernen en centra, wat betreft de samenstelling van hun bevolking naar leeftijd, dient deze ongelijkmatige verspreiding wel voor ogen te worden gehouden. De *staat* toont per provincie de absolute aantallen per type landelijke kern en stedelijk centrum.

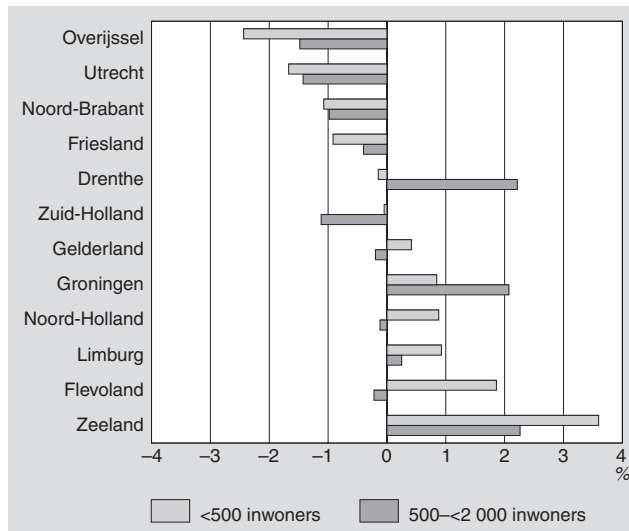
2. Regionale verscheidenheid landelijke kernen

Zeer kleine landelijke kernen

Landelijk gezien is de gemiddelde leeftijd van de inwoners in de zeer kleine landelijke kernen (minder dan 500 inwoners) 37,9 jaar. Deze gemiddelde leeftijd is berekend op basis van de verdeling van de inwoners over de leeftijdscategorieën 0–14 jaar, 15–24 jaar, 25–39 jaar, 40–54 jaar, 55–64 jaar, 65–74 jaar, 75–84 jaar en 85 jaar of ouder.

In sommige provincies wijkt de gemiddelde leeftijd van de inwoners in de zeer kleine landelijke kernen echter aanzienlijk af van dit landelijk gemiddelde. Zo is de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Zeeuwse zeer kleine kernen 3,6 jaar hoger; in de overeenkomstige kernen in Flevoland is dit bijna 2 jaar hoger. Ook zijn de inwoners van deze nederzettingvorm in Limburg, Noord-Holland en Groningen gemiddeld één jaar ouder (*grafiek 1*). Jonger dan het landelijk gemiddelde zijn de inwoners van de zeer kleine landelijke kernen in Overijssel, Utrecht, Noord-Brabant en Friesland.

1. Verschil tussen de gemiddelde leeftijd per provincie en het landelijk gemiddelde, bevolkingskernen met minder dan 2 duizend inwoners, 2001

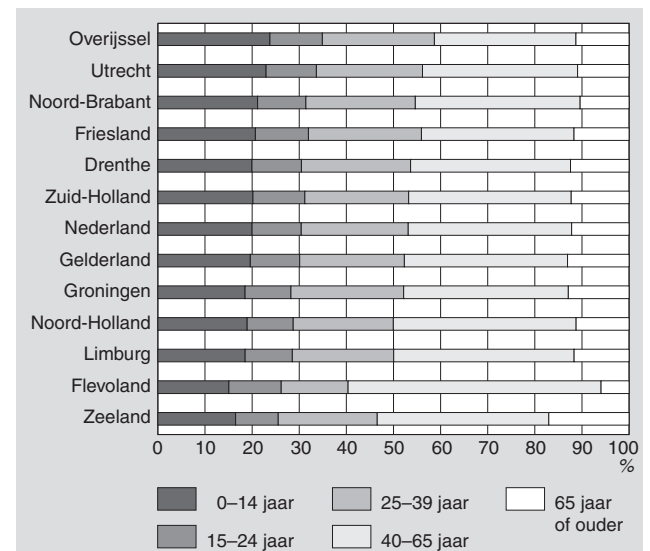

Relatief het jongst zijn de inwoners in de zeer kleine kernen in Overijssel (2,4 jaar jonger dan het landelijk gemiddelde) en in die in Utrecht (1,7 jaar jonger dan het landelijk gemiddelde). Overigens is het verschil in gemiddelde leeftijd tussen de inwoners van de Overijsselse en Zeeuwse zeer kleine kernen met 6 jaar vrij groot.

De hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners in de Zeeuwse zeer kleine landelijke kernen is vooral te wijten aan een, ten opzichte van het landelijk gemiddelde, aanzienlijke ondervertegenwoordiging van de jongste leeftijdsgroep tot 15 jaar, en een nog grotere oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroep van 65 jaar en ouder (*grafiek 2*). De geconstateerde relatief hoge gemiddelde leeftijd van de inwoners in de overeenkomstige kernen in Flevoland heeft een andere reden. Meer dan de helft van de inwoners in de zeer kleine kernen behoort daar namelijk tot de leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar, terwijl landelijk gezien maar iets meer dan een derde van de inwoners in deze nederzettingvorm tot deze leeftijdsgroep behoort. Verder zijn de 25–39-jarigen en de 0–14-jarigen in de Flevolandse kernen sterk ondervertegenwoordigd. Daar staat echter ook een sterke ondervertegenwoordiging tegenover van de inwoners van 65 jaar en ouder. Bij dit sterk afwijkende patroon in de leeftijdsopbouw dient te worden bedacht dat het hier onderdelen betreft van de gemeente Lelystad die op meer dan 200 meter afstand van de eigenlijke hoofdkern Lelystad liggen. In de Limburgse en Noord-Hollandse zeer kleine kernen valt de relatief sterke oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroep 40 tot 65 jaar op als een belangrijke reden voor de gemiddeld hogere leeftijd van de inwoners in deze landelijke kernen.

De lagere gemiddelde leeftijd van de inwoners in de Overijsselse zeer kleine landelijke kernen is voornamelijk te wijten aan een sterke oververtegenwoordiging van de jongste inwoners (tot 15 jaar) enerzijds en een sterke ondervertegenwoordiging van de leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar anderzijds. Een soortgelijke reden geldt ook voor de lagere gemiddelde leeftijd van de inwoners in de Utrechtse zeer kleine landelijke kernen, maar dan in het bijzonder voor de leeftijdsgroep tot 15 jaar en iets minder voor de leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar (*grafiek 2*).

2. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met minder dan 500 inwoners, naar provincie, 2001

Kleine landelijke kernen

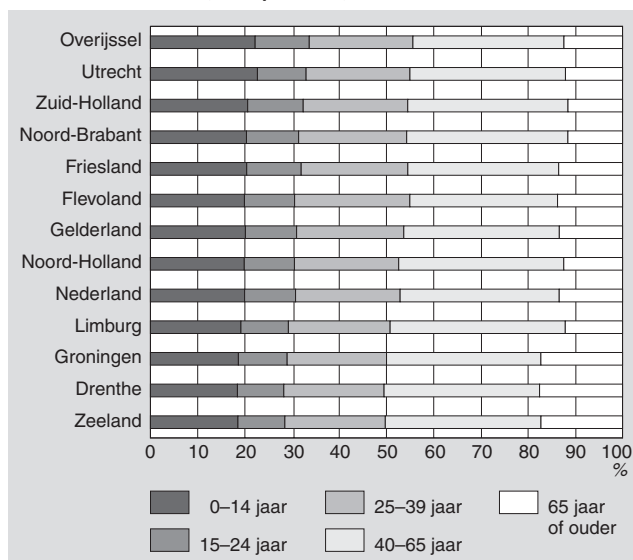
De gemiddelde leeftijd van de inwoners in kleine landelijke kernen bedraagt voor geheel Nederland 38,3 jaar. Dit is

slechts weinig hoger dan de gemiddelde leeftijd van de inwoners in de zeer kleine kernen (37,9 jaar). Ten opzichte van dit gemiddelde voor Nederland blijken in Zeeland ook de inwoners in deze nederzettingvorm gemiddeld ouder te zijn. Dit geldt overigens ook voor de inwoners in de kleine landelijke kernen in Drenthe en Groningen. Hun gemiddelde leeftijd ligt iets meer dan 2 jaar boven het landelijk gemiddelde (grafiek 1). In Overijssel en Utrecht zijn ook de inwoners in de kleine landelijke kernen weer het jongst, met een gemiddelde leeftijd die 1,4 à 1,5 jaar onder het landelijk gemiddelde ligt. Tot de kleine landelijke kernen met een gemiddeld lagere leeftijd van hun inwoners (één jaar boven het landelijk gemiddelde) kunnen ook nog die in Zuid-Holland en Noord-Brabant worden gerekend.

De relatief hoge gemiddelde leeftijd van de inwoners in deze nederzettingvorm in Zeeland, Drenthe en Groningen is vooral een gevolg van de sterke oververtegenwoordiging van de inwoners van 65 jaar en ouder (grafiek 3). Opmerkelijk is overigens ook de relatief sterke oververtegenwoordiging van de 40–65-jarigen in de Limburgse kleine landelijke kernen. Dit zou erop kunnen duiden dat de gemiddelde leeftijd van de inwoners in de kleine landelijke kernen daar in de toekomst sterker gaat toenemen dan elders in deze nederzettingvorm.

De lagere gemiddelde leeftijd die is waar te nemen bij de inwoners van de Overijsselse en Utrechtse kleine kernen, is voornamelijk te wijten aan een relatief sterke oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroep tot 15 jaar. In de Zuid-Hollandse en Noord-Brabantse kleine kernen ligt vooral een ondervertegenwoordiging van de 65-plussers ten grondslag aan de daar geconstateerde relatief lage gemiddelde leeftijd.

3. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolgingskernen met 500 tot 2 duizend inwoners, naar provincie, 2001

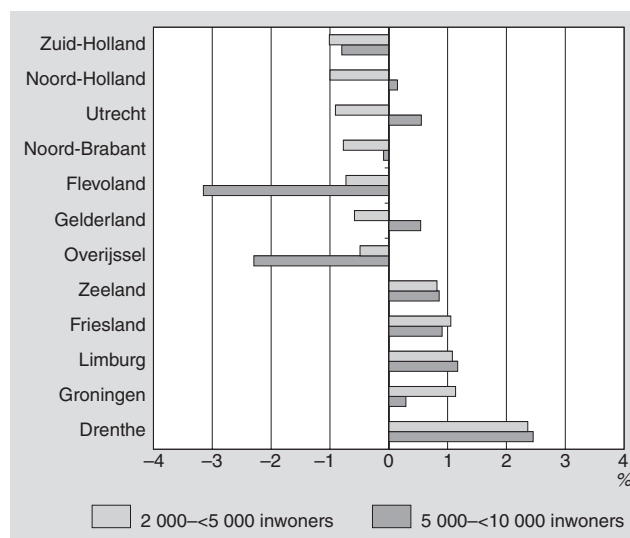

Middelgrote landelijke kernen

De inwoners van alle middelgrote landelijke kernen zijn gemiddeld 38,7 jaar oud, ofwel 0,4 jaar ouder dan de inwoners van de kleine landelijke kernen. Regionaal gezien

blijkt hier nog meer dan in het voorafgaande een heel duidelijke scheidslijn te lopen tussen de middelgrote kernen in de perifeer gelegen provincies en de centraal gelegen provincies. De inwoners van deze nederzettingvorm in de perifere provincies blijken namelijk allen gemiddeld ouder te zijn, en de inwoners van de overeenkomstige nederzettingvorm in de centraal gelegen provincies allen gemiddeld jonger (grafiek 4). Van de inwoners van de middelgrote landelijke kernen in perifere provincies is de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Drentse kernen het hoogst: gemiddeld 2,5 jaar boven het landelijk gemiddelde. Gemiddeld iets meer dan een jaar ouder zijn de inwoners van de middelgrote kernen in Groningen, Limburg en Friesland. Van de inwoners in deze nederzettingvorm in de centraal gelegen provincies is de gemiddelde leeftijd van de inwoners in de Zuid- en Noord-Hollandse middelgrote landelijke kernen het laagst: deze ligt gemiddeld een jaar onder het landelijk gemiddelde.

4. Verschil tussen de gemiddelde leeftijd per provincie en het landelijk gemiddelde, bevolgingskernen met 2 duizend tot 10 duizend inwoners, naar provincie, 2001

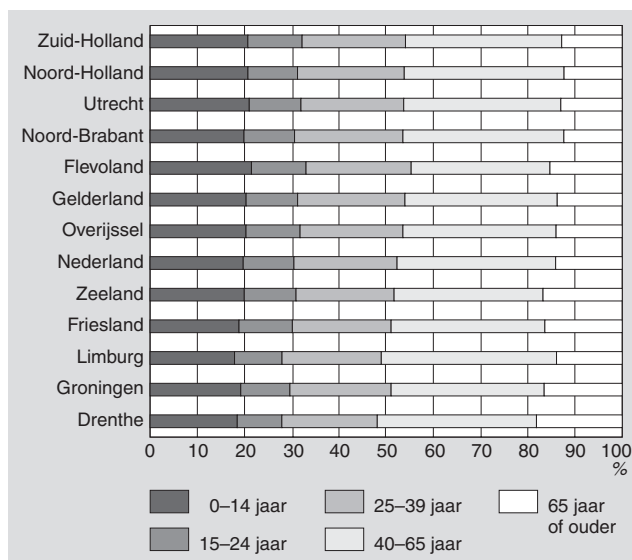

Van belang voor de hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Drentse middelgrote kernen is vooral de relatief sterke oververtegenwoordiging van de inwoners van 65 jaar en ouder. Diezelfde factor is – zij het in iets mindere mate – voornamelijk van belang voor een duiding van de hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners in de Groningse, Friese en Zeeuwse middelgrote kernen. In Limburg is de hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners in deze nederzettingvorm echter vooral te wijten aan een sterke oververtegenwoordiging van de inwoners van 40 tot 65 jaar (grafiek 4).

Voor de relatief lagere gemiddelde leeftijd van de inwoners in de middelgrote landelijke kernen in de centraal gelegen provincies zijn nauwelijks specifieke factoren in de leeftijdsopbouw aan te wijzen. Voor dit type nederzettingvorm in de drie Randstadprovincies kan voor de lagere gemiddelde leeftijd een combinatie worden genoemd van een lichte oververtegenwoordiging van de generatie tot 15 jaar en een lichte ondervertegenwoordiging van de generatie vanaf 65 jaar (grafiek 5).

5. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met 2 duizend tot 5 duizend inwoners, naar provincie, 2001

Grote landelijke kernen

De gemiddelde leeftijd van de inwoners van de grote landelijke kernen is gelijk aan die van de inwoners van de middelgrote landelijke kernen (beide 38,7 jaar). Regionaal treft men de grootste afwijkingen van dit landelijk gemiddelde aan in de grote landelijke kernen van Drenthe (2,5 jaar erboven) enerzijds en van Flevoland (3,2 jaar eronder) anderzijds (grafiek 4). Het verschil in gemiddelde leeftijd tussen de Drentse en Flevolandse grote landelijke kernen is dus met 5,6 jaar aanzienlijk.

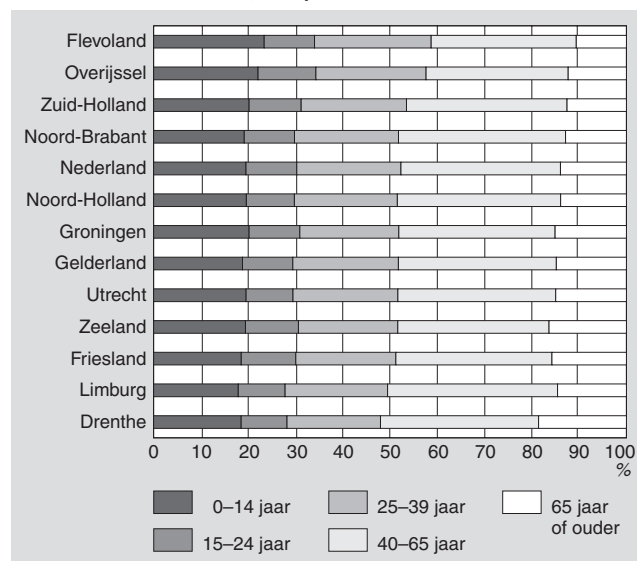
Tot de grote landelijke kernen met gemiddeld een iets oudere bevolking (een jaar of meer boven het landelijk gemiddelde) behoren behalve de kernen in Drenthe ook de kernen in de andere perifeer gelegen provincies, met uitzondering van Groningen. Behalve de grote landelijke kernen in Flevoland vertonen ook die in Overijssel een aanzienlijk lagere gemiddelde leeftijd van hun inwoners (2,3 jaar onder het landelijk gemiddelde).

Voor de hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Drentse grote landelijke kernen is voornamelijk de sterke oververtegenwoordiging van de inwoners van 65 jaar en ouder van belang (grafiek 6). Datzelfde is ook van toepassing op de hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Zeeuwse en Friese kernen, zij het dat de oververtegenwoordiging van de 65-plussers daar minder groot is dan in de Drentse kernen. In de overeenkomstige Limburgse nederzettingen van dit type is daarvoor in het bijzonder de oververtegenwoordiging van personen in de leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar verantwoordelijk.

De lagere gemiddelde leeftijd van de inwoners in dit type nederzettingenvorm in Flevoland heeft meerdere redenen: in de eerste plaats een sterke oververtegenwoordiging van de generatie tot 15 jaar en van de leeftijdsgroep 25 tot 40 jaar; in de tweede plaats een sterke ondervertegenwoordiging van de leeftijdsgroepen van 40 tot 65 jaar en 65 jaar en ouder (grafiek 6). Voor de gemiddeld lagere leeftijd van de inwoners in de Overijsselse grote kernen vormt vooral een sterke oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroep

tot 15 jaar, in combinatie met een sterke ondervertegenwoordiging van de leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar, een belangrijke reden.

6. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met 5 duizend tot 10 duizend inwoners, naar provincie, 2001

3. Regionale verscheidenheid stedelijke centra

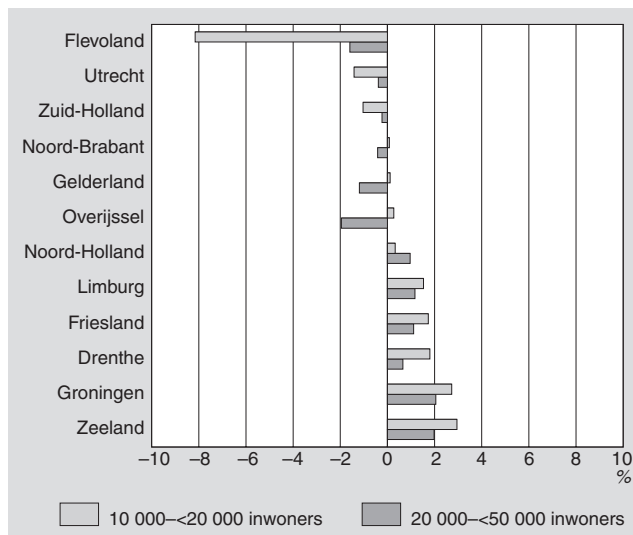
Zeer kleine stedelijke centra

Met 38,2 jaar ligt de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de zeer kleine stedelijke centra op het niveau van de kleine landelijke kernen. Regionaal gezien wijken de gemiddelde leeftijden van de inwoners van de zeer kleine stedelijke centra echter sterk van elkaar af. In Zeeland ligt die gemiddelde leeftijd in dit type stedelijk centrum 2,9 jaar boven het landelijk gemiddelde, terwijl de overeenkomstige leeftijd van de inwoners van deze nederzettingenvorm in Flevoland 8,3 jaar onder het gemiddelde ligt (grafiek 7).

Behalve in de Zeeuwse zeer kleine stedelijke centra zijn ook de inwoners van deze nederzettingenvorm in de andere perifeer gelegen provincies gemiddeld aanzienlijk ouder dan de inwoners van de overeenkomstige stedelijke centra in de centraal gelegen provincies. In die provincies varieert de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de zeer kleine stedelijke centra van 2,7 jaar boven het landelijk gemiddelde in Groningen tot 1,5 jaar boven dat gemiddelde in Limburg. Aan de andere kant van de regionale verscheidenheid, in dit opzicht, liggen behalve in Flevoland alleen nog in Utrecht en Zuid-Holland de gemiddelde leeftijden van de inwoners van de zeer kleine stedelijke centra beneden het landelijke gemiddelde.

De bijzonder lage gemiddelde leeftijd in de Flevolandse zeer kleine stedelijke centra hangt samen met een bijzonder patroon in de leeftijdsopbouw van de betreffende inwoners. Dit patroon wordt vooral gedomineerd door een zeer sterke oververtegenwoordiging van de 0-14-jarigen (11,6 procentpunt boven het landelijk gemiddelde) en ondervertegenwoordiging van de 40-64-jarigen (10,5 procentpunt onder dat gemiddelde). Bovendien zijn de 65-plussers

7. Verschil tussen de gemiddelde leeftijd per provincie en het landelijk gemiddelde, bevolkingskernen met 10 duizend tot 50 duizend inwoners, naar provincie, 2001

sterk ondervertegenwoordigd (6,3 procentpunt onder het landelijk gemiddelde) en – ter completering van het beeld – de 15- tot 40-jarigen aanzienlijk oververtegenwoordigd (grafiek 8). In Utrecht wordt de lagere gemiddelde leeftijd vooral bepaald door een lichte oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroepen van 25 tot 40 jaar en van 0 tot 15 jaar, en door een lichte ondervertegenwoordiging van de 40- tot 65-jarigen en 65-plussers.

Als belangrijkste factoren ter duiding van de hogere gemiddelde leeftijd in de Zeeuwse en Groningse zeer kleine stedelijke centra kunnen een groter aandeel 65-plussers en een kleiner aandeel 0–14-jarigen worden genoemd. Een kleiner aandeel van de 0–14-jarigen speelt ook een rol in de geconstateerde hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van deze nederzettingvorm in Limburg. Daar is verder een groter aandeel van de leeftijdsgroep van 40 tot 65 jaar van belang. In de Drentse en Friese zeer kleine stedelijke centra is de hogere gemiddelde leeftijd van hun

inwoners vooral een gevolg van een oververtegenwoordiging van de oudste leeftijdsgroep.

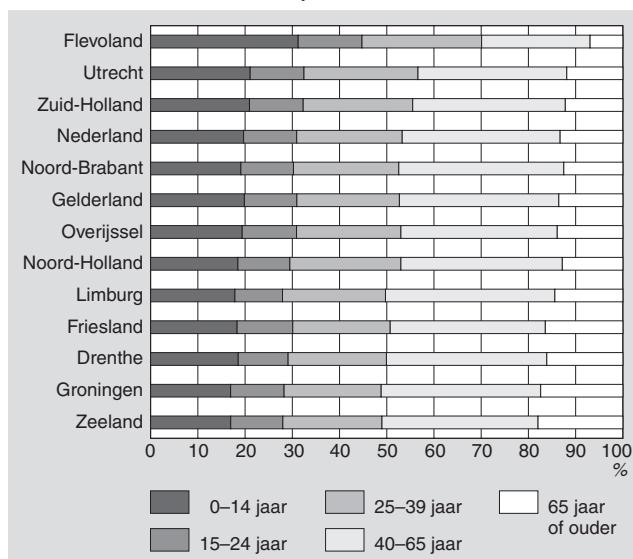
Kleine stedelijke centra

De gemiddelde leeftijd van de inwoners van de kleine stedelijke centra wijkt landelijk gezien maar weinig af van de zeer kleine stedelijke centra (0,2 jaar hoger). De regionale verschillen in de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de kleine centra zijn ten opzichte van die in de zeer kleine stedelijke centra daarentegen minder groot.

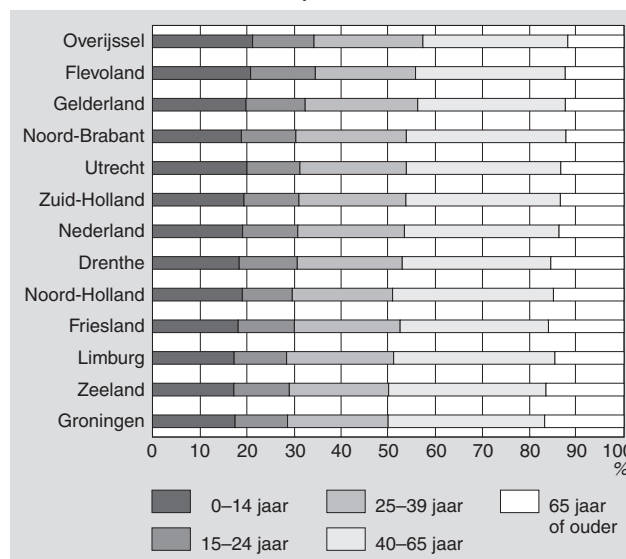
Niet alleen in de Groningse en Zeeuwse zeer kleine stedelijke centra, maar ook in de kleine stedelijke centra in deze beide provincies, blijken de inwoners gemiddeld het oudst te zijn. Hun gemiddelde leeftijd wijkt echter minder van het landelijk gemiddelde af dan die van hun provinciegenoten in de zeer kleine centra (grafiek 7). Een geringere afwijking dan in de zeer kleine centra is ook te constateren voor de gemiddelde leeftijd van de inwoners in deze nederzettingvorm in de andere drie perifere provincies. Verder ligt ook in de Noord-Hollandse kleine stedelijke centra de gemiddelde leeftijd nog boven het landelijk gemiddelde. Onder het landelijk gemiddelde ligt vooral de gemiddelde leeftijd in de kleine stedelijke centra in de centraal gelegen provincies Overijssel, Flevoland en Gelderland.

De hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Groningse en Zeeuwse kleine stedelijke centra wordt voornamelijk bepaald door een sterke oververtegenwoordiging van inwoners van 65 jaar en ouder en een ondervertegenwoordiging van de leeftijdsgroep tot 15 jaar (grafiek 9). De hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Limburgse kleine stedelijke centra is voornamelijk een gevolg van een kleiner aandeel van de jongste generatie tot 15 jaar, in combinatie met een groter aandeel van de 40–64-jarigen ten opzichte van het landelijk gemiddelde. In de Friese nederzettingen van dit type is die hogere gemiddelde leeftijd vooral het gevolg van een oververtegenwoordiging van de 65-plussers.

8. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met 10 duizend tot 20 duizend inwoners, naar provincie, 2001

9. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met 20 duizend tot 50 duizend inwoners, naar provincie, 2001

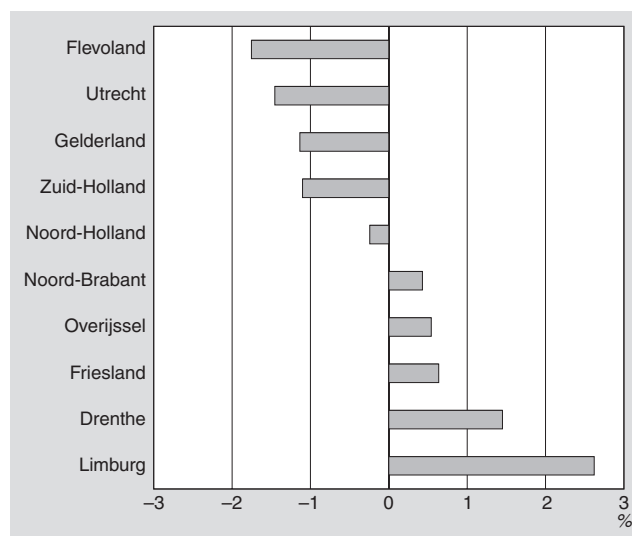

Als belangrijkste factoren ter duiding van de lage gemiddelde leeftijd in de Overijsselse kleine stedelijke centra kunnen worden genoemd een oververtegenwoordiging van de leeftijdsgroep tot 15 jaar en een ondervertegenwoordiging in de twee oudste leeftijdsgroepen (*grafiek 9*). In de Flevolandse kleine stedelijke centra is het vooral een groter aandeel van de twee jongste leeftijdsgroepen die zorg draagt voor een lagere gemiddelde leeftijd van de inwoners van deze nederzettingvormen. In Gelderland daarentegen betreft het voornamelijk een kleiner aandeel van de twee oudste leeftijdsgroepen.

Middelgrote stedelijke centra

Van alle typen stedelijke centra is de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de middelgrote centra met 37,8 jaar het laagst. In de Limburgse middelgrote stedelijke centra ligt deze gemiddelde leeftijd echter 2,6 jaar, en in de overeenkomstige Drentse stedelijke centra 1,5 jaar boven het landelijk gemiddelde (*grafiek 10*). In de middelgrote stedelijke centra in achtereenvolgens Flevoland, Utrecht, Gelderland en Zuid-Holland ligt de gemiddelde leeftijd van de betreffende inwoners één jaar of meer onder het landelijk gemiddelde.

10. Verschil tussen de gemiddelde leeftijd per provincie en het landelijk gemiddelde, bevolkingskernen met 50 duizend tot 100 duizend inwoners, naar provincie, 2001

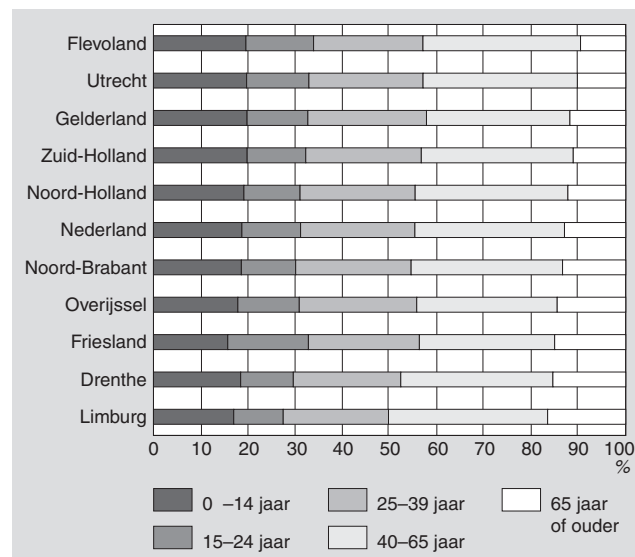

De hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Limburgse middelgrote stedelijke centra is voornamelijk te wijten aan een nogal afwijkende leeftijdsopbouw van hun inwoners. Ten opzichte van het landelijk gemiddelde wordt deze opbouw gekenmerkt door een oververtegenwoordiging van de twee oudste leeftijdsgroepen en een ondervertegenwoordiging van alle andere leeftijdsgroepen. Vooral de oudste leeftijdsgroep is er sterk oververtegenwoordigd. In de Drentse middelgrote stedelijke centra is het voornamelijk een groter aandeel 65-plussers dat bijdraagt aan de hogere gemiddelde leeftijd in deze nederzettingvormen (*grafiek 11*).

In het Flevolandse middelgrote stedelijke centrum is het vooral het aanzienlijk kleiner aantal ouderen vanaf 65 jaar

dat zorgt voor een lagere gemiddelde leeftijd. Een kleiner aantal ouderen draagt ook sterk bij aan de geconstateerde lagere gemiddelde leeftijd in dit type nederzettingvorm in Utrecht en Zuid-Holland. In Gelderland is de daar geconstateerde lagere gemiddelde leeftijd van de inwoners in de middelgrote stedelijke centra vooral het gevolg van een daar voorkomende lichtere ondervertegenwoordiging van de twee oudste leeftijdsgroepen.

11. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met 50 duizend tot 100 duizend inwoners, naar provincie, 2001

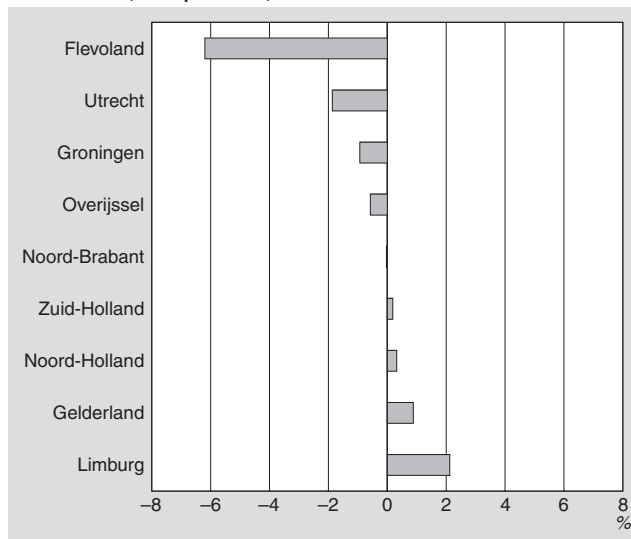
Grote stedelijke centra

Landelijk gezien ligt de gemiddelde leeftijd in de grote stedelijke centra met 38,4 jaar op een niveau dat vergelijkbaar is met dat in de kleine stedelijke centra. Evenals in de middelgrote steden ligt ook de gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Limburgse grote stedelijke centra daarboven, met 2,1 jaar. De regionale verscheidenheid in de gemiddelde leeftijd voor deze nederzettingvorm wordt echter overheerst door het grote stedelijke centrum in Flevoland. De gemiddelde leeftijd van de betreffende inwoners ligt daar ruim 6,2 jaar onder het landelijk gemiddelde. Verder is ook in de grote stedelijke centra in Utrecht nog sprake van een relatief jonge bevolking (*grafiek 12*).

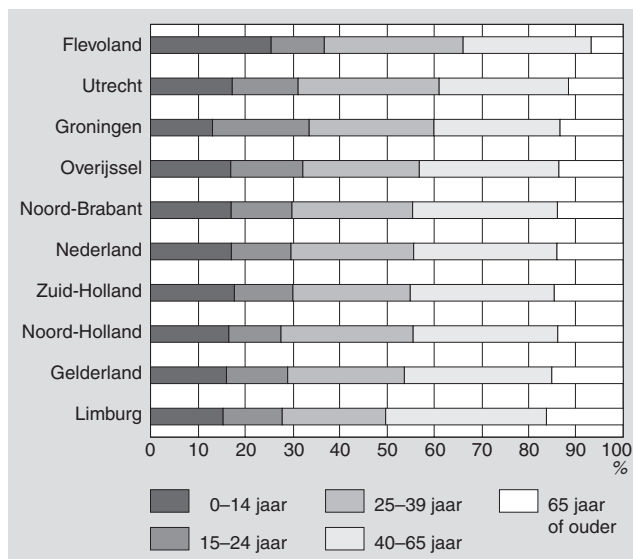
De hogere gemiddelde leeftijd van de inwoners van de Limburgse grote stedelijke centra is voornamelijk het gevolg van een combinatie van veel minder 25-39-jarigen, veel meer 40-64-jarigen en meer 65-plussers onder de inwoners van deze centra (*grafiek 13*).

De zeer lage gemiddelde leeftijd in dit type stedelijk centrum in Flevoland is voornamelijk een gevolg van het zeer sterk afwijkende patroon in de leeftijdsopbouw: een zeer sterke oververtegenwoordiging van 0-14-jarigen in combinatie met een aanzienlijke oververtegenwoordiging van 25-39-jarigen; een zeer sterke ondervertegenwoordiging van 65-plussers; en een aanzienlijke ondervertegenwoordiging van 40-64-jarigen (*grafiek 13*). De lagere gemiddelde leeftijd in de Utrechtse grote stedelijke centra, ten slotte, vindt zijn oorsprong vooral in een kleiner aandeel van de

12. Verschil tussen de gemiddelde leeftijd per provincie en het landelijk gemiddelde, bevolkingskernen met 100 duizend of meer inwoners, naar provincie, 2001

13. Aandeel inwoners naar leeftijd in bevolkingskernen met 100 duizend of meer inwoners, naar provincie, 2001

leeftijdsgroepen vanaf 40 jaar, in combinatie met een groter aandeel 25-39-jarigen.

4. Samenvatting

De gemiddelde leeftijd van de inwoners per type landelijke kern en stedelijk centrum blijkt soms aanzienlijk te verschillen tussen provincies. Op enkele uitzonderingen na treft men zowel landelijke kernen als stedelijke centra met een oudere bevolking aan in meer perifeer gelegen provincies. Voor de landelijke kernen is dit het vaakst het geval in Drenthe, namelijk in de kleine, middelgrote en grote kernen. In Friesland komt dit alleen in de middelgrote landelijke kernen voor. In Zeeland en in Limburg geldt dit voor alle stedelijke centra in deze provincies. In Groningen, Drenthe en Friesland herbergen de meeste stedelijke centra een

oudere bevolking, met een gemiddelde leeftijd die minimaal één jaar boven het landelijk gemiddelde ligt.

Landelijke kernen en stedelijke centra met een jongere bevolking – een bevolking waarvan de gemiddelde leeftijd minimaal één jaar lager is dan het landelijk gemiddelde – liggen zonder uitzondering in meer centraal gelegen provincies. Bij de landelijke kernen komt dit het vaakst voor in Overijssel, namelijk in de zeer kleine, kleine en grote kernen. In Noord-Holland en Flevoland komt dit het minst voor. In Gelderland behoort geen enkel type landelijke kern tot een dergelijke kern. Stedelijke centra met een jongere bevolking liggen vooral in Flevoland en Utrecht. In Flevoland is dit het geval in alle vier typen stedelijke centra, en in Utrecht in de zeer kleine, middelgrote en grote stedelijke centra. In Zuid-Holland, Overijssel en Gelderland is dit slechts het geval in één type stedelijk centrum. Dat zijn achtereenvolgens de zeer kleine centra in Zuid-Holland, de kleine centra in Overijssel en de middelgrote centra in Gelderland. In Noord-Holland en Noord-Brabant behoort geen enkel type stedelijk centrum tot een stedelijk centrum met een jongere bevolking.

De hier gepresenteerde cijfers zijn echter gemiddelden. Tussen de afzonderlijke landelijke kernen en stedelijke centra kunnen de gemiddelde leeftijd en de leeftijdsopbouw per type kern of centrum nog veel sterker uiteenlopen dan volgens de hier gepresenteerde cijfers. De regionale verscheidenheid in bevolgingsconcentraties is dan ook uiteindelijk groter dan de hier gepresenteerde verscheidenheid op het regionale niveau van de provincies.

Literatuur

Atzema, O.A.L.C., P.P.P. Huigen en M.C.H.M. van der Velden, 1989, Dorpen in Nederland. In: Huigen, P.P.P. en M.C.H.M. van der Velden (red.), De achterkant van verstedelijkt Nederland. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap / Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht, Amsterdam / Utrecht.

CBS, 1950, Plaatselijke indeling. Voornaamste cijfers per gemeente. 12^e Algemene Volkstelling, annex Woningtelling, 31 mei 1947. Serie B, deel 1. Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage.

CBS, 1964, Bevolking van de gemeenten en onderdelen van gemeenten. 13^e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960. Deel 2. De Haan, Zeist.

CBS, 1981, Plaatselijke indeling. Bevolking van plaatsen en aaneengebouwde plaatsen (agglomeraties). 14^e Algemene Volkstelling, annex Woningtelling, 23 februari 1971. Serie B, deel 1B. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

CBS, 2006, Bevolkingskernen, 2001. CBS website. Thema Milieu, Natuur en Ruimte, www.cbs.nl.

Groot, J.P., 1980, Groeiende en kwijnende plattelandskernen. Monografieën Volkstelling 14. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.

Bevolkingsprognose 2005–2011: stabiele lage groei

Coen van Duin

De nieuwe bevolkingsprognose 2005–2011 van het CBS is een bijstelling van de langetermijnprognose voor de periode 2004–2050 die het CBS in december 2004 heeft gepubliceerd. Het bevolkingsaantal is op 1 januari 2005, onder meer door een laag aantal sterfgevallen in 2004, 11 duizend hoger uitgekomen dan was verondersteld. De verwachte omslag van een afnemend naar een groeiend migratiesaldo is in 2005 nog uitgebleven, al is de daling van het saldo wel sterk vertraagd. Naar verwachting zal de omslag onder invloed van een aantrekkende economie in de komende jaren alsnog plaatsvinden. Op korte termijn wordt weer een toename van het aantal sterfgevallen verwacht. Voor de jaren na 2006 is er slechts sprake van een beperkte bijstelling van de langetermijnprognose.

1. Inleiding

Het CBS publiceert elke twee jaar een bevolkingsprognose voor de lange termijn. De laatst gepubliceerde prognose had betrekking op de jaren 2004–2050 (De Jong, 2005a; 2005b). In de tussentijdse jaren wordt een bijstelling van de prognose voor de korte termijn uitgevoerd. De nieuwste bijstelling heeft betrekking op de periode van 1 januari 2005 tot 1 januari 2011. Dit houdt in dat de veronderstellingen over geboorte, sterfte en migratie worden bijgewerkt voor de jaren 2005–2010. Voor cijfers over latere jaren wordt naar de langetermijnprognose verwezen. Eind 2006 wordt een nieuwe prognose voor de lange termijn opgesteld. Dit betreft niet alleen de bevolkingsprognose, maar ook de huishoudensprognose en de allochtonenprognose. De prognose voor de korte termijn heeft alleen betrekking op het aantal inwoners naar leeftijd en geslacht.

De bijstellingen van de kortetermijnprognose zijn gebaseerd op de waargenomen bevolkingsomvang en -samenstelling op 1 januari 2005, op de waarneming van het aantal levendgeborenen, overledenen, immigranten en emigranten in 2004, en op ramingen van deze aantallen in 2005. De ramingen zijn gebaseerd op de waargenomen maandcijfers van januari tot en met september (migratie) of januari tot en met oktober (geboorte en sterfte). Deze ramingen kunnen dan ook afwijken van de voorlopige jaarcijfers voor 2005, die bij het verschijnen van dit artikel bekend zullen zijn.

2. Bevolking op 1 januari 2005

Op 1 januari 2005 was de Nederlandse bevolkingsomvang met 16 305 526 personen ongeveer 11 duizend groter dan in de bevolkingsprognose 2004–2050 van het CBS werd voorspeld. Dit verschil is veroorzaakt door een combinatie van ontwikkelingen in de afzonderlijke componenten, die bijna alle bijdroegen aan een groter dan verwachte bevolking. Het grootste verschil trad op in de sterfte, die vanwe-

ge een milde zomer en het uitblijven van een griepgolf 5,7 duizend lager lag dan was verondersteld (*staat 1*). Deze ontwikkelingen waren eind 2004, toen de bevolkingsprognose werd opgesteld, al deels zichtbaar in de maandcijfers van januari tot en met september, maar werden niet geheel verrekend in de raming. Het aantal levendgeborenen kwam goed overeen met de raming en lag slechts 0,1 duizend lager dan verwacht. Het aantal immigranten lag echter 1,9 duizend hoger en het aantal emigranten 0,9 duizend lager, waardoor het migratiesaldo 2,8 duizend te hoog uitkwam. Dit verschil is vooral veroorzaakt door het feit dat de voorlopige maandcijfers over de immigratie in 2004 lager uitvielen dan het definitieve jaarcijfer. Hierdoor viel ook de op de maandcijfers gebaseerde raming te laag uit. Het resterende verschil tussen de uiteindelijke en de voorspelde bevolkingsomvang heeft een oorzaak van administratieve aard. Voor elk jaar geldt dat een deel van het verschil tussen de geregistreerde bevolkingsomvang aan het begin en het einde van het jaar niet uit de geregistreerde geboorte, sterfte, migratie en administratieve correcties is te verklaren. Dit deel wordt aangeduid als 'overige correcties'. In 2004 vielen de overige correcties 2,5 duizend hoger uit dan verwacht.

3. Sterfte 2004–2005

De sterfte in 2004 was opmerkelijk laag. Vergeleken met 2003 lag het aantal overleden mannen, evenals het aantal overleden vrouwen, 2,7 duizend lager. Door de geleidelijke toename van het aantal ouderen in de Nederlandse bevolking steeg het jaarlijks aantal overledenen over de periode 1990–2003 juist met gemiddeld duizend personen per jaar.

De gunstige ontwikkeling van de sterfte in 2004 zet gedeeltelijk door in 2005. *Grafiek 1* toont het lopend 12-maandscijfer voor het aantal overledenen in de periode van januari 2000 tot en met oktober 2005. Het 12-maandscijfer betreft het totaal over de maand en de voorgaande 11 maanden. Een stijging van het cijfer in een maand betekent dat het aantal overledenen die maand hoger lag dan in dezelfde maand een jaar eerder, een daling houdt in dat het lager lag. In 2004 is een sterke daling van het aantal overledenen zichtbaar. In februari en maart 2005 ligt de sterfte voor beide geslachten aanmerkelijk hoger dan in dezelfde maanden een jaar eerder en treedt een sterke stijging op. Vanaf juli ligt het maandelijks aantal overledenen weer lager dan in 2004 en is er opnieuw sprake van een daling.

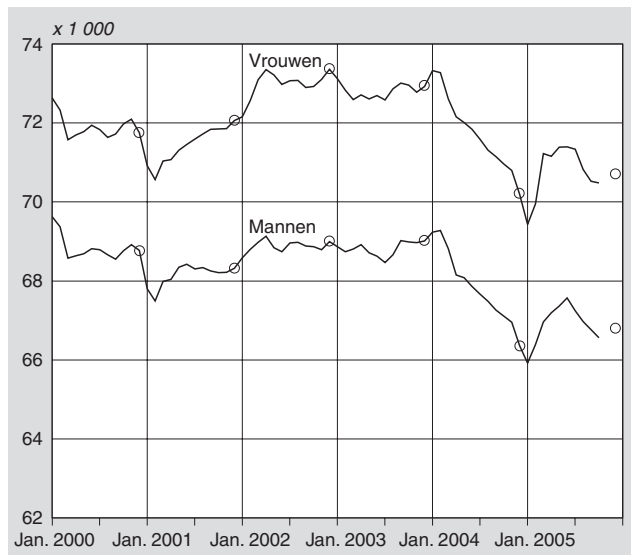
Als de sterfte in 2005 het gebruikelijke seizoenspatroon volgt, zal het aantal overledenen in de laatste twee maanden weer boven het niveau van 2004 liggen. Over heel 2005 worden bij de mannen 71 duizend overledenen verwacht en bij de vrouwen 67 duizend (*staat 1*). Het totale aantal ligt daarmee in 2005 5,3 duizend lager dan volgens de prognose 2004–2050. Ook in 2005 is het aantal over-

Staat 1
Buitenlandse migratie, geboorte en sterfte, vorige prognose en realisatie, 2002–2005

	2002	2003	2004	2005	2004	2005
	waarneming			raming	vorige prognose	
<i>Buitenlandse migratie</i>						
<i>x 1 000</i>						
Immigratie	121	105	94	92	92	93
Emigratie (incl. saldo adm. corr.)	97	105	110	115	111	109
Migratiesaldo (incl. saldo adm. corr.)	24	0	-16	-23	-19	-17
<i>Vruchtbaarheid</i>						
Levendgeborenen	202	200	194	189	194	191
<i>TFR</i>						
<i>kindertal per vrouw</i>						
Totaal	1,73	1,75	1,73	1,72	1,73	1,73
1e kind	0,82	0,83	0,82	0,81	0,82	0,82
2e kind	0,62	0,63	0,62	0,62	0,62	0,63
3e kind	0,21	0,21	0,21	0,21	0,21	0,21
4e en volgende kind	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08
<i>Sterfte</i>						
<i>x 1 000</i>						
Overledenen						
Mannen	69	69	66	67	70	70
Vrouwen	73	73	70	71	72	73
<i>Levensverwachting bij geboorte</i>						
<i>in jaren</i>						
Mannen	76,0	76,2	76,9	77,2	76,4	76,7
Vrouwen	80,7	80,9	81,4	81,5	81,1	81,2

denen dus nog opmerkelijk laag. Voor de levensverwachting wordt bij de vrouwen en mannen een lichte stijging verwacht, ongeveer in lijn met de stijgende trend van de tien jaar voorafgaand aan 2004.

1. Lopend 12-maandcijfer aantal overledenen (jaarcijfers omcirkeld), 2000–2005

4. Geboorte 2004–2005

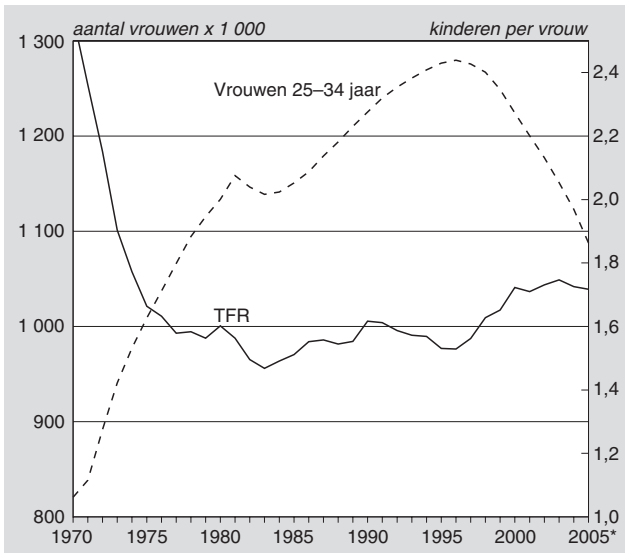
Sinds 1996 neemt het aantal vrouwen in de meest vruchtbare leeftijden, tussen de 25 en 35 jaar, gestaag af (grafiek 2). Ondanks deze afname was er tot en met 2000 toch nog

sprake van een stijging van het aantal geboorten. Dit is veroorzaakt door een toename van de totaal leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer (TFR) van 1,53 kinderen per vrouw in 1996 naar 1,72 kinderen per vrouw in 2000. De lage vruchtbaarheid vóór 1996 heeft deels als reden dat vrouwen het krijgen van kinderen uitstelden tot latere leeftijden. Vanaf 1996 kreeg een deel van deze vrouwen alsnog kinderen, met als gevolg een stijging van het leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfer. Deze ontwikkeling hing ook samen met de gunstige economische ontwikkeling tussen 1996 en 2000. Sinds 2001 is de stijging tot stilstand gekomen.

Sinds medio 2003 is sprake van een gestage afname van het aantal levendgeborenen (grafiek 3). Deze daling heeft zich in de eerste acht maanden van 2005 doorgezet. Een verschil is wel dat tot 2005 de daling in gelijke mate optrad voor geboorten van kinderen van alle rangnummers. In 2005 zet de daling voor eerste en tweede kinderen in hetzelfde tempo door, maar is de afname bij geboorten van kinderen van rangorde drie of hoger bijna tot stilstand gekomen. Naar verwachting zal het eindniveau van de geboorten voor 2005 op 189 duizend komen te liggen. Daarmee is de daling over 2005 met 5 duizend geboorten slechts iets lager dan die over 2004 (6 duizend).

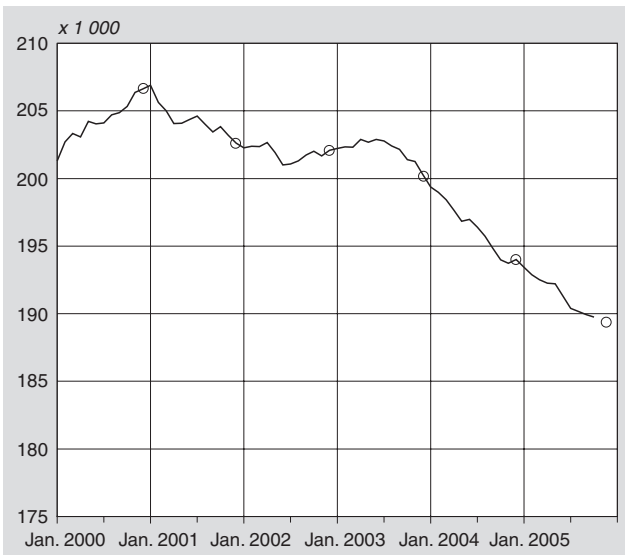
In de prognose 2004–2005 werd uitgegaan van een verder dalend aantal levendgeborenen in 2005. De gerealiseerde daling blijkt echter iets groter dan verwacht. De TFR zal met 1,72 kinderen per vrouw iets lager zijn dan de veronderstelde waarde van 1,73. Door dit verschil is het aantal levendgeborenen in 2005 in de vorige prognose met 1,7 duizend overschat.

2. Aantal vrouwen 25–34 jaar en TFR, 1970–2005

*Raming voor TFR.

3. Lopend 12-maandcijfer aantal levendgeborenen (jaarcijfers omcirkeld), 2000–2005

5. Immigratie 2004–2005

Sinds 2001 is de immigratie in Nederland aan het dalen (grafiek 4). De sterkste daling trad op in 2003, toen het jaarlijkse aantal immigranten met bijna 17 duizend afnam. De daling zwakte af in 2004 en is in 2005 bijna tot stilstand gekomen. Het aantal immigranten over 2005 wordt geraamd op 92 duizend, 2 duizend lager dan in 2004. De prognose 2004–2050 overschatte de immigratie in 2005 licht (+0,8 duizend).

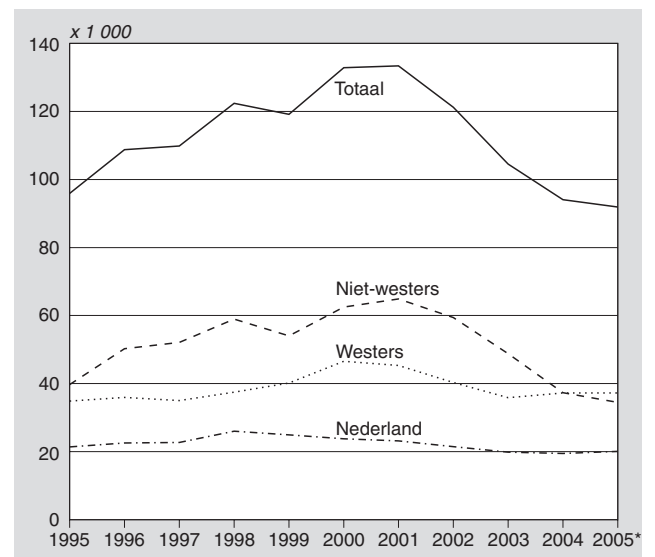
De daling in de immigratieaantallen sinds 2001 was het sterkst bij immigranten van niet-westerse herkomst. De daling is vooral veroorzaakt door teruglopende asielmigratie. Deze terugloop lijkt nu tot stilstand te zijn gekomen. Het aantal asielaanvragen tot en met oktober 2005 ligt iets hoger dan over dezelfde periode in 2004. Toch daalt de niet-

westerse immigratie in 2005 nog iets verder tot een niveau van 35 duizend, 3 duizend lager dan in 2004. Deze daling betreft vooral immigranten geboren in Turkije en Marokko (grafiek 5). Asielmigratie speelt bij deze geboortelanden nauwelijks een rol. Ook in 2004 was er al een sterke daling van de immigratie bij deze groepen.

De in Nederland geboren immigranten zijn voormalige emigranten die terugkeren uit het buitenland. Voor het eerst sinds 1998 is bij deze groep sprake van een lichte stijging. In 2005 keerden er 20 duizend terug, duizend meer dan in 2004.

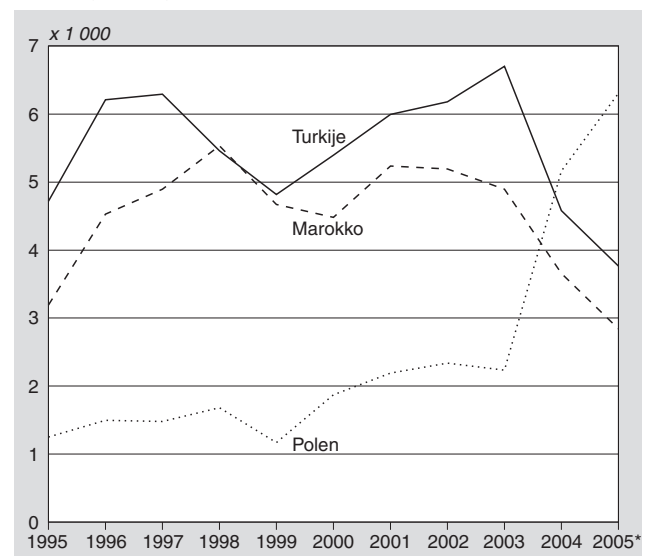
Het aantal westerse immigranten daalde tot 2003. In 2004 vond een lichte stijging plaats naar een niveau van 37 duizend. In 2005 blijft dit aantal vrijwel onveranderd. De immigratie van personen geboren in Polen is in 2005 wel met duizend gestegen (grafiek 5). Bij de overige westerse landen zijn de verschillen met 2004 gering.

4. Immigranten naar geboorteland, 1995–2005

*Raming voor TFR.

5. Immigranten geboren in Marokko, Turkije en Polen, 1995–2005

*Raming.

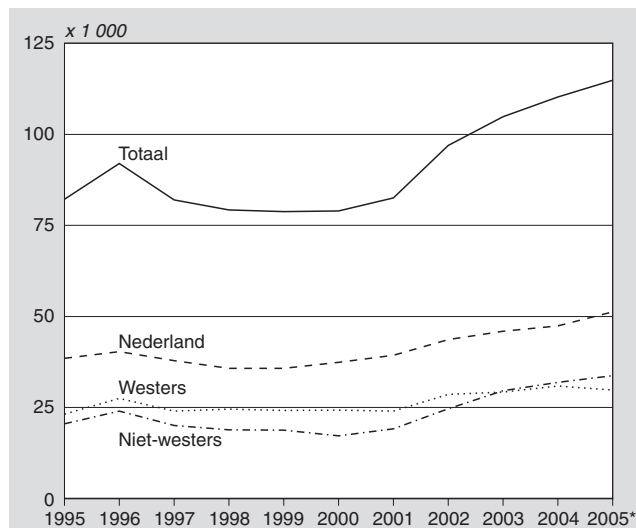
6. Emigratie 2004–2005

Het jaarlijks aantal emigranten is de afgelopen vijf jaar met 40 procent gestegen (*grafiek 6*). In 1999 vestigden zich nog 79 duizend inwoners van Nederland in het buitenland. In 2004 was dit aantal opgelopen tot 110 duizend. De emigratie over 2005 wordt geraamd op 115 duizend personen.

De prognose 2004–2050 veronderstelde dat de stijgende trend in de emigratie in 2005 zou zijn omgeslagen in een daling. Deze omslag heeft (nog) niet plaatsgevonden, mogelijk onder invloed van het achterblijvend economisch herstel in 2005. De prognose onderschatte het aantal emigranten in 2005 daardoor met 5,4 duizend.

De genoemde emigratieaantallen zijn inclusief het saldo administratieve correcties. Dit saldo betreft vooral personen die Nederland hebben verlaten zonder dat bij de gemeente te hebben gemeld. Dit wordt geïnterpreteerd als emigratie met onbekende bestemming. Het saldo administratieve correcties bedroeg in 2004 32 procent van het totale emigratiecijfer.

6. Emigranten¹⁾ naar geboorteland, 1995–2005

*Raming.

¹⁾Inclusief saldo administratieve correcties.

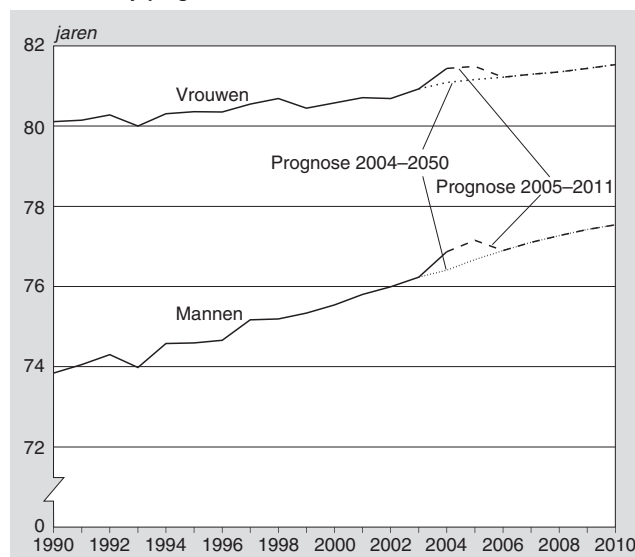
De stijging van de emigratie was het sterkst bij in Nederland geboren personen en bij eerste generatie niet-westerse allochtonen. Sinds 1999 is het aantal in Nederland geboren emigranten jaarlijks met gemiddeld 2,6 duizend personen gestegen. Bij de emigranten van niet-westerse herkomst vond na 2000 een stijging plaats van 3,3 duizend per jaar.

In 2005 zet de stijgende lijn bij beide groepen door. Bij de eerste generatie westerse allochtonen was er alleen in 2002 een aanmerkelijke stijging (+5 duizend). In 2005 is het aantal emigranten uit deze groep met duizend afgenomen. Uitesplitst naar individuele herkomstlanden is er bij de eerste generatie allochtonen sprake van kleine stijgingen en dalingen, met enkele honderden emigranten.

7. Veronderstellingen over sterfte, geboorte en migratie in de kortetermijnprognose

Het lage aantal sterfgevallen in 2004 en 2005 lijkt vooral te zijn veroorzaakt door niet-structurele factoren, zoals een milde zomer met weinig extreem warme dagen en het uitblijven van een grote griepgolf (Harmsen en Hoogenboezem, 2005; Garssen en Hoogenboezem, 2005). Door deze factoren lag het sterfterisico in deze jaren ongebruikelijk laag, zodat de levensverwachting een sprong omhoog maakte. Er is geen reden om aan te nemen dat deze factoren ook in de komende jaren zullen gelden. De sterfterisico's zullen naar verwachting dus weer bij de trend van vóór 2004 aansluiten. Voor de levensverwachting betekent dit op korte termijn een afname of een vlakke ontwikkeling, waarna de geleidelijk stijgende lijn van vóór 2004 wordt doorgezet (*grafiek 7*). Een dergelijke ontwikkeling is niet ongewoon. Ook in 1992 en 1999 (alleen vrouwen) was er sprake van een daling van de levensverwachting.

7. Levensverwachting bij geboorte in jaren volgens de lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

Voor zowel mannen als vrouwen wordt verondersteld dat hun leeftijdsspecifieke sterfterisico's vanaf 2006 weer overeenkomen met die volgens de langetermijnprognose. Dit houdt in dat het lage aantal overledenen in 2004 en 2005 naar verwachting van tijdelijke aard is. Voor 2006 leidt de veronderstelling tot een sterke toename van het aantal sterfgevallen, gevolgd door een geleidelijke stijging in de latere jaren (*staat 1*). Door het relatief lage aantal sterfgevallen in 2004 en 2005 telt de bevolking ook op langere termijn een groter aantal ouderen dan eerder verwacht. Bij gelijke sterfterisico's ligt hierdoor de totale sterfte vanaf 2006 iets hoger dan volgens de langetermijnprognose (*grafiek 8*).

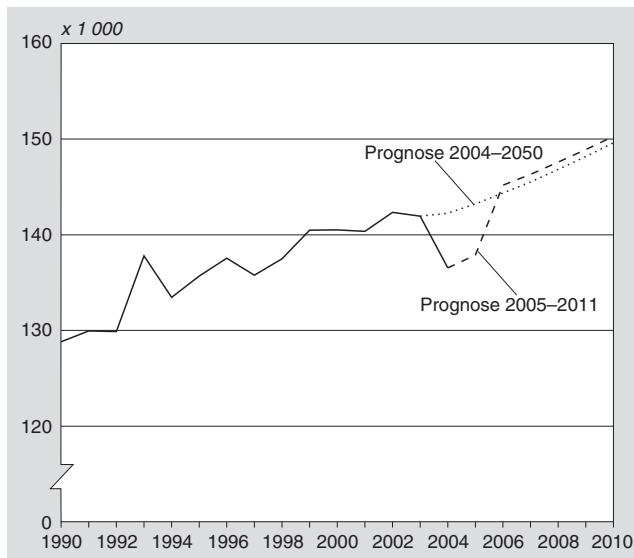
In een economische laagconjunctuur is gewoonlijk sprake van een relatief lage instroom van immigranten en een hoge uitstroom van emigranten. Voor de lange termijn probeert de bevolkingsprognose een structureel niveau van immi- en emigratie te voorspellen. Door het beperkte economische herstel in 2005 ligt de immigratie naar verwach-

Staat 2
Levendgeborenen, overledenen en buitenlandse migratie, 2005–2011

	Levend- gebo- renen	Overle- denen	Immi- gratie	Emi- gratie ¹⁾	Migratie- saldo ¹⁾	Overige correcties	Bevol- kings- groei
<i>x 1 000</i>							
2005	189	138	92	115	-23	3	31
2006	187	145	94	110	-16	3	29
2007	184	146	98	107	-9	3	32
2008	182	148	101	106	-4	3	33
2009	180	149	105	105	0	3	34
2010	179	150	109	105	3	3	35

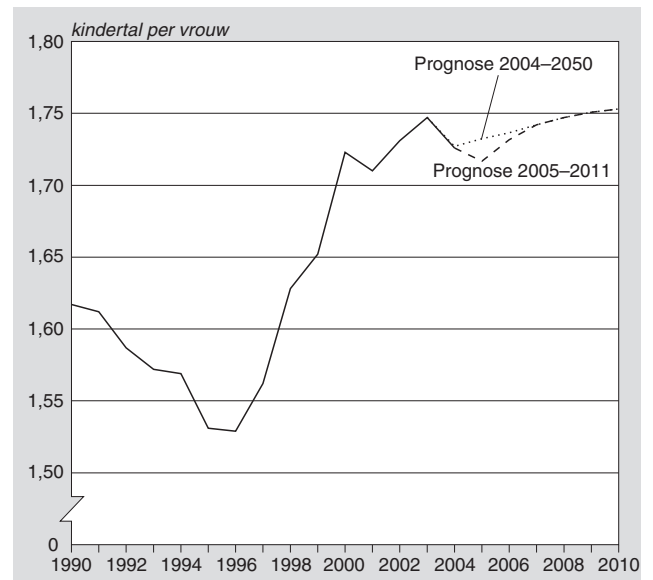
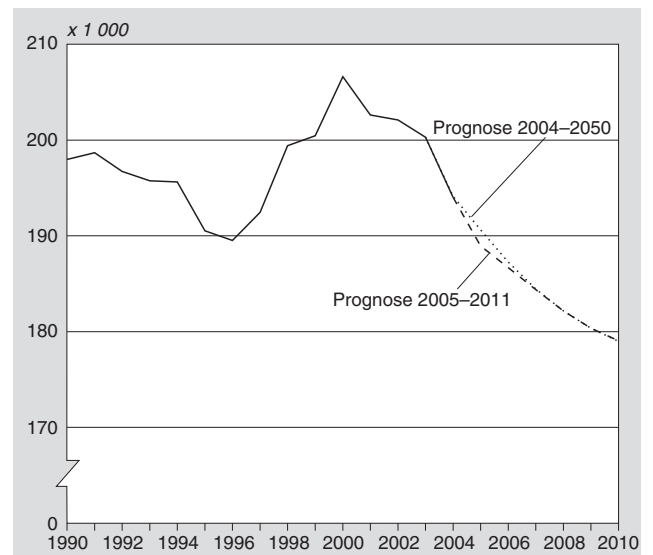
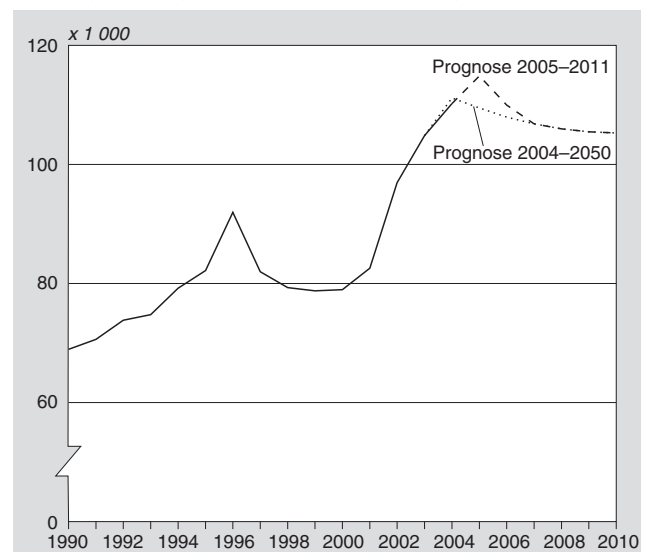
¹⁾ Inclusief administratieve correcties.

8. Overledenen volgens lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

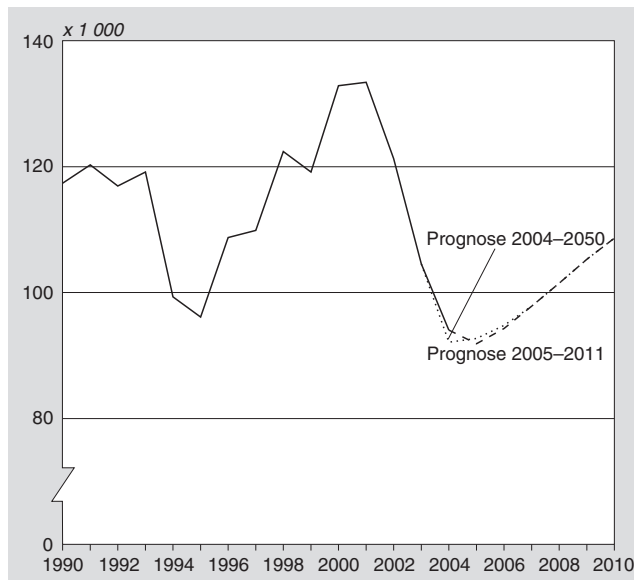
ting nu nog beneden dit structurele niveau en is de emigratie juist relatief hoog. Op termijn wordt daarom een stijging van de immigratie en een daling van de emigratie verwacht. Ook de vruchtbaarheid wordt door de conjunctuur beïnvloed. Onder invloed van een aantrekkende economie wordt een lichte stijging van de vruchtbaarheid verwacht.

Voor de totale leeftijdsspecifieke vruchtbaarheid wordt verondersteld dat deze in 2006 stijgt tot het verwachte niveau voor 2005 (1,73) en vervolgens de trend van de langetermijnprognose volgt: een gelijkmatige stijging tot een niveau van 1,75 vanaf 2008. Dit leidt tot een iets minder snelle daling van het aantal geboorten van 2005 op 2006, gevolgd door een snellere, maar in tempo afnemende daling vanaf 2007 (grafiek 9 en 10).

Voor 2006 wordt een daling van de emigratie verwacht. Omdat deze daling door het vertraagd economisch herstel later inzet dan oorspronkelijk verwacht, wordt de emigratie voor 2006 nog 2 duizend hoger verondersteld dan volgens de langetermijnprognose. Vanaf 2007 worden weer de oorspronkelijke emigratiekansen toegepast. Dit resulteert in een daling van de emigratie vanaf 2006, afvallend naar een niveau van 105 duizend per jaar in 2010 (grafiek 11).

9. TFR volgens lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

10. Levendgeborenen volgens lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

11. Emigratie¹⁾ volgens lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

¹⁾ Inclusief saldo administratieve correcties.

12. Immigratie volgens lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

Bij de immigratie ligt de raming voor 2005 slechts iets onder de waarde volgens de langetermijnprognose. De veronderstelde aantallen voor de komende jaren komen daarom vrijwel overeen met de langetermijnprognose. Alleen voor 2006 wordt het aantal immigranten enkele honderden lager verondersteld. Voor de komende jaren wordt een stijging van de immigratie met 3,3 duizend per jaar verwacht.

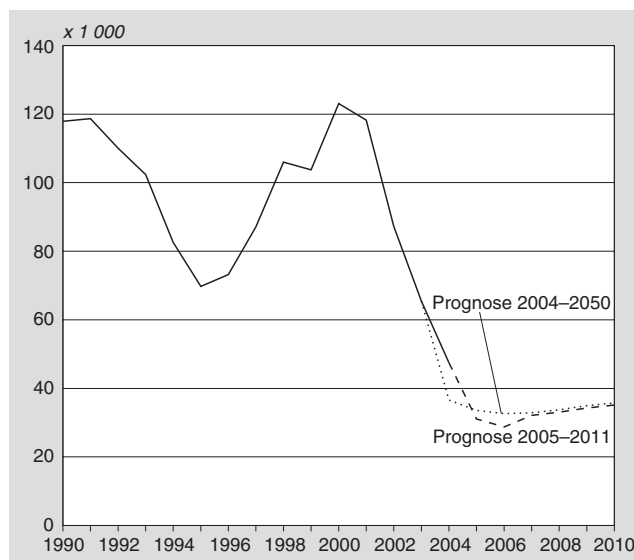
8. Bevolking in de periode 2005–2011 volgens de kortetermijnprognose

De kortetermijnbevolkingsprognose tot 2011 wijkt slechts weinig af van de langetermijnprognose 2004–2050. Het bijgestelde bevolkingsaantal voor 2006 is 8 duizend hoger dan dat volgens de langetermijnprognose (staat 3). Dit verschil neemt jaarlijks af. Voor 1 januari 2011 wordt nu een bevolking van 16,5 miljoen personen voorspeld, 2 duizend meer dan volgens de langetermijnprognose.

De gerealiseerde bevolkingsgroei in 2004 was 11 duizend groter dan verwacht. Voor 2005 en 2006 zal de groei naar verwachting lager uitvallen dan die volgens de vorige prognose. Dit wordt veroorzaakt door een lager aantal geboorten, een hoger aantal sterfgevallen (in 2006) en een negatiever migratiesaldo. In de jaren daarna nadert de groei snel de waarde volgens de langetermijnprognose. Tot 2011 wordt een lage, licht stijgende bevolkingsgroei verwacht, tot circa 35 duizend personen per jaar.

In staat 3 zijn per jaar een onder- en bovengrens voor het verwachte bevolkingsaantal aangegeven. Deze grenzen zijn gebaseerd op de betrouwbaarheidsintervallen van de langetermijnprognose. Dezelfde relatieve marges zijn aangehouden als bij die prognose, maar de waarden zijn één jaar doorgeschoven, omdat het basisjaar van de nieuwe prognose op 2005 ligt, in plaats van 2004. Naar ver-

13. Bevolkingsgroei volgens lange- en kortetermijnprognose, 1990–2010

wachting is er een kans van twee op drie dat het bevolkingsaantal op 1 januari 2011 tussen de 16,3 en 16,6 miljoen uitkomt.

Staat 3
Bevolkingsomvang: prognose en 67% prognose-interval, 1 januari 2005–2011

	Prognose 2005–2010			Prognose 2004–2050
	ondergrens (67% interval)	prognose	bovengrens (67% interval)	
	x 1 000			
2005		16 306		16 295
2006	16 313	16 337	16 352	16 328
2007	16 317	16 365	16 402	16 361
2008	16 315	16 397	16 456	16 394
2009	16 316	16 430	16 512	16 428
2010	16 314	16 465	16 571	16 462
2011	16 316	16 500	16 632	16 498

Literatuur

Garssen, M.J. en J. Hoogenboezem, 2005, Achtergronden van recente ontwikkelingen in de Nederlandse sterfte. Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 149, blz. 2554–2560.

Harmen, C. en J. Hoogenboezem, 2005, Forse daling sterfte in 2004. CBS Webmagazine, 14 februari 2005 (www.cbs.nl).

Jong, A. de, 2005a, Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners. Bevolkingstrends 53(1), blz. 12–18.

Jong, A. de, 2005b, Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen. Bevolkingstrends 53(1), blz. 19–23.

Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen

Hans Schmeets en Ronald van der Bie

Allochtonen doen doorgaans slecht mee in CBS-enquêteonderzoek. Door deze relatief hoge non-respons vormen allochtonen met enkele andere bevolkingsgroepen de zogenoemde 'moeilijk waarneembare groepen'. In dit artikel wordt ingegaan op talrijke facetten die op enquêteonderzoek onder allochtonen betrekking hebben, waaronder de redenen van non-respons en de effecten van responsverhogende maatregelen.

1. Inleiding

Allochtonen zijn een lastige groep voor zowel het verzamelen van enquêtegegevens als het interpreteren daarvan. Deze aanname vormde het vertrekpunt van een studie naar de achtergronden van de lagere respons onder allochtone bevolkingsgroepen. Het verrassende resultaat was dat er geen duidelijke aanwijzingen werden gevonden dat de kwaliteit van de gegevens van allochtonen slechter zijn dan die van autochtonen. Aangevoerd werd dat de respons in enquêteonderzoek toeneemt met de stedelijkheidsgraad en met de arbeidspositie. In grote steden is de respons hoger dan in andere woongebieden, en mensen met een goede arbeidspositie doen beter mee dan mensen met een slechte arbeidspositie. Beide relaties kunnen verklaren waarom allochtonen minder goed meedoen met CBS-enquêteonderzoek. Want allochtonen, en zeker niet-westerse allochtonen, wonen vooral in de grote steden en hebben een slechtere arbeidsmarktpositie dan autochtonen (Schmeets en Michiels, 2003; 2005).

Door in een vervolganalyse de factoren 'stedelijkheidsgraad' en 'sociaal-economische positie' in een analysemodel op te nemen, wordt het verband tussen herkomst en respons nagenoeg geheel wegverklaard (Feskens et al., 2005a; 2005b). Ook een latente klassenanalyse leert dat de respons maar in beperkte mate veroorzaakt wordt door herkomst (Feskens et al., 2005c). Deze onderzoeksresultaten, die gebaseerd zijn op CBS-gegevens uit het *Permanent Onderzoek Leefsituatie* (POLS) van 1998 en 2002, tonen aan dat er nauwelijks verschillen bestaan in het responsgedrag van een allochtoon en een autochtoon. Er zijn dan ook vanuit het perspectief van (verschillen in) respons geen duidelijke aanwijzingen dat de kwaliteit van de gegevens bij allochtonen slechter is dan die van autochtonen.

In deze bijdrage maken we gebruik van de meest recente gegevens die in 2004 voor het POLS zijn verzameld. Daarnaast wordt geput uit de gegevens die verzameld zijn in

het *Onderzoek Gezinsvorming Jonge Allochtonen* (OGJA), dat in de periode januari–april 2004 is uitgevoerd. Op basis van deze twee onderzoeken wordt in deze bijdrage ingegaan op het verband tussen herkomst en respons, de redenen van non-respons en de resultaten van de pogingen om de respons te verhogen.

POLS en OGJA

Voor het *Permanent Onderzoek Leefsituatie* (POLS) van 2004 zijn bijna 32 duizend personen geselecteerd voor een vraaggesprek over talrijke aspecten van de leefsituatie, zoals gezondheid, veiligheid, vrijetijdsbesteding en woonsituatie. Deze gesprekken werden bij de geselecteerde personen thuis gevoerd. Uiteindelijk is met bijna 20 duizend personen een interview gehouden.

Het *Onderzoek Gezinsvorming Jonge Allochtonen* (OGJA) is een onderzoek naar de huidige gezinssamenstelling en relaties, alsook verwachtingen ten aanzien van toekomstige relaties. Aan het OGJA hebben 991 jonge Turken en Marokkanen van 18–27 jaar meegedaan. Ook deze gesprekken zijn bij de respondenten thuis gevoerd.

2. Respons en non-respons van allochtone en autochtone bevolkingsgroepen

2.1 Non-respons

Van de Nederlandse bevolking is een vijfde allochtoon en vier vijfde autochtoon. Idealiter zou de onderzoeksgroep hiervan een perfecte afspiegeling moeten zijn. Om diverse redenen is dit niet het geval en is de steekproefgroep onbedoeld selectief. De steekproeven worden getrokken uit registers van de gemeenten. Deze registers kunnen fouten bevatten. Het kan voorkomen dat een geselecteerd persoon niet woont op het adres waarop hij of zij bij de gemeente staat ingeschreven, inmiddels verhuisd of overleden is, of in een inrichting verblijft. In dergelijke gevallen is sprake van oneigenlijke non-respons. Dit komt in 3,3 procent van de getrokken steekproef voor (*staat 1*). Daarvan is 0,3 procent niet bereikbaar door vertrek naar het buitenland, 2,2 procent is verhuisd, 0,1 procent is overleden, 0,4 procent is onvindbaar en 0,3 procent verblijft in een tehuis of instelling. Deze oneigenlijke non-respons komt vaker voor bij allochtonen dan bij autochtonen.

Ook bij de uitvoering van het veldwerk is het niet altijd mogelijk om over alle personen in de steekproef informatie te krijgen. De interviewer kan de geselecteerde persoon voor het interview bijvoorbeeld niet bereiken. Dat komt regelmatig voor. Van de geselecteerde personen is 5 procent niet

---

Dit artikel is voor een belangrijk deel gebaseerd op Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), 2005, *Enquêteonderzoek onder allochtonen. Problemen en oplossingen*. CBS, Voorburg/Heerlen.

---

bereikbaar. Vooral met niet-westerse allochtonen is het moeilijk om contact te krijgen. Van hen wordt 12 procent (tweede generatie) en 11 procent (eerste generatie) niet bereikt. Bij de westerse allochtonen blijft de uitval wegens onbereikbaarheid beperkt tot 7 procent en bij de autochtonen tot 4 procent.

Ook als er wél contact is geweest, komt het echter niet altijd tot een vraaggesprek. Van de autochtonen weigert 23 procent mee te doen. Tweede generatie-allochtonen weigeren iets minder vaak. De weigerpercentages liggen op 22 (westerse allochtonen) en 19 (niet-westerse allochtonen). De eerste generatie allochtonen is het minst weigerachtig. Van hen weigert 18 procent (westerse allochtonen) en 12 procent (niet-westerse allochtonen). Weigeren is pas mogelijk nadat een contact tot stand is gekomen.

Een laatste reden van selectiviteit in de steekproef is dat personen wel mee willen doen, maar daartoe niet in staat zijn, om wat voor reden ook. Het gaat dan om hoogbejaarden die niet zelfstandig een (vraag)gesprek kunnen voeren en (eerste generatie) allochtonen die de Nederlandse taal onvoldoende beheersen. Bij de in Nederland geboren allochtonen is de Nederlandse taal nauwelijks een probleem. Bij de eerste generatie allochtonen ligt dit anders: 8 procent van de westerse allochtonen doet niet mee vanwege een taalbarrière; bij de niet-westerse allochtonen is dit zelfs 15 procent. Overigens is het voor een interviewer vaak lastig te bepalen of hier sprake is van een echt taalprobleem of van een verkapte weigering. Opmerkelijk is in ieder geval dat het percentage weigeraars onder deze groepen laag is.

2.2 Respons

Om de responscijfers te bepalen, wordt uitgegaan van de getrokken steekproefpersonen die ook daadwerkelijk aangehouden kunnen worden, dus zonder de oneigenlijke non-respons als gevolg van overlijden en verhuizen. Deze respons is 64 procent, 2 procentpunt hoger dus dan de res-

ponsberekening inclusief de oneigenlijke non-respons. Tussen allochtone en autochtone bevolkingsgroepen bestaan geen grote responsverschillen (staat 2).

Staat 2
Responspercentages naar herkomstgroepering respondent en stedelijkheid, POLS 2004

	Autochtonen	Allochtonen		Totaal
		2e generatie	1e generatie	
	%			
Zeer sterk stedelijk	55	52	47	53
Sterk stedelijk	65	61	53	63
Matig stedelijk	67	66	58	66
Weinig stedelijk	68	65	61	68
Niet stedelijk	70	75	66	70
Totaal	66	62	53	64

Overgenomen uit: Kockelkoren en Schmeets, 2005, blz. 180.

In gebieden waar de respons van de allochtone groepen aan de lage kant is, is dat ook het geval bij de autochtonen. Vooral stedelijkheid speelt een rol. Bekend is dat deelname aan enquêteonderzoek in dichtbevolkte gebieden, vooral in de grote steden, geringer is dan op het platteland. De precieze oorzaken hiervan zijn moeilijk te achterhalen. Het organiseren van het veldwerk is in de grote steden, vooral in Amsterdam, problematischer dan op het platteland. Onder meer het werven van interviewers verloopt in de grote steden moeizamer dan in minder verstedelijkte gebieden. Verder speelt ook de infrastructuur in de steden een rol. Bepaalde adressen zijn lastig of zelfs helemaal niet te vinden. Stedelingen zijn vaker niet thuis en zeggen vaker nee tegen deelname aan enquêtes (Groves en Couper, 1998). Voor onderzoek naar de respons van allochtonen zijn dergelijke verschillen naar de mate van stedelijkheid relevant, juist omdat allochtonen vaker in (zeer) sterk verstedelijkte gebieden wonen dan autochtonen. Door in een analyse te onderscheiden naar woongebied en stedelijkheidsgraad, kan met dit stedelijkheidseffect op de respons rekening worden gehouden.

Staat 1
Respondenten en non-respondenten naar herkomstgroepering, POLS 2004

	Autochtonen	Allochtonen				Totaal
		2e generatie		1e generatie		
		westers	niet-westers	westers	niet-westers	
	%					
Overleden	0,1	0,1	0,0	0,2	0,1	0,1
Verhuisd naar buitenland	0,2	0,8	0,3	2,1	0,8	0,3
Onbekend/onvindbaar	0,3	0,5	1,4	1,2	1,6	0,4
Instelling/tehuis	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3
Verhuisd	1,8	2,9	3,9	4,9	4,5	2,2
Weigering	22,6	22,2	19,1	18,0	11,5	21,7
Geen gelegenheid	6,4	7,0	4,9	7,2	8,0	6,5
Taalbarrière	0,1	0,3	1,4	8,4	14,7	1,3
Geen contact	4,4	6,8	12,0	6,4	11,1	5,1
Respons	63,6	59,0	56,4	50,2	45,8	61,7
Afgebroken interview	0,2	0,1	0,3	1,0	1,6	0,3
	abs.=100%					
Totaal aantal personen	26 671	1 597	708	1 144	1 838	31 958

Overgenomen uit: Schmeets 2005b, blz. 82.

In het algemeen geldt dat bij een toename van de stedelijkheid in de woongebieden de respons afneemt. Is de respons in de niet-stedelijke gebieden nog 70 procent, in de zeer sterk stedelijke gebieden is deze nog maar 53 procent. Deze invloed van de stedelijkheid is bij zowel allochtonen als autochtonen zichtbaar. Het feit dat allochtonen vaker in de grote steden wonen dan autochtonen verklaart voor een deel waarom de respons bij allochtonen geringer is. Binnen de verschillende stedelijke gebieden blijkt het oorspronkelijke verschil van 13 procentpunt tussen autochtonen en de in het buitenland geboren allochtonen minder groot te zijn. In de sterk verstedelijkte gebieden is het verschil in respons nog maar 8 procentpunt, in de niet-stedelijke gebieden is het verschil maar 4 procentpunt. De in Nederland geboren allochtonen, de tweede generatie, doen zelfs beter mee dan autochtonen.

Staat 3
Responspercentages naar herkomstgroepering respondent en woongemeente, POLS 2004

	Autochtonen	Allochtonen		Totaal
		2e generatie	1e generatie	
	%			
Amsterdam	41	33	33	38
Den Haag	57	62*	55	57
Rotterdam	53	52	44	50
Utrecht	64	57*	50*	62
Overige gemeenten	67	64	57	66

* Gebaseerd op minder dan 100 cases.

Overgenomen uit: Kockelkoren en Schmeets, 2005, blz. 181.

Groot zijn de verschillen in respons naar herkomst in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag (staat 3). Amsterdam springt er met een respons van 38 procent in negatieve zin uit. Niet alleen allochtonen, maar ook autochtonen hebben in Amsterdam minder goed meegedaan aan het onderzoek. Ook verrassend is het ontbreken van responsverschillen tussen de eerste en de tweede generatie: een op de drie allochtone Amsterdammers heeft aan het POLS 2004 meegedaan. In de drie andere steden varieert de respons van 50 tot 62 procent. Dat is niet geringer dan de respons in de sterk verstedelijkte gebieden. De lage deelnamepercentages in de vier grote steden zijn dus terug te voeren op de relatief geringe deelname aan enquêteonderzoek in Amsterdam, onder zowel allochtonen als autochtonen.

Staat 4
Responspercentages naar herkomstgroepering respondent en stedelijkheid, POLS 2004

	Autochtonen	Allochtonen				Totaal
		2e generatie		1e generatie		
		westerse allochtonen	niet-westerse allochtonen	westerse allochtonen	niet-westerse allochtonen	
	%					
Zeer sterk stedelijk	55	51	52	44	47	53
Sterk stedelijk	65	60	63	57	50	63
Niet stedelijk	68	66	70	63	58	68
Totaal	66	62	60	56	51	64

Overgenomen uit: Schmeets 2005a, blz. 78.

Sterker verschilt de respons tussen de diverse allochtone bevolkingsgroepen (staat 4).

Aangezien er niet veel allochtonen wonen op het platteland, worden de drie categorieën 'matig stedelijk', 'weinig stedelijk' en 'niet-stedelijk' samengevoegd in 'niet-verstedelijk'. Daardoor ontstaat een driedeling: 'zeer sterk stedelijk', 'sterk stedelijk' en 'niet-verstedelijk'. De repons varieert van 53 procent in de zeer sterk verstedelijkte gebieden tot 68 procent in de niet-stedelijke gebieden. Het sterkst verschilt de respons van autochtonen (66 procent) van de eerste generatie niet-westerse allochtonen (51 procent). Voor de zeer sterk stedelijke gebieden loopt de respons uiteen van 44 procent onder de eerste generatie westerse allochtonen tot 55 procent onder de autochtonen. Deze responscijfers liggen dicht bij elkaar dan de uiterste scores van alle allochtonen (51 procent) en autochtonen (66 procent). Ook de verschillen in respons in de niet-stedelijke gebieden nemen af, van 58 procent (eerste generatie niet-westerse allochtonen) tot 68 procent (autochtonen). In de sterk stedelijke gebieden verminderen de oorspronkelijke responsverschillen echter niet.

Een nadere uitsplitsing bij de niet-westerse allochtonen leert dat de responsachterstand van de niet-westerse allochtonen ten opzichte van de autochtonen het kleinst is in de niet-stedelijke gebieden (staat 5). Deze ligt tussen 55 procent (eerste generatie Turken) en 68 procent (autochtonen). Turken en Surinamers van de tweede generatie responderen zelfs beter dan autochtonen. In de zeer sterk stedelijke gebieden is de respons van de eerste generatie Turken 40 procent. Ook hun responsachterstand ten opzichte van de autochtonen (55 procent) is kleiner dan het oorspronkelijke responsverschil (42 procent versus 66 procent). Erg groot is daarentegen het responsverschil naar herkomst in de sterk stedelijke gebieden. De respons van de eerste generatie Turken blijft steken op 34 procent. Vergeleken met de 65 procent respons van de autochtonen is dit een groot verschil.

De afnemende invloed van herkomst op de respons wordt ten slotte ook zichtbaar door het kenmerk stedelijkheidsgraad toe te voegen in een logistisch regressiemodel. De Wald Chi-kwadraat – waarmee het verband van herkomst met de respons wordt uitgedrukt – neemt af van 204 naar 109. De Wald neemt verder af naar 89 indien ook het kenmerk regio – een indeling in 23 categorieën – wordt opge-

Staat 5
Responspercentages naar herkomstgroepering respondent en stedelijkheid, POLS 2004

	Autochtonen	Allochtonen														Totaal
		2e generatie							1e generatie							
		westers		niet-westers		w.v.			westers		niet-westers		w.v.			
				Turkije	Marokko	Suri-name	Antillen	Overig			Turkije	Marokko	Suri-name	Antillen	Overig	
	%															
Zeer sterk stedelijk	55	51	52	49	45	50	55	64	44	47	40	42	47	60	51	53
Sterk stedelijk	65	60	63	68	58	58	56	67	57	50	34	52	58	53	57	63
Niet stedelijk	68	66	70	70	65	71	68	76	63	58	55	61	59	64	57	68
Totaal	66	62	60	61	54	57	62	68	56	51	42	50	52	59	55	64

Overgenomen uit: Schmeets, 2005a, blz. 78, staat 6.4

nomen. De responsverschillen met de autochtonen worden voor alle onderscheiden groepen allochtonen kleiner. Er resteert alleen een verschil met de eerste generatie Turken, en kleine verschillen met de tweede generatie Marokkanen en eerste generatie westerse allochtonen, Marokkanen en niet-westerse allochtonen. Ook deze analyse laat zien dat het oorspronkelijke verband tussen herkomst en respons voor een belangrijk deel een gevolg is van het woongebied. Anders gezegd, de relatie tussen herkomst en respons berust grotendeels op een schijnverband.

3. Maatregelen om de respons te verhogen

De respons in CBS-enquêteonderzoek neemt vanaf 2003 fors toe (De Bie en Luiten, 2005). Een reorganisatie van het veldwerkapparaat in 2002, met een deels gedecentraliseerde aansturing in regio's, is één van de redenen voor de hogere enquêtedeelname. Ook een andere benaderingsstrategie van de steekproefpersonen heeft geleid tot een hogere respons (Luiten, 2006; zie ook Kockelkoren en Snijkers (2003) voor een beschrijving van de veldwerkstrategie).

In maart 2004 is het aantal contactpogingen verhoogd van minimaal drie naar zes. Doel van de maatregel was een groter deel van de geselecteerde groep te bereiken. De maatregel was een succes. Het leverde in het POLS 2004 een responswinst op van 10 procentpunt onder de niet-westerse allochtonen en onder de in het buitenland geboren westerse allochtonen. Bij de autochtonen en de tweede generatie westerse allochtonen bleef de responswinst beperkt tot ongeveer 2 procent.

Uitbreiding van het aantal contactpogingen in maart 2004 had meer effecten. Het leidde ook tot een geringere non-respons en het aantal weigeringen verminderde (staat 6).

In de periode maart-december, na invoering van de maatregel, daalde het percentage weigeringen onder alle groepen, vergeleken met de maanden januari-februari, het sterkst onder de eerste generatie westerse allochtonen. Wel is er bij deze groep een lichte toename te zien van de non-respons door taalproblemen. Bij de niet-westerse eerste generatie allochtonen nam de non-respons vanwege de taalbarrière niet toe door de daling van de niet-bereikbaarheid vanwege geen contact.

Staat 6
Wel of geen contact van non-respondenten naar herkomstgroepering, POLS 2004

	Autochtonen	Allochtonen				Totaal
		2e generatie		1e generatie		
		westers		niet-westers		
<i>in % van de totale steekproef per herkomstgroepering</i>						
<i>Niet-bereikbaar vanwege geen contact</i>						
Januari-februari	5	7	19	9	19	7
Maart-december	4	7	11	7	11	5
Totaal	5	7	13	7	12	5
<i>Weigeringen</i>						
Januari-februari	24	25	21	25	14	23
Maart-december	23	23	20	19	12	22
Totaal	23	23	20	20	12	22
<i>Taalbarrière</i>						
Januari-februari	0	0	2	7	16	1
Maart-december	0	0	2	10	16	1
Totaal	0	0	2	9	16	1
<i>Geen gelegenheid voor interview</i>						
Januari-februari	7	8	7	10	9	7
Maart-december	7	7	5	7	9	7
Totaal	7	7	5	8	9	7

Overgenomen uit: Schmeets, 2005b, blz. 84.

Naast de wijze van het contact tussen interviewer en respondent, is ook de aanschrijfbrief een belangrijk middel om de respons te beïnvloeden, bijvoorbeeld door de wijze waarop het onderwerp van het onderzoek wordt gepresenteerd.

In het Onderzoek Gezinsvorming Jonge Allochtonen (OGJA), een onderzoek onder jonge Turken en Marokkanen in de leeftijd van 18–27 jaar, is in 2004 geëxperimenteerd met het geven van een beloning. De helft van de geïnterviewden kreeg een beloning van 10 euro, de andere helft kreeg geen beloning. De keuze voor een beloning van 10 euro en de vorm van belonen – pas een beloning bij deelname – waren het resultaat van gesprekken met experts op het terrein van minderhedenonderzoek (Vis-Visschers, 2005). De verrassende uitkomst was dat het beloven van 10 euro geen effect had op de respons. De respons was 52 procent, zowel van de groep die een beloning bij deelname kreeg als van de groep die geen beloning zou krijgen. De respons was aanzienlijk hoger dan de 40 procent respons die, op basis van eerder onderzoek, was verwacht. Er was bovendien wel een effect van de beloning op de respons bij de jonge Marokkanen, maar niet bij de Turken. Vooral onder Marokkaanse vrouwen nam het aantal weigeraars af als gevolg van de beloning, waardoor de selectiviteit verminderde. Aangezien de respons van jonge Marokkanen lager was dan die van jonge Turken, werd dit responsverschil door de responstoename bij Marokkanen kleiner (Van den Brakel, 2005; Van den Brakel et al., 2005).

In het OGJA hebben geïnterviewden de antwoorden op de privacygevoelige vragen, zoals over de gewenste relatievorming en traditionele houdingen, zelf op de computer ingetikt. Gebruikelijk is dat de interviewer dat doet. Het vooronderzoek leerde namelijk dat de aanwezigheid van andere personen in het huishouden, zoals de vader of de moeder, de teneur van de antwoorden kon beïnvloeden (Vis-Visschers, 2005). Als de geïnterviewde de antwoorden zelf intikt, bleek van zo'n effect geen sprake. Voor de beantwoording van de meeste vragen maakte het geen verschil of de interviewer of de geïnterviewde de antwoorden intikte (Van den Brakel et al., 2005). De ene methode biedt dus geen aantoonbare voordelen boven de andere. Telefonisch enquêteren is voor allochtonenonderzoek sterk af te raden (Van der Valk, 2005; Schouten, 2005). Allochtonen beschikken veel minder vaak dan autochtonen over een vaste telefoon.

4. Discussie en aanbevelingen

Ondanks de forse extra respons blijft ook na zes contactpogingen een aanzienlijk deel van de westerse en niet-westerse allochtonen niet bereikbaar in CBS-enquêteonderzoek. Te overwegen is om het aantal contactpogingen voor deze groepen verder uit te breiden, bijvoorbeeld tot acht. Denkbaar is ook om het aantal contactpogingen flexibel in te zetten, afhankelijk van de beschikbare informatie. Voor Amsterdam is te overwegen om het aantal contactpogingen zelfs te verhogen tot tien. Overigens is dit aantal internationaal niet uitzonderlijk. In Duitsland is het aantal contactpogingen al tien, in Zweden zelfs twaalf (Feskens, 2005).

Het verlengen van de veldwerkperiode is een andere optie. Zo'n 6 tot 7 procent van de non-respons ontstaat doordat er in de maand van het interview geen geschikt tijdstip gevonden kan worden om te praten. Het verruimen van de veldwerkperiode ligt dus voor de hand. Een beloning heeft nauwelijks effect op de respons: met beloning is de respons 52 procent, zonder beloning 51 procent. Opmerkelijk is dat de respons van Marokkanen wel toeneemt als zij een beloning ontvangen. Met beloning is de respons 47 procent, zonder beloning 41 procent. Bij Turken is er geen effect. Van de groep die een beloning was beloofd, reageerde 57 procent; van de groep zonder beloning deed 61 procent mee. Belonen dringt vooral het percentage weigeringen onder Marokkaanse vrouwen terug. Het beloningsexperiment gaf nog een ander opmerkelijk resultaat te zien. Met beloning waren de responsverschillen tussen Marokkanen en Turken aanzienlijk (10 procentpunt) kleiner dan zonder beloning (20 procentpunt). Anders gezegd: een beloning garandeert geen hogere respons, maar beïnvloedt wel de selectiviteit.

Waarom jonge Turken beter meedoen dan jonge Marokkanen is vooralsnog onduidelijk. Beide groepen reageren bovendien anders op het krijgen van een beloning. Een verklaring hiervoor is moeilijk te geven. Verschillen in hun culturele opvattingen en gedrag kunnen een rol spelen. Jonge Marokkanen denken bijvoorbeeld minder traditioneel over de rol van de vrouw in het huishouden en de maatschappij dan jonge Turken (Schmeets, 2005c). Verder trouwen Turkse jongeren vaker bij het verlaten van het ouderlijk huis en trouwen zij op jongere leeftijd dan Marokkaanse jongeren (De Graaf en Distelbrink, 2005). Een andere verklaring is een verschil in attitude ten opzichte van onderzoek door de overheid. Mogelijk dat Turkse jongeren het meedoen aan (overheids)enquêtes als meer vanzelfsprekend ervaren en minder gevoelig zijn voor het krijgen van een beloning.

De wat tegenvallende resultaten van het geven van een geldelijke beloning hebben er inmiddels toe geleid dat bij een nieuw op te zetten experiment van dit middel geen gebruik meer zal worden gemaakt. In plaats daarvan wordt een attentie aangeboden zonder daaraan voorwaarden te verbinden (Wetzels en Schmeets, 2004). De keuze is gevallen op boekjes met vijf postzegels ter waarde van 39 eurocent. Hiermee is al geëxperimenteerd, en met succes. In het experiment wordt het effect onderzocht van het geven van respectievelijk vijf, tien en twintig postzegels op de respons. Het experiment is ingebed in de *Enquête Bevolkingsbevolking* in de maanden november en december 2005. Voorlopige cijfers over de effecten laten forse responstoenames zien, van 5 tot 8 procentpunt. In vervolganalyses worden de effecten nagegaan voor specifieke bevolkingsgroepen, waaronder allochtonen. Dergelijke uitkomsten zullen een totaalbeeld genereren van welke *incentive* het beste bij een bevolkingsgroep past.

Voor enquêteonderzoek onder allochtonen is het van belang hoe de gegevens worden verzameld. Gebleken is dat het zelf intoetsen van de antwoorden geen voordelen oplevert ten opzichte van de traditionele methode, waarbij de antwoorden door de interviewer worden verwerkt. Ook

blijkt dat het telefonisch enquêteren niet geschikt is als dataverzamelmethode bij allochtonen, omdat zij minder vaak over een vaste telefoonaansluiting beschikken dan autochtonen. Met andere dataverzamelmethode wordt momenteel geëxperimenteerd binnen het CBS. De op basis van POLS-modules ontwikkelde *Veiligheidsmonitor 2005* wordt telefonisch afgenomen, waarbij het huisbezoek voorbehouden blijft aan de groep die men telefonisch niet kan bereiken.

Als alle maatregelen de respons niet verbeteren, resteert het steekproefontwerp (De Ree en Van Berkel, 2005). Indien vooraf bekend is dat bepaalde bevolkingsgroepen in mindere mate responderen, kan men dergelijke groepen bij het trekken van de steekproef oververtegenwoordigen.

Ten slotte wordt opgemerkt dat onderzoek naar selectiviteit van de respons – en als gevolg daarvan mogelijke vertekening van de uitkomsten – onlosmakelijk verbonden is met de inhoud. Als bijvoorbeeld Turken en Marokkanen niet verschillen in hun attitudes en gedrag, maakt het niet uit of de ene groep een hoger responscijfer heeft dan de andere. Het zal de totaalscore niet beïnvloeden, en dat maakt het onderzoek naar de responsverschillen minder relevant. Vandaar dat in een boek over enquêteonderzoek onder bepaalde bevolkingsgroepen de inhoudelijke component niet mag ontbreken. Verschillen tussen allochtone bevolkingsgroepen in hun beleving en gedrag zijn dus relevant om een oordeel te kunnen geven over de gevolgen van de selectieve respons en daarmee over de kwaliteit van de onderzoeksbevindingen.

Literatuur

Bie, S. de, en A. Luiten, 2005, Lifting response rates – part two. Paper presented at the 16th International Workshop on Survey Nonresponse, Taellberg, August 2005.

Brakel, J. van den, 2005, Effecten van beloningen en dataverzamelmethode bij jonge allochtonen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 109–119.

Brakel, J. van den, R. Vis-Visschers en H. Schmeets, 2005, An experiment with data collection modes and incentives in the Dutch Family and Fertility Survey for young Moroccans and Turks. Field methods (te verschijnen).

Feskens, R., 2005, Het benaderen van allochtonen in internationaal perspectief. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 45–54.

Feskens, R.C.W., J. Hox, G. Lensvelt-Mulders en H. Schmeets, 2005a, A multivariate analysis of nonresponse among ethnic minorities. Proceedings of the International Methodology Symposium, Statistics Canada.

Feskens, R.C.W., J. Hox, G. Lensvelt-Mulders en H. Schmeets, 2005b, Nonresponse among ethnic minorities: a multivariate analysis. Aangeboden aan Journal of Official Statistics.

Feskens, R.C.W., J. Hox, G. Lensvelt-Mulders en H. Schmeets, 2005c, Nonresponse among ethnic minorities: looking for homogenous clusters using latent class techniques. Paper presented at the 16th International Workshop on Survey Nonresponse, Taellberg, August 2005.

Graaf, A. de, en M. Distelbrink, 2005, De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 153–167.

Groves, R.M. en M.P. Couper, 1998, Nonresponse in household interview surveys. Wiley, New York.

Kockelkoren, S. en G. Snijders, 2003, Maatregelen ter reductie van non-respons: herbenadering van geen-contacten en het trainen van interviewers. Aanbevelingen uit de literatuur. Interne nota BPA 3813–03–SOO. CBS, Heerlen.

Kockelkoren, S. en H. Schmeets, 2005, Monitoren van de respons van bevolkingsgroepen: de responsmatrix. In: Schmeets, H. en R. van der Bie, op. cit., blz. 177–182.

Luiten, A., 2006, De 'waarheid' over de responsstijging bij CAPI-onderzoeken 2004–2005. Interne nota BPA. CBS, Heerlen.

Ree, J. de, en K. van Berkel, 2005, Steekproeven voor onderzoek onder allochtonen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 183–188.

Schmeets, H., 2005a, De respons en non-respons van allochtone bevolkingsgroepen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 71–80.

Schmeets, H., 2005b, Slecht bereikbare allochtonen, autochtone wegeraars. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 81–87.

Schmeets, H., 2005c, Culturele opvattingen van Marokkaanse en Turkse jongeren. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 145–152.

Schmeets, H., 2005d, De leefsituatie van allochtonen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 169–176.

Schmeets, H. en J. Michiels, 2003, Het effect van non-respons onder allochtonen. Bevolkingstrends 51 (4), blz. 52–57.

Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), 2005, Enquêteonderzoek onder allochtonen. Problemen en oplossingen. CBS, Voorburg/Heerlen.

Schmeets, H. en J. Michiels, 2005, De gevolgen van selectieve non-respons onder allochtonen. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 55–70.

Schmeets, H. en R. van der Bie, 2005, Problemen en oplossingen bij enquêteonderzoek onder allochtonen: een overzicht. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 9–15.

Schouten, B., 2005, Heeft telefonische enquêtering van jonge allochtonen een toekomst? In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 131–138.

Valk, J. van der, 2005, Paneluitval in de Enquête Beroepsbevolking. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 139–144.

Vis-Visschers, R., 2005, De ontwikkeling van een benaderingsstrategie. In: Schmeets, H. en R. van der Bie (red.), op. cit., blz. 89–99.

Wetzels, W. en H. Schmeets, 2004, Projectplan 'Experiment Postzegel Beloning'. Interne nota SOO-2005-H4. CBS, Heerlen.

Technische toelichting en verklaring van termen

Toelichting 1

Bevolkingsgroei en correcties

Het CBS stelt statistieken over de bevolkingsgroei samen op basis van informatie uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens van alle Nederlandse gemeenten. De bevolkingsgroei bestaat uit vier componenten: geboorte, sterfte, immigratie en emigratie.

Het saldo van de zogenaamde administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Dit saldo wordt daarom meegeteld bij de emigratie. Daarnaast worden door het CBS correcties uitgevoerd omdat de informatie die het CBS ontvangt over de bevolkingsgroei inclusief administratieve correcties niet exact overeenkomt met het verschil tussen de inwonertallen in twee opeenvolgende jaren. Vanaf 2001 worden deze overige correcties meegeteld in het cijfer van de bevolkingsgroei van december. Eerder werden deze correcties verdeeld over de afzonderlijke maanden.

In de cijfers over binnen het huwelijk geboren kinderen zijn kinderen begrepen die worden geboren binnen 306 dagen na een eventuele ontbinding van het huwelijk door het overlijden van de echtgenoot.

De cijfers over 2005 hebben een voorlopig karakter.

Toelichting 2

Tabellen

De cijfers in de tabellen hebben betrekking op personen die in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA; vóór 1 oktober 1994: het persoonsregister) van de Nederlandse gemeenten als ingezetene zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar hoofdzakelijk nachtrust wordt genoten (de gemeente van inschrijving of woongemeente). Een beperkt aantal personen zonder vaste gemeente van inschrijving maar wel behorende tot de 'de jure' bevolking van Nederland staan ingeschreven in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage.

De gegevens over de (bevolking in) *huishoudens* zijn afkomstig uit de Huishoudensstatistiek en hebben betrekking op particuliere en institutionele huishoudens. De cijfers zijn gebaseerd op integrale gegevens afkomstig uit de GBA aangevuld met informatie afkomstig uit de Enquête Bevolkingsbevolking (EBB), welke gegevens bevat over personen en huishoudens op adressen.

De opgenomen *prognoses* zijn afkomstig uit de meest recente lange-termijnprognoses: Bevolkingsprognose 2002–2050 en Allochtonenprognose 2002–2050.

De *leeftijd* die in de tabellen is vermeld (tenzij anders vermeld), is het verschil tussen het kalenderjaar van de desbetreffende demografische gebeurtenis en het kalenderjaar van geboorte.

Verklaring van termen

administratieve correcties Deze correcties worden gevormd door opnemingen in respectievelijk afvoeringen uit de Gemeentelijke Basisadministratie anders dan door geboorte, sterfte, vestiging, vertrek of gemeentegrenswijziging. Het grootste deel van de administratieve correcties betreffen personen waarvan de gemeentelijke overheid na onderzoek heeft vastgesteld dat ze niet meer in de gemeente op een adres woonachtig zijn en veelal naar het buitenland zijn vertrokken. Opnemingen betreffen veelal personen die toch weer opduiken (in dezelfde of een andere gemeente) en in de gemeentelijke bevolkingsadministratie worden opgenomen. Het saldo van de administratieve correcties betreft dus personen die worden uitgeschreven bij een Nederlandse gemeente zonder dat daar een inschrijving in een andere Nederlandse gemeente tegenover staat. Om deze reden wordt het saldo opgeteld bij de buitenlandse emigratie (en het migratiesaldo).

adoptie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen van wie de adoptie door een Nederlandse, de Nederlands-Antilliaanse of Arubaanse rechter wordt uitgesproken verkrijgen het Nederlanderschap wanneer minstens één van de adoptiefouders Nederlander is.

allochtonen Alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Allochtonen die zelf in het buitenland zijn geboren vormen de *eerste generatie* en allochtonen die in Nederland zijn geboren de *tweede generatie*. Allochtonen van de eerste generatie worden onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van hun geboorteland. Ze worden tot de niet-westerse allochtonen gerekend als ze zijn geboren in Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Japan en Indonesië. Op grond van hun sociaal-economische positie worden allochtonen uit Japan en Indonesië tot de westerse allochtonen gerekend. Wat Indonesië betreft gaat het vooral om mensen die in voormalig Nederlands Indië zijn geboren. De tweede generatie wordt onderverdeeld in de herkomstgroeperingen *westers* en *niet-westers* op grond van het geboorteland van hun moeder. Als dat Nederland is, dan is het geboorteland van de vader bepalend. Voor de tweede generatie is het onderscheid tussen *westers* en *niet-westers* gebaseerd op dezelfde landenindeling als voor de eerste generatie.

asielzoekers Betreffen personen die om uiteenlopende redenen hun land hebben verlaten om in een ander land, in dit geval in Nederland, bescherming of asiel te zoeken. De cijfers zijn afkomstig van het Ministerie van Justitie. De asielzoekers in een bepaald jaar worden niet allen ook als immigrant in dat jaar geteld. Voor dat laatste is inschrijving in een gemeentelijke basisadministratie vereist. Asielzoekers worden niet direct na aankomst als immigrant ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie. Voor degenen die in de centrale opvang zitten, gebeurt dit pas als zij 'statushouder' zijn geworden, of langer dan een halfjaar in een opvangcentrum verblijven. Degenen die buiten de centrale opvang onderdak hebben, worden ingeschreven mits zij rechtmatig in Nederland verblijven. Nadat het

CBS bericht van inschrijving in de GBA heeft ontvangen, wordt de (voormalige) asielzoeker als immigrant geteld.

A-status Een A-status werd verleend aan asielzoekers die gegronde redenen hadden om te vrezen voor vervolging in de zin van het Verdrag van Genève en de Vreemdelingenwet. Zij werden toegelaten als politiek vluchteling en kregen de vluchtelingenstatus. Dit is een definitieve verblijfsvergunning. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

autochtonen Personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren.

buitenlandse migratie De statistiek van de buitenlandse migratie heeft betrekking op alle personen die aangifte doen van het feit dat zij zich voor een bepaalde tijd in Nederland vestigen of voor een bepaalde tijd Nederland verlaten. Voor de immigratie wordt aan het inschrijvingscriterium voldaan indien de verwachte verblijfsduur in Nederland in het halfjaar volgend op de vestiging ten minste vier maanden bedraagt. Voor de emigratie geldt dat de verwachte verblijfsduur in het buitenland in het jaar volgend op het vertrek ten minste acht maanden bedraagt.

controle adres na aanzegging Vertrek op eigen gelegenheid, waarbij – na controle door de politie van het laatstbekende huisadres – zal worden geregistreerd of iemand daadwerkelijk is vertrokken.

dodgeborenen De gegevens over doodgeborenen hebben sinds 1991 betrekking op de kinderen die na een zwangerschapsduur van ten minste 24 weken ter wereld zijn gekomen en die na de geboorte geen enkel teken van levensverrichting hebben vertoond (ademhaling, hartactie, spieractie). Daarnaast worden overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie de doodgeborenen kinderen met een zwangerschapsduur van 28 weken of meer apart onderscheiden.

doodsoorzaken Betreffen steeds primaire doodsoorzaken. Slechts één ziekte of gebeurtenis kan worden aangemerkt als primaire doodsoorzaak, namelijk de ziekte of de gebeurtenis waarmee de keten van gebeurtenissen die tot de dood leidde, een aanvang nam.

echtelijk Een geboorte wordt als wettig of echtelijk aangeduid als de moeder op het moment van de geboorte wettig gehuwd is dan wel als zij wettig gehuwd is geweest én het kind is geboren binnen een periode van 307 dagen na de huwelijksontbinding. Alle andere geboorten worden niet-echtelijk genoemd. Het gaat bij niet-echtelijke geboorten dus om geboorten bij vrouwen die ongehuwd, verweduwd of gescheiden zijn.

echtscheidingen Over de periode tot en met september 1994 hebben de aantallen uitsluitend betrekking op de door een Nederlandse rechter uitgesproken vonnissen die zijn ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de van echt scheidenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 zijn alleen de echtscheidingen geteld waarvan ten minste één van de betrokken partners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen. Het maakt daarbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

eerste generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

emigratie Zie onder buitenlandse migratie.

erkenning (verkrijging van het Nederlanderschap door) Niet-Nederlandse kinderen die voor het bereiken van de

meerderjarigheid door een Nederlandse vader worden erkend of door diens huwelijk worden gewettigd.

geboorten Betreft bevallingen, ongeacht de levensvatbaarheid van de kinderen.

Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens De GBA (Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens) is een geautomatiseerd persoonsregistratiesysteem van de gemeenten, in werking sinds 1 oktober 1994.

gestandaardiseerde sterfte Bij het (indirect) gestandaardiseerd sterftecijfer zijn de effecten van de verschillen in de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en geslacht tussen de diverse jaren uitgeschakeld. De gemiddelde bevolking naar leeftijd en geslacht van Nederland over 1990 heeft als standaardbevolking gediend.

herkomstgroepering Zie onder allochtonen.

huishoudens Onderscheiden worden particuliere en institutionele huishoudens. Een *particulier huishouden* bestaat uit één of meer personen die alleen of samen in een woonruimte gehuisvest zijn en zelf in hun dagelijkse levensbehoeften voorzien. *Institutionele huishoudens* bestaan uit twee of meer personen voor wie in huisvesting en in dagelijkse levensbehoeften door derden bedrijfsmatig wordt voorzien. Het betreft de bewoners van instellingen zoals verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangenissen die daar in principe langer dan een jaar (zullen) verblijven. Personen worden in zes verschillende *huishoudensposities* onderverdeeld. Allereerst worden de personen onderscheiden die niet deel uitmaken van een particulier huishouden, de zogenaamde institutionele bevolking. Het gaat hierbij om personen die (in principe ten minste een jaar) zullen verblijven in verpleeg-, bejaarden- en kindertehuizen, opvoedingsinternaten, revalidatiecentra en gevangenissen. Vervolgens worden de personen onderscheiden die een eenpersoonshuishouden vormen. Deze personen worden als alleenstaand aangeduid. Alle overige personen behoren tot meerpersoonshuishoudens. Binnen deze huishoudens worden allereerst thuiswonende kinderen onderscheiden: alle in het huishouden van hun ouder(s) aanwezige ongehuwde eigen, pleeg-, adoptie- of stiefkinderen die zelf geen kinderen hebben. De personen die – al dan niet gehuwd – een gemeenschappelijke huishouding voeren met een vaste partner, worden als samenwonend aangeduid. Eenouders wonen niet samen met een vaste partner. De hiermee nog niet ingedeelde personen vallen in de categorie overig: 'samenwonende' personen zonder vaste partner en de bij een huishouden inwonende personen.

huwelijksluiting Over de periode tot en met september 1994 hebben de huwelijksluitingen betrekking op alle in Nederland gesloten huwelijken, ongeacht of de huwenden al dan niet tot de geregistreerde bevolking van Nederland behoorden. Vanaf oktober 1994 worden alle huwelijken geteld waarvan ten minste één van de huwelijkspartners als ingezetene in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente is opgenomen, ongeacht het land waar het huwelijk is gesloten.

Sinds 1 april 2001 is het in Nederland ook voor paren van gelijk geslacht mogelijk in het huwelijk te treden.

huwende personen Alle personen die op het moment van huwelijksluiting in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

immigratie Zie buitenlandse migratie.

ingewilligde asielerzoeken Een ingewilligd asielerzoek kan betrekking hebben op een asielaanvraag uit hetzelfde of een vorig jaar. Personen van wie het asielerzoek wordt ingewilligd, krijgen een verblijfsrechtelijke status. Het gaat om personen aan wie een A-status wordt verleend, een VTV (Vergunning tot Verblijf) of een VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf).

institutionele huishoudens Zie onder huishoudens.

legitimiteit Binnen (echtelijk) of buiten (niet-echtelijk) het huwelijk geboren.

levendgeborenen Betreffen alle, in Nederland geregistreerde, geboren die enig teken van leven hebben vertoond, ongeacht de zwangerschapsduur.

levensverwachting Zie onder overlevingstafels.

naturalisatie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Verlening van het Nederlanderschap vindt plaats door middel van zelfstandige- of medenaturalisatie. Het Nederlanderschap kan, onder bepaalde voorwaarden, worden verleend aan niet-Nederlanders die daarom verzoeken en meerderjarig zijn (zelfstandige naturalisatie). Medenaturalisatie betreft minderjarige kinderen die delen in de naturalisatie van de ouder(s).

niet-echtelijk Zie onder echtelijk.

niet-westers Zie onder allochtonen.

optie (verkrijging van het Nederlanderschap door) Onder bepaalde voorwaarden kan voor de Nederlandse nationaliteit geopteerd worden.

overledenen Betreft het aantal overledenen onder de geregistreerde bevolking van Nederland.

overlevingstafels Deze geven aan, hoeveel van 100 000 pasgeboren jongens, resp. meisjes de leeftijd van ½, 1½, 2½ jaar, enz. zullen bereiken op basis van de sterfteverhoudingen, die bij de bevolking gedurende een bepaalde periode zijn waargenomen. Tevens kan worden afgelezen hoe oud deze kinderen gemiddeld zullen worden. Bij iedere leeftijd staat in de overlevingstafel de levensverwachting vermeld. Dit geeft het aantal jaren aan dat de desbetreffende groep gemiddeld nog zal leven.

partnerschapsregistratie De registratie (ingevoerd per 1 januari 1998) is mogelijk voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. In de meeste opzichten is het geregistreerd partnerschap vergelijkbaar met het huwelijk. Een duidelijk onderscheid tussen het geregistreerd partnerschap en het huwelijk betreft evenwel de relatie tussen de partners en de eventuele kinderen. Als een vrouw die geregistreerd partner is, een kind krijgt, is zij weliswaar automatisch de moeder van haar kind, maar haar mannelijke geregistreerd partner is alleen dan de juridische vader als hij, met toestemming van de moeder, het kind erkent.

perinatale sterfte Dit cijfer omvat de doodgeborenen na een zwangerschap van ten minste 28 weken (overeenkomstig de aanbeveling van de Wereld Gezondheidsorganisatie) en de overledenen binnen 1 week na de geboorte.

positie in het huishouden Zie onder huishoudens.

referentiepersoon De referentiepersoon is een statistische entiteit bedoeld om kenmerken van huishoudens aan te ontleen. Als sprake is van een paar dan wordt de man als referentiepersoon aangeduid. In geval van een paar van gelijk geslacht wordt de oudste van het paar als referentiepersoon aangeduid.

totaal echtscheidingspercentage Geeft het percentage huwelijken aan dat tot echtscheiding zal komen als in de

toekomst dezelfde kansen op sterfte en echtscheiding blijven gelden als in het waargenomen kalenderjaar.

totaal vruchtbaarheidscijfer Dit cijfer kan worden opgevat als het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw krijgt of nog zal krijgen als de in het verslagjaar waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers gedurende haar hele vruchtbare levensfase zouden gelden.

tweede generatie allochtonen Zie onder allochtonen.

uitzettingen Er vindt een fysieke verwijdering uit Nederland plaats ('verwijdering met de sterke arm').

van echt scheidende personen De betrokken personen die ten tijde van de inschrijving van het bedoelde vonnis in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene zijn ingeschreven.

vergunning voor asiel bepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) bepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. De vergunning wordt voor maximaal drie jaar afgegeven. Deze personen mogen werken op voorwaarde dat hun werkgever beschikt over een daartoe vereiste tewerkstellingsvergunning.

vergunning voor asiel onbepaalde tijd De VVA (Vergunning Voor Asiel) onbepaalde tijd is ingevoerd per 1 april 2001. Deze personen zijn vrij op de arbeidsmarkt (tewerkstellingsvergunning is niet vereist).

vergunning tot verblijf Asielzoekers aan wie een VTV (Vergunning tot Verblijf) werd verleend, werden niet erkend als politiek vluchteling maar werden toegelaten op grond van humanitaire overwegingen. Deze tijdelijke verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal vijf jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

verhuisde personen Hieronder worden verstaan alle verhuisde personen binnen Nederland die leiden tot verandering van gemeente van inschrijving (ook wel binnenlandse migratie genoemd) en verhuisde personen binnen een zelfde gemeente. De veranderingen van gemeente van inschrijving die in verband met grenswijzigingen tussen resp. samenvoeging van gemeenten in de basisadministratie worden geregistreerd, worden niet als verhuizing beschouwd.

vertrek onder toezicht Vertrek van afgewezen asielzoeker op eigen gelegenheid, waarbij – ter controle op het vertrek van de desbetreffende persoon – de reispapieren worden gezonden aan de doorlaatpost waarlangs de persoon Nederland zal verlaten.

verweduwende personen Personen die ten tijde van het overlijden van hun partner in de basisadministratie van een Nederlandse gemeente als ingezetene staan ingeschreven.

verwijderde asielzoekers Verwijderingen vinden plaats als blijkt dat een asielzoeker niet (of niet langer) in Nederland mag verblijven, aangezien het verzoek om toelating definitief is afgewezen.

voorwaardelijke vergunning tot verblijf De VVTV (Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf) werd toegekend aan asielzoekers die vooralsnog niet naar hun land konden terugkeren omdat de situatie daar te gevaarlijk werd geacht. Deze verblijfsvergunning gold voor een periode van maximaal drie jaar. Vanaf 1 april 2001 wordt zij niet meer verstrekt.

westers Zie onder allochtonen.

wonend in instelling Zie onder huishoudens.

zuigelingensterfte Dit is de sterfte van kinderen jonger dan 1 jaar (dus voor dat zij hun eerste verjaardag hebben bereikt).

Demografie op het web

StatLine

De cijfers van het CBS zijn beschikbaar via internet. Via internet kunt u toegang verkrijgen tot StatLine, de elektronische databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie over vele maatschappelijke en economische onderwerpen in de vorm van tabellen en grafieken. Deze resultaten kunt u bekijken, printen of opslaan. Naast de mogelijkheid om te zoeken met trefwoorden, kan met behulp van een Webselector een keuze worden gemaakt uit alle publicaties die zijn opgenomen in StatLine.

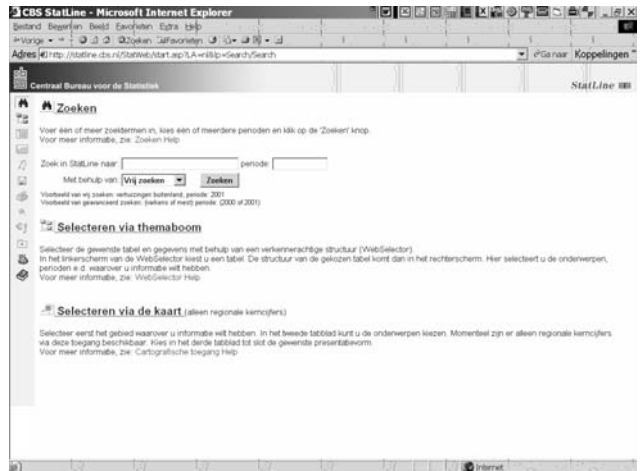
Hoe vindt u bevolkingscijfers in StatLine?

In StatLine zijn veel cijfers over bevolking te vinden. De snelste manier om deze cijfers te vinden, is als volgt. Ga naar de openingspagina van de CBS homepage (www.cbs.nl) en druk op de knop 'StatLine' aan de rechterzijde. U krijgt dan een scherm waarin u een zoekopdracht kunt geven (figuur 1). Als u op 'Selecteren' klikt, krijgt u een scherm met de themastructuur binnen StatLine te zien, de 'StatLine Webselector' (figuur 2).

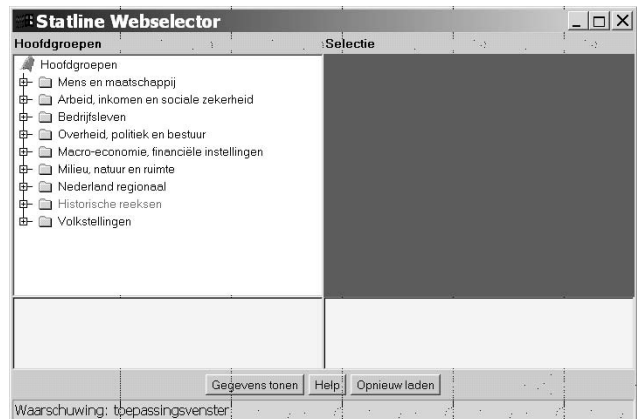
Binnen de Webselector kunt u via de themastructuur snel gegevens over bevolking opvragen. Door op het plusje voor 'Mens en maatschappij' te klikken, komt u bij 'Bevolking' terecht. Als u vervolgens op het plusje voor 'Bevolking' klikt, krijgt u een lijst met publicaties en submappen (figuur 3). In de submappen vindt u informatie over bijvoorbeeld huishoudens, geboorte en immigratie en emigratie.

Ter illustratie is in figuur 3 de publicatie 'Bevolking; kerncijfers' geselecteerd. In het rechterdeel van de Webselector ziet u vervolgens een overzicht van de onderwerpen in deze publicatie. Hier kunt u door binnen de tabbladen 'Onderwerpen' en 'Perioden' te selecteren uw eigen tabel samenstellen. Als u uw tabel heeft samengesteld, drukt u op 'Gegevens tonen' onderaan het scherm. U krijgt nu de tabel op het scherm te zien. Uiteraard kunt u deze tabel afdrukken of opslaan op schijf. Als u op het pictogram met de diskette ('tabel bewaren') links van de tabel klikt, krijgt u de keuze om de tabel op te slaan in excel-formaat of enig ander formaat. Via het pictogram met de drie mapjes ('tabel selecteren') links van de tabel kunt u terugkeren naar de webselector.

1. Zoeken in StatLine

2. StatLine Webselector

3. Bevolking in StatLine

Inhoudsopgave vanaf 1^e kwartaal 2003

	<i>Kwartaal</i>	<i>Jaar</i>	<i>Pag.</i>
Bevolkingsstructuur en -ontwikkeling			
– Groei Nederlandse bevolking neemt af	I	2003	4
– Demografie van de jeugd, 2002	I	2003	11– 20
– Relatief sterke toename honderdplussers	I	2003	67– 70
– Tempo bevolkingsgroei blijft afnemen	II	2003	4
– Demografie van Nederland, 2003	IV	2003	12– 30
– Administratieve correcties in de bevolkingsstatistieken	V	2003	46– 51
– Laagste bevolkingsgroei in twintig jaar	II	2004	4
– Grootste vertrekoverschot sinds jaren vijftig	III	2004	4
– Bijna 1300 honderdplussers	III	2004	6
– Bevolkingsgroei verder gedaald	IV	2004	4
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Bevolkingsdichtheid	IV	2004	10
– Bevolkingsgroei in 2004 gehalveerd	I	2005	4
– Bevolkingsgroei blijft laag	II	2005	4
– Verleden en toekomst van de alleroudsten in Nederland	II	2005	93– 97
– Bevolkingsgroei eerste helft 2005 uitzonderlijk laag	III	2005	4
– Dalende geboorte remt bevolkingsgroei	IV	2005	4
– Bevolkingsconcentraties: van kleine kernen tot grote agglomeraties	IV	2005	14– 21
– Dalende bevolkingsgroei houdt aan	I	2006	4
– Ruimtelijke verspreiding van bevolkingskernen in Nederland	I	2006	48– 53
Bevolking naar regio			
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Amsterdam	I	2004	8
– Ontwikkeling van het aantal gemeenten sinds 1900	I	2004	56– 57
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	I	2004	12
– Bevolkingsdynamiek in de 4 grote steden	II	2004	59– 68
– Top-10 van gemeenten naar de vier grote niet-westerse herkomstgroeperingen	III	2004	7
– Kinderrijke buurten in Amsterdam en Rotterdam	III	2004	12
– Grote gemeenten groeien het snelst	I	2005	5
– Gemeenten naar geslachtsverhouding onder twintigers	I	2005	6
– Aandeel 65-plussers per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2005	10
– Een eeuw gemeentelijke herindelingen	II	2005	63– 64
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-Westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– Aandeel Marokkanen per buurt, Amsterdam en Utrecht	III	2005	10
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25– 29
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61– 68
– Populaire huwelijksgemeenten	I	2006	7
– Gemiddeld inkomen per inwoner per buurt, Amsterdam en Rotterdam	I	2006	12
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37– 44
– Regionale verscheidenheid in bevolkingsconcentraties	I	2006	54– 60
Bevolking naar nationaliteit en geboorteland			
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34– 41
– Demografie van de Indische Nederlanders, 1930–2001	I	2003	58– 66
– Niet-westerse derde generatie in 2003	III	2003	45– 49
– Schatting aantal niet-westerse allochtonen in de afgelopen dertig jaar	III	2003	50– 53
– Demografie van vijf niet-westerse herkomstgroepen vanaf 1972	III	2003	54– 61
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– 900 duizend personen met meer dan één nationaliteit	I	2004	7
– Afghanen in Nederland	I	2004	49– 52
– Gemiddelde leeftijd niet-westerse allochtonen neemt toe	II	2004	5
– Een op 18 inwoners heeft dubbele nationaliteit	II	2004	5
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Rotterdam	II	2004	12
– Iraniërs in Nederland	II	2004	54– 58
– Naturalisaties in 2002	II	2004	69– 72

– Kaapverdianen in Nederland	III	2004	85– 89
– Aandeel niet-westerse allochtonen per buurt, Den Haag en Utrecht	IV	2004	11
– Allochtonen aan het werk	IV	2004	75– 84
– Minder autochtone, meer allochtone 20–64-jarigen	I	2005	5
– Voormalig Joegoslaven in Nederland	I	2005	98–103
– Nederland en Polen demografisch vergeleken	I	2005	104–109
– Gemeenten naar aandeel westerse allochtonen	III	2005	6
– Aandeel niet-westerse allochtonen per gemeente, 2005	III	2005	7
– De demografische levensloop van jonge Turken en Marokkanen	III	2005	70– 76
– Jonge Turken en Marokkanen over gezin en taakverdeling	III	2005	77– 82
– Afrikanen in Nederland	III	2005	83– 89
– Concentratie allochtonen toegenomen	III	2005	90– 95
– Demografie van de allochtonen in Nederland	III	2005	96–117
– Aandeel niet-westerse allochtonen in Rotterdam	IV	2005	11
– Eerste generatie Antillianen naar geboorte-eiland	IV	2005	22– 24
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34– 38
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15– 31

Vruchtbaarheid en geboorteregeling

– Geboorten steeds vaker in nazomer	II	2003	10
– Vruchtbaarheid in Urk het hoogst, in Vaals het laagst	III	2003	7
– Effect van seksevoorkeur op gezinsvorming	IV	2003	44– 45
– Tiernmoeders: recente trends en mogelijke verklaringen	I	2004	13– 22
– Geboorteregeling in 2003	I	2004	23– 27
– Forse groei aantal niet-echtelijke geboorten	II	2004	5
– Top-25 van gemeenten naar aandeel niet-echtelijke geboorten	IV	2004	7
– Seizoensfluctuaties in geboorten: veranderde patronen door planning?	IV	2004	14– 22
– Door omstandigheden vaak geen of één kind	I	2005	42– 45
– Regionale verschillen in vruchtbaarheid: een verklarend model	I	2005	46– 55
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Geloof en vruchtbaarheid	IV	2005	10
– Regionale verschillen in de vruchtbaarheid van autochtonen en allochtonen	IV	2005	25– 29
– Ongeplande zwangerschappen	IV	2005	34– 33
– Aandeel levendgeborenen met een moeder van 35 jaar of ouder	I	2006	8
– Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtone vrouwen	I	2006	15– 31

Sterfte en doodsoorzaken

– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– Sterfte aan dementie	II	2003	24– 28
– Medische beslissingen rond het levenseinde in 2001	II	2003	29– 32
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– Zelfdoding in de afgelopen eeuw	III	2003	10
– Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen	III	2003	12– 27
– Doodsoorzaken op hoge leeftijd	III	2003	28– 29
– Drugsgelateerde sterfte	III	2003	30– 32
– Moord en doodslag 1997–2001	III	2003	33– 35
– Geschiedenis van de Nederlandse doodsoorzakenstatistiek	III	2003	36– 37
– Sterfte aan kanker in 1952 en 2002	IV	2003	10
– Verschillen in zuigelingensterfte	I	2004	10
– Trends in doodsoorzaken, 1970–2002	I	2004	34– 39
– Recente ontwikkelingen rond zelfdoding in Nederland	I	2004	40– 48
– Meer crematies dan begrafenissen	II	2004	5
– Aantal verkeersdoden stijgt licht in 2003	II	2004	6
– Sterfte door hart- en vaatziekten	II	2004	10
– Moord en doodslag in Nederland, 1992–2001	II	2004	24– 32
– Depressie, hartziekte en sterfte bij ouderen	II	2004	33– 35
– Ontwikkelingen rond de perinatale sterfte in Nederland	III	2004	15– 31
– Ontwikkelingen in alcoholgerelateerde sterfte in Nederland	III	2004	32– 39
– Sterftetrends onder ouderen in zeven Europese landen van 1950–1999	III	2004	40– 51
– Crimineel leven: vroeg en niet-natuurlijk sterven	III	2004	52– 59
– Analyse van doodsoorzaken op basis van overlevingstafeltechnieken, 1970–2003	IV	2004	23– 36
– Dodelijke ongevallen in de privésfeer	IV	2004	37– 42
– Longkankersterfte bij mannen blijft hoger	I	2005	5
– Minder sterfte door mildere temperaturen en uitblijven griep	I	2005	5
– Sterfte aan longkanker per 100 duizend inwoners, 2002–2003	I	2005	7
– Sterfterisico en welstand	I	2005	9
– Trends in moord en doodslag 1911–2002	I	2005	56– 63
– Sterfte aan diabetes	I	2005	64– 68
– Gemeenten naar aantallen overledenen	II	2005	7

– Sterfte door ziekten van de kransvaten per 100 duizend inwoners naar COROP, 2002–2003	II	2005	8
– Tuberculose als Volksvijand	II	2005	10
– Gemiddelde levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Hoe lang leefden wij?	III	2005	13–25
– De toekomst van onze levensverwachting	III	2005	26–56
– Een kwart eeuw wiegendood in Nederland	III	2005	57–63
– Aantal verkeersdoden sterk gedaald	III	2005	64–69
– Levensbeëindigend handelen vooral bij kanker	IV	2005	6
– Relatie tussen sterftetrends op middelbare en hoge leeftijd. Is er sprake van sterfteselectie?	IV	2005	53–60
– Geografische verschillen in de kans om door moord of doodslag te overlijden	IV	2005	61–68
– Gezonde en ongezonde beroepen	I	2006	10–11

Migratie en verhuizingen

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– Een derde van de immigranten binnen zes jaar weer vertrokken	I	2003	45–48
– Ontwikkelingen in de volgmigratie van asielmigranten	II	2003	13–19
– Arbeidsmigranten en hun gezinnen	II	2003	20–23
– Minder immigranten dan emigranten	III	2003	4
– Herkomst van niet-westerse allochtonen	IV	2003	7
– Regionale vestigingspatronen van immigranten, 1988–2002	IV	2003	38–43
– Oudkomers en tweede generatie allochtonen	I	2004	53–55
– Minder immigranten	II	2004	5
– Afname asielaanvragen	II	2004	9
– Migranten: wie komen, wie gaan terug en wie laten hun gezin overkomen?	II	2004	36–42
– Immigratie uit Europese Unie hangt samen met conjunctuur	II	2004	43–44
– Immigranten op de arbeidsmarkt	II	2004	45–53
– Helpt Nederlandse emigranten keert weer terug	IV	2004	43–45
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84–89
– Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand	II	2005	75–81
– Regionale verschillen in migratie over korte afstand: een ruimtelijk interactiemodel	II	2005	82–92
– De prijs van migratie: selectieve verhuisstromen van de vier grote steden	I	2006	37–44

Huwelijkssluiting, relatievorming en -ontbinding

– Echtscheidingskansen van allochtonen: berekeningsmethode	I	2003	49–53
– Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen	I	2003	54–57
– Flitsscheidingen in 2002	II	2003	11–12
– Allochtone huwelijken	II	2003	33–36
– Echtscheidingskansen van allochtonen: huwelijkscohorten 1991–2000	IV	2003	35–37
– Uitstel van samenwonen	I	2004	28–29
– Echtscheidingenkansen van allochtonen met of zonder kinderen	I	2004	30–33
– Steeds later in het huwelijk	II	2004	5
– Financiële gevolgen van echtscheiding voor man en vrouw	II	2004	19–23
– Bijna 400 duizend personen kiezen voor een lat-relatie	III	2004	60–63
– Bijna 5 duizend flitsscheidingen in 2003	III	2004	64–66
– Financiële gevolgen van de beëindiging van ongehuwd samenwonen voor man en vrouw	III	2004	67–74
– Trends in samenwonen en trouwen	IV	2004	46–60
– Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn	IV	2004	85–89
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Arbeidsparticipatie van vrouwen rond de echtscheiding	I	2005	90–97
– Heeft Cupido een maat(je)? Over de integratie van allochtonen op de huwelijksmarkt	II	2005	65–74
– Conjunctuur en huwelijk	III	2005	9
– Echtscheidingen per gemeente	IV	2005	7
– Scheiden: motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten	IV	2005	39–46
– Echtscheiding van ouders en kinderen	IV	2005	47–52
– Samenwoners van gelijk geslacht	I	2006	6
– Samenwoonrelaties stabielere	I	2006	32–36

Huishoudens en gezinnen

– Huishoudensontwikkelingen bij allochtonen	II	2003	37–44
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54–58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59–65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66–74
– Demografische levensloop van jongeren na het uit huis gaan	III	2003	38–44
– Demografie van gezinnen	IV	2003	31–34
– Top-25 van gemeenten met grote gezinnen	II	2004	7
– Empty nest-moeders	II	2004	14–18

– Het gezinsdal: verandering van koopkracht na het krijgen van kinderen	IV	2004	61– 67
– De Virtuele Volkstelling 2001: gezin en werk	IV	2004	68– 74
– Bevolkingsaantal instellingen en tehuizen daalt verder	IV	2004	90– 91
– Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's	I	2005	84– 89
– Aandeel eenpersoonshuishoudens per buurt, Amsterdam	II	2005	12
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14– 18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19– 27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28– 32
– Aandeel gezinnen met drie of meer kinderen naar gemeente	IV	2005	8
– Sterke toename alleenstaande moeders onder allochtonen	IV	2005	34– 38

Prognoses en scenario's

– Bevolkingsprognose 2002–2050: anderhalf miljoen inwoners erbij	I	2003	21– 26
– Bevolkingsprognose 2002–2050: veronderstellingen	I	2003	27– 33
– Allochtonenprognose 2002–2050: bijna twee miljoen niet-westerse allochtonen in 2010	I	2003	34– 41
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar type en grootte	II	2003	54– 58
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2003	59– 65
– Huishoudensprognose 2002–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2003	66– 74
– Bevolkingsprognose 2003–2009: tragere bevolkingsgroei	I	2004	58– 65
– Bevolkingsscenario's voor Nederland	I	2004	66– 76
– Lange-termijn allochtonenscenario's voor Nederland	I	2004	77– 82
– Enkele demografische en economische scenario's doorgelicht	I	2004	83– 88
– Bevolkingsprognose 2004–2050: maximaal 17 miljoen inwoners	I	2005	12– 18
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen	I	2005	19– 23
– Prognose van emigratie op basis van een retournatiemodel	I	2005	24– 31
– Allochtonenprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	I	2005	32– 41
– Huishoudensprognose 2004–2050: belangrijkste uitkomsten	II	2005	14– 18
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar burgerlijke staat	II	2005	19– 27
– Huishoudensprognose 2004–2050: ontwikkelingen naar huishoudenspositie	II	2005	28– 32
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over immigratie	II	2005	33– 38
– Bevolkingsprognose 2004–2050: veronderstellingen over de asielmigratie	II	2005	39– 45
– Prognose van gezinsvormende migratie van Turken en Marokkanen	II	2005	46– 49
– Prognose van sterfte naar doodsoorzaken: model en veronderstellingen	II	2005	50– 62
– Bevolkingsprognose 2005–2011: stabiele lage groei	I	2006	61– 66

Internationaal

– Asielverzoeken: veel minder in Nederland, stabiel in EU	I	2003	9
– In Nederland relatief weinig verkeersdoden	II	2003	9
– In Nederland relatief weinig zelfmoorden	III	2003	9
– In Nederland relatief veel personen die in het buitenland zijn geboren	IV	2003	9
– Verschillen in zuigelingensterfte, 1960–2001	I	2004	10
– Eenoudergezinnen in EU 9 procent van alle huishoudens met kinderen	III	2004	9
– Minder asielzoekers in de Europese Unie	III	2004	80– 84
– Bevolkingsgroei in de EU-25 en in Nederland	IV	2004	9
– Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk in de EU-lidstaten	I	2005	8
– Ontwikkeling van het totaal vruchtbaarheidscijfer in Europa	II	2005	9
– Levensverwachting van vrouwen	III	2005	8
– Vroege en late vruchtbaarheid	IV	2005	9
– Daling van het eerste huwelijkscijfer	I	2006	9
– Bevolking Europese Unie groeit vooral door migratie	I	2006	45– 47

Overig

– Veel uitkeringen onder niet-westerse allochtonen	I	2003	42– 44
– Doorstroom niet-westerse allochtone scholieren naar vervolgonderwijs	II	2003	45– 49
– Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs	II	2003	50– 53
– Steeds vaker twee werkende ouders in gezinnen met jonge kinderen	III	2003	6
– Afbakenen van moeilijk waarneembare bevolkingsgroepen	III	2003	62– 68
– Provincie Utrecht telt relatief meeste hoogopgeleiden	IV	2003	6
– Het effect van non-respons onder allochtonen	IV	2003	52– 57
– Zorg voor hulpbehoevende ouders	III	2004	75– 79
– Werk en uitkering van Turkse en Marokkaanse immigranten	III	2004	90– 96
– Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995–2001	III	2004	97–121
– Respons van eerste generatie allochtonen in het POLS	IV	2004	92– 97
– Leefstijl- en risicofactoren voor hart- en vaatziekten bij jongeren	I	2005	69– 83
– Enquêteonderzoek onder allochtonen: problemen, oplossingen en uitdagingen	I	2006	67– 73

Andere CBS-publicaties

Statistisch Jaarboek

Dit boek bevat cijfers over alle aspecten van de Nederlandse samenleving: bevolking, inkomen, economie, prijzen, financiële markten, milieu en vele andere onderwerpen. Het verschijnt jaarlijks in januari.

Jaarlijks, 225 blz., € 17,95.

ISSN 0924-2686. Kengetal A-26.

Statistisch bulletin

Het Statistisch bulletin verschijnt wekelijks met de meest recente uitkomsten van alle statistische onderzoeken van het CBS.

www.cbs.nl

ISSN 0166-9680.

De Nederlandse Economie

Met deze publicatie beoogt het CBS op prettig leesbare wijze een breed en samenhangend overzicht te geven van de economie in Nederland. Behalve financieel-economische ontwikkelingen komen ook de arbeidsmarkt, bevolking, welzijn, milieu en regionale onderwerpen aan de orde.

Door Nederland te spiegelen aan het buitenland, wordt bovendien de internationale positie van ons land belicht.

Jaarlijks ca. 350 blz., € 15,30.

ISBN 90-357-2986-2. Kengetal P-19.

Kennis en economie 2004

Kennis wordt tegenwoordig als de vierde productiefactor gezien naast de traditionele factoren: land, arbeid en kapitaal. In de publicatie Kennis en economie 2001 staan de uitkomsten van de R&D-enquête over 1999 centraal. Naast de vergelijking met Nederlandse gegevens van voorgaande jaren, worden de uitkomsten ook in een internationaal perspectief geplaatst: de cijfers van andere landen binnen de EU en de OESO worden hier ook gepresenteerd.

Jaarlijks, 240 blz., € 30,75.

ISBN 90-357-2579-4. Kengetal K-300.

De digitale economie 2005

Deze nieuwe CBS-publicatie beschrijft de omvang en groei van de binnenlandse ICT-sector. Voorts wordt aandacht besteed aan het gebruik van internet door huishoudens en aan de activiteiten door het Nederlandse bedrijfsleven op internet en andere elektronische netwerken. Daarnaast worden genoemde ontwikkelingen in Nederland vergeleken met die in de ons omringende landen.

Jaarlijks, 336 blz., € 29,50.

ISBN 90-357-3056-9. Kengetal P-34.

Nationale Rekeningen

Deze publicatie geeft een compleet overzicht van de stand en de ontwikkeling van onze economie. Bevat gedetailleerde gegevens over de bedrijfstakken, over groepen producten en over ondernemingen, huishoudens en de overheid.

Jaarlijks ca. 300 blz., € 44,50.

ISBN 90-357-2946-3. Kengetal P-2.

De Nederlandse conjunctuur

Met de in 2000 opgestarte publicatie De Nederlandse conjunctuur wordt de basis van de vele CBS-conjunctuurgegevens een gedetailleerd, samenhangend overzicht gegeven van de recente ontwikkelingen in de Nederlandse economie. De samenhang wordt onder andere bereikt door het gebruik van de uitkomsten van de Kwartaalrekeningen, die een systematische beschrijving van de economie geven.

Kwartaal, € 48,40 per jaar.

ISSN 1566-3191. Kengetal P-104.

Teletekst

Conjunctuurinformatie en de meest recente CBS-persberichten staan op pagina 506 en 507 van NOS-Teletekst.

Internet

De CBS-website is te bereiken via <http://www.cbs.nl>. De site bevat statistische kerncijfers over de Nederlandse samenleving. Actuele statistische uitkomsten staan in persberichten die kunnen worden gedownload.

StatLine

StatLine is de gratis elektronische centrale databank van het CBS. In StatLine vindt u statistische informatie in de vorm van tabellen, teksten en grafieken. Alle resultaten kunt u bekijken, printen of exporteren. StatLine bevat tevens tijdreeksen over vele maatschappelijke en economische onderwerpen, over de regio en de conjunctuur. U kunt StatLine vinden op onze website:

<http://www.cbs.nl/> of direct via: <http://statline.cbs.nl/>.

Zie voor overzicht van alle publicaties: www.cbs.nl

Richtlijnen voor auteurs

Voor publicatie in *Bevolkingstrends* komen artikelen en korte bijdragen in aanmerking die betrekking hebben op de demografie van Nederland. Ook onderzoek naar variabelen die de demografische ontwikkelingen en ruimtelijke verschillen in bevolkingskenmerken beïnvloeden, zoals onderwijs en gezondheid, kunnen in *Bevolkingstrends* worden opgenomen. Gezien de onafhankelijke en objectieve opstelling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, dienen de bijdragen vrij te zijn van subjectieve interpretaties en beleidsaanbevelingen.

Voor nadere informatie over de mogelijkheid tot plaatsing van externe bijdragen en voor richtlijnen met betrekking tot de kopij kunt u contact opnemen met de hoofdredacteur: Joop Garssen, e-mail: Bevolkingstrends@cbs.nl.